Юрій ЩУР

ЖИТТЯ І БОРОТЬБА ІЛАРІОНА КУРИЛА-КРИМЧАКА

ЛІТОПИС УПА
СЕРІЯ “ПОДІЇ І ЛЮДИ”

КНИГА 32

LITOPYS UPA
Series “Events and People”
Book 32

YURIY SHCHUR

LIFE AND STRUGGLE OF ILARION KURYLO-KRYMCHAK

Toronto – Lviv Litopys UPA 2016

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серія “Події і люди”
Книга 32

ЮРІЙ ЩУР

ЖИТТЯ І БОРОТЬБА ІЛАРІОНА КУРИЛА-КРИМЧАКА

Торонто – Львів Видавництво “Літопис УПА” 2016

УДК 94(477.64)-05
ББК 63.3(4УКР)6-8
Щ 98

Юрій ЩУР

ЖИТТЯ І БОРОТЬБА ІЛАРІОНА КУРИЛА-КРИМЧАКА

Дослідження присвячене життю та діяльності Іларіона Курила-Кримчака – краєзнавця, публіциста, підпільника й одного з керівників Мелітопольського окружного проводу ОУН. На основі невідомих раніше документів висвітлено його внесок у визвольну боротьбу на території Запорізької області.

Yuriy Shchur

LIFE AND STRUGGLE OF ILARION KURYLO-KRYMCHAK

The study deals with the life and activity of Ilarion Kurylo-Krymchak – a student of local lore, journalist, and member of the Melitopol OUN okruha leadership. Based on the hitherto unknown documents his contribution to the Ukrainian liberation struggle on the territory of Zaporizhzhia oblast is ilumined in this publication.

ВІДПОВІДАЛЬНИЙ РЕДАКТОР
Петро Й. ПОТІЧНИЙ

ЗАСТУПНИК ВІДПОВІДАЛЬНОГО РЕДАКТОРА
Ігор ГОМЗЯК

ISBN 978-966-2105-65-0 (Ukraine)
ISBN 978-1-897431-69-6 (Canada)

© Літопис УПА, 2016
© Litopys UPA, 2016

25-ЛІТТЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ 1991–2016

МЕЛІТОПІЛЬЩИНА
В ЕКСКУРСІЯХ
(довідник для екскурсоводів та туристів)
Видання Мелітопільської Районної Крайового Музею та Райкому
НІ НОТАТКИ
УКРАЇНСЬКИЙ МИСЛИВЕЦЬ ТА РИБАЛКА № 11-12
Музей
Museum
Секретар
УКРАЇНЦІ!

ВСТУП

Іларіон Павлович Курило-Кримчак – колоритна постать на тлі модерної історії Запорозького краю. Він був свідком кардинальних змін у житті цілих народів та держав, розпаду Російської імперії, яка відновилася в новій подобі Радянського Союзу.

Іларіон Курило-Кримчак – один з тих, хто сприйняв Українську Соціалістичну Радянську Республіку як українську державу з соціалістичним устроєм. Як державу, де відкриті усі шляхи для тих, хто прагне змін. Жорсткі реалії жорстоких репресій лише підсилювали гостроту світосприйняття вченого-патріота, борця за українізацію, а згодом – одного з творців й керівників підпілля ОУН в Мелітопольській окрузі на Запоріжжі.

Комплексних монографічних досліджень, присвячених його постаті, немає й досі. У 1990-х рр. розібратися з усіма гранями його біографії намагалися місцевий краєзнавець В. Тимофієв та київський еколог В. Борейко[1]. У 2000-х рр. автор, залучивши ширше коло джерел, перейняв «естафету» досліджень[2]. Разом із тим, на нашу думку, всебічне дослідження життя і діяльності І. Курила-Кримчака повинно мати міждисциплінарний характер. Тим більше, що його творчий доробок активно використовується як в природничих науках[3], так і в педагогіці[4], в історії й охороні пам'яток[5].

Основним джерелом для дослідження життя й діяльності І. Курила-Кримчака стали дві його карні справи (1935 та 1946 рр.), які зберігаються в архіві Управління Служби безпеки України в Запорізькій

---

[1] Тимофієв В. У борні світів // Новий день. – 1993. – 30 грудня; Тимофієв В. Справа закінчена. Забудьте? // Новий день. – 1994. – 31 березня; Борейко В. Розстріляна екологія: нариси про репресованих діячів охорони природи України. – К.: Видавництво газети «Зелений Світ», 1994. – С. 15-16.

[2] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: суперечлива доля директора Мелітопольського краєзнавчого музею // Визвольний шлях. – 2006. – №9. – С. 126-133; Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи. – Запоріжжя, 2009. – 84 с.

[3] Коломійчук В. Сучасний стан рослинного покрову сиваських островів Чурюк, Куюк-Тук і Верблюдка // Заповідна справа в Україні. – 1999. – Т. 5. – Вип.2. – С. 7; Борейко В. История охраны природы Украины X век – 1980. – К.: Киевский эколого-культурный центр, 2001. – С. 56.

[4] Кашаба О. Краєзнавство як елемент шкільних комплексних програм // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць. – Харків: ХНУ, 2006. – Вип. 8. – С. 174-182.

[5] Розвиток археології в Запорізькому краї / Укладач Тощев Г. М. – Запоріжжя: ЗДУ, 2000. – С. 19; Михайлов Б. Мелітополь: природа, археологія, історія. – Запоріжжя: Дике поле, 2002. – С. 183, 185.

області[6]. Звичайно, інформація про нього міститься у протоколах допитів членів ОУН Мелітопольщини[7], а особливо членів сім'ї – дружини Марії[8] та сина Юрія[9].

Діяльність І. Курила-Кримчака на посаді директора місцевого музею можемо проаналізувати завдяки дивом збереженій у вирі воєнного лихоліття «Книзі наказів»[10]. Адміністративна діяльність періоду нацистської окупації висвітлена у матеріалах Мелітопольської міської управи, які зберігаються у Державному архіві Запорізької області[11].

Серед наративних джерел про життя та діяльність І. Курила-Кримчака на сьогодні у доступі є спогади члена похідної групи ОУН, одного з організаторів підпілля ОУН на Мелітопольщині, І. Молодія[12]. Варті уваги також уривки із спогадів старожилів с. Вознесенка, наведені у публікації В. Тимофієва[13]. Таким чином, наявна на сьогодні історіографічна та джерельна база дають можливість висвітлити основні віхи життя й діяльності неперсічної особистості в історії Запорозького краю – Іларіона Курила-Кримчака.

РОДИНА ТА ЮНАЦЬКІ РОКИ

Іларіон (Аривон, Ларивон) Курило-Кримчак народився 20 жовтня 1903 р. в с. Вознесенському Мелітопольського повіту Катеринославської губернії (нині – с. Вознесенка Мелітопольського району Запорізької області) у родині Павла та Ганни Курило[14]. Крім нього, у сім'ї було ще двоє братів (Іван 1909 р.н. та Олександр 1911 р.н.) й сестра Клавдія (1914 р.н.)[15].

---

[6] Архів Управління Служби безпеки України в Запорізькій області (ДА СБУ, Запоріжжя). – Фонд припинених справ (ФПС). – Спр. П-1834; ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885.

[7] ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр.П-19344. – Т.1-4.

[8] ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр.П-19907.

[9] ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр.П-19379.

[10] Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів.

[11] Державний архів Запорізької області (ДАЗО). – Ф.Р.3061. – Оп.1; Оп.2с.

[12] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі, моя любов, моє горе… // Закерзоння. Спомини вояків УПА / Підготував Б. Гук. – Варшава: Тирса, 1997. – 303 с. – Т. 3. – С. 7-248.

[13] Тимофієв В. Справа закінчена. Забудьте? // Новий день. – 1994. – 31 березня.

[14] До 1920 р. Іларіон проживав під прізвищем батька, а 1920 р. ним було опубліковано натуралістичний нарис про інкерманські каменоломні під псевдонімом «Кримчак» й з того часу він почав використовувати подвійне прізвище Курило-Кримчак, хоча нотаріально зміна прізвища була оформлена 1935 р. / Протокол допроса Курило-Крымчака И. П., 05 июня 1946 г., г. Запорожье // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 10.

[15] Анкета арестованного // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 5.

Село Вознесенське, що розташоване на лівому березі р. Молочної, було засноване 1861 р. на місці ногайського аулу Боурдек Ессебей, населення якого виїхало до Туреччини. Засновниками села були державні селяни, переселені сюди царським урядом з Полтавської, Харківської, Чернігівської та Курської й Рязанської губерній[16].

З 1904 р. у Севастополі на флоті проходив службу Павло Курило. Туди ж у 1909 (чи 1910) р. переїхала уся сім'я. Іларіон спершу навчався у міському училищі, потім закінчив 6 класів гімназії й влаштувався на роботу у механічний цех морського заводу учнем.

1921 р. родина Курилів, через важкі матеріальні умови, повернулася до рідного села. Іларіон, маючи намір вступати до Сімферопольського університету, залишився в Криму. Закінчивши один семестр природничо-історичного відділення, у 1922 р. через ті ж умови, які змусили повернутися до Вознесенського сім'ю, виїхав з Криму на Мелітопольщину[17].

Відзначимо одну цікаву деталь. У слідчій справі І. Курила-Кримчака 1935 р. містяться два документи, які по-іншому висвітлюють його кримське життя 1921 р. Так, згідно з Червоноармійською книжкою № 263, виданою 13 вересня 1921 р., Іларіон Курило 1899 р.н. (!) з 12 квітня 1921 р. числився червоноармійцем 1-ї роти 2-го батальйону 60-го відділу Кримської Комуністичної бригади особливого призначення. Із цієї ж книжки дізнаємося, що червоноармієць Курило був викладачем школи грамоти й членом комсомольського осередку ім. Рози Люксембург.

Ще одне посвідчення, датоване 29 червня 1921 р., було видане Іларіону Курило, який перебував на службі у 3-му (Севастопольському) районі Чорноморської-Азовської області Водміліції військ ВЧК агентом першого розряду Відділу Карного розшуку Управління району[18].

На нашу думку, саме через згадані матеріальні труднощі, Іларіон Курило, приписавши собі кілька років (ставши з 17-ти 21-річним), влаштувався на роботу у органи ВЧК. Разом із тим, вказані документи можуть мати не зовсім легальне походження. В «офіційній» («чекістській») біографії Іларіона Курила-Кримчака міститься інформація лише про його перебування у Червоній армії у 1925-1926 рр. штатним писарем[19]. З'ясувати в повній мірі цей епізод з біографії Курила-Кримчака на сьогодні неможливо.

---

[16] Об'єкти культурної спадщини Запорізької області. Каталог-довідник / Упоряд. Дровосєкова О., Калмукіді Л., Савостіна Л. – К.: Фенікс, 2012. – С. 257.

[17] Протокол допроса Курило-Крымчака И. П., 11 июня 1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 22.

[18] Удостоверение № 3262 от 29 июня 1921 года // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

[19] Протокол допроса Курило-Крымчака И. П., г. Мелитополь, 10.05.1935 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 25.

Від 1922 р. Іларіон Курило-Кримчак був членом Профспілки Робітників Освіти СРСР «ВСЕРОБІТОС» (у членській книжці внески сплачені до 1933 р.).

У 1923 р. Іларіон Курило стає запасним вчителем Вознесенської волості, а наприкінці року його призначили завідувачем початкової школи № 3 с. Вознесенського. Того ж року, 9 лютого, молодий педагог одружується з вчителькою Марією Шкурко. У подружжя народилося троє дітей: Юрій (1925 р.н.), Галина (1928 р.н.) та Борис (1930 р.н.). Дружина та діти мали прізвище Курило[20].

ДІЯЛЬНІСТЬ НА НИВІ ОСВІТИ ТА КРАЄЗНАВСТВА

З 1 листопада 1924 р. по 1 вересня 1929 р. Іларіон Курило-Кримчак працював завідувачем початкової школи с. Ново-Олександрівка Ново-Василівського (колишнього Вознесенського) району[21]. Одночасно, екстерном, навчався на біологічному відділенні Харківського інституту народної освіти.

Працюючи у Новоолександрівській школі, Іларіон Курило-Кримчак активно розвивав шкільне краєзнавство. Результати такої діяльності друкувалися на сторінках провідних видань, зокрема, у журналі «Краєзнавство»[22]. У 1928 р. у м. Мелітополь вийшла друком збірка «Освіта Мелітопольщини», де була поміщена розвідка Іларіона Курила «Про краєзнавче товариство при Ново-Олександрівській школі». Того ж року Харківський інститут народної освіти видав окремою книгою його працю про корисні копалини Мелітопольщини. Це стало причиною того, що у 1929 р. окружна планова комісія призначила вченого директором Мелітопольського краєвого музею[23].

На той час музей як самостійна краєзнавча одиниця існував лише 9 років (з 18 грудня 1920 р.). Його тогочасна структура й форми роботи чітко описані Іларіоном Курилом-Кримчаком у звіті про Мелітопольський музей, датованому 20-м листопада 1930 р. Музей складався з природничо-історичного та історико-побутового відділів, діяло дві постійні виставки: сільськогосподарська та антирелігійна з астрономічною обсерваторією.

Природничо-історичний відділ був розбитий на окремі підвідділи-теми. Домінантною була тема фауни округи, яка складалася з таких експозицій: фауна округи в минулому, тогочасна маммофауна й орнітофауна, життя у воді, доісторичне тваринне життя, корисні ко-

[20] Анкета арестованного // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 5.

[21] Довідка від 13.08.1938 р. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

[22] Курило-Кримчак А. Про краєзнавчу роботу в школі // Краєзнавство. – 1928. – №6-10. – С. 16-19.

[23] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 11 июня 1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 22-23.

палини округи. Тут же були геологічні й мінералогічні колекції з інших місцевостей. У цьому ж залі розміщувались колекції постійної сільськогосподарської й економічної виставок.

Експонати були розподілені за такою схемою:

– степ Мелітопольщини в минулому;

– скотарство ногайців 1800-1825 рр.;

– примітивне хліборобство 1824-1840-1850 рр.;

– підвищення сільського господарства й початок машинобудівництва;

– запровадження посадки інтенсивних городніх культур;

– обробка ґрунту й мінеральне угноєння;

– допоміжні елементи сільського господарства:

а) шовківництво;

б) пасічництво;

в) садівництво.

– досліди за технічними культурами;

– машинізація й колективізація сільського господарства.

Окремо було репрезентоване достатньо поширене у той час на Мелітопольщині кустарне виробництво. Крім цього, на одній з етажерок, знаходилися в маленьких баночках зразки сурогатного хліба, який вживало місцеве населення в голодні 1921–1922 рр.

Наступний підвідділ – антирелігійний. Колекції в ньому були розташовані за таким планом:

– початковий розвиток людини;

– тваринні риси в побудові людини;

– людина і мавпа;

– палеоліт, неоліт та бронзовий вік.

На окремому пристінку розташовувалися експонати розділу «Хто в що вірує?». Також окремо була виставлена колекція «Сектантство на Мелітопольщині», яка складалася, здебільшого, з експонатів, присвячених секті молокан.

Історико-побутовий відділ розташовувався у двох кімнатах. У першій, в більшості, був представлений археологічний матеріал, розподілений за секціями:

– грецькі колонії на Мелітопольщині;

– скіфи й інші стародавні поселенці;

– запорізькі паланки в окрузі;

– матеріали до історії колонізації Мелітопольщини;

– революційний рух в окрузі.

Крім того, були представлені дві нумізматичні колекції та колекція зброї.

У другій кімнаті розташовувався підвідділ етнології місцевого краю. Тут представлені болгарська й албанська колекції. Окремо в цьому підвідділі розташована колекція з ханського побуту. Збиралися матеріали для відкриття експозиції німецького побуту.

При музеї функціонувала бібліотека, що налічувала 3101 одиницю зберігання. Для потреб музею передплачувалися наукові журнали, зокрема «Краєзнавство», «Відомості Центрального Бюро краєзнавства» та «Радянське краєзнавство»[24].

1930 рік був насиченим науково-пошуковою діяльністю. Іларіон Курило разом з комісією Науково-технічного сектору Народного комісаріату земельних справ проводив обстеження частин надморських заповідників. 13 березня він здійснив етнологічну експедицію до Друго-Покровського й Ботієвського районів. Згодом це дало можливість створити кутки національних меншин у музеї. В травні був частково розкопаний курган у с. Костянтинівка біля Мелітополя (роботи не завершені з огляду на брак коштів)[25]. Зусиллями мелітопольського музею 10-14 липня проведені археологічні розкопки у с. Кирилівка Якимівського р-ну[26].

Не зважаючи на стабільність у роботі й впровадження накопиченого досвіду, 20 вересня 1930 р., згідно з ухвалою Окружної комісії з чистки апарату від 17 серпня 1930 р., Іларіона Курила було звільнено з роботи. Трохи менше ніж через місяць, 14 жовтня 1930 р., згідно з рішенням Президії районної контрольної комісії від 7 жовтня 1930 р., його поновили[27].

У краєвому музеї окремо стояло питання охорони пам'яток природи й матеріальної культури. Тут функціонували Науково-краєзнавча асоціація, Товариство захисту тварин і рослин та Товариство радянського туризму[28].

Директор музею особисто виступав з публікаціями у республіканських природоохоронних журналах. Протягом 1929–1932 рр. в «Українському мисливці та рибалці» з'явилося дев'ять його статей різноманітної природничої тематики. На сьогодні в архівах збереглися ще два рукописи Іларіона Курила-Кримчака із згаданої проблеми[29].

Сучасний дослідник природоохоронної справи В. Борейко зазначає, що на початку 1930-х рр. І. Курило був «найактивнішим природоохоронним діячем українського Приазов'я». Загалом, тогочасний доробок кореспондента Українського комітету з охорони пам'ятників природи Народного комісаріату освіти складав близько 20-ти матеріалів у мисливських ЗМІ[30].

[24] Курило-Кримчак А. Краєвий музей Мелітопольщини // Курило-Кримчак І. Мій рідний край, моя Мелітопольщина (матеріали, статті, документи) / Упоряд. Ю. Щур. – Запоріжжя, 2006. – С. 13-17.

[25] Курило-Кримчак А. Краєвий музей Мелітопольщини … – С. 17.

[26] Наказ №6, 1930 р. // Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів. – С. 12.

[27] Наказ №13 від 20 вересня 1930 року // Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів. – С. 14; Наказ №15 від 14 жовтня 1930 року // Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів. – С. 15.

[28] Курило-Кримчак А. Краєвий музей Мелітопольщини… – С. 18.

[29] Див. бібліографічний покажчик у додатках

[30] Борейко В. Розстріляна екологія… – С. 15.

Окремо актуалізувалося питання екскурсійної роботи. Становленню організації екскурсійної діяльності сприяв вихід у 1931 р. книги Іларіона Курила-Кримчака «Мелітопільщина в екскурсіях». Розпочиналася книга із історичного й географічного оглядів Мелітопольського краю. Тут містяться короткі відомості про природу краю загалом та вказані певні особливості. Це ж стосувалося історії краю, яка подана від еллінської (грецької) колонізації до 1929 р. Окремо автор зупинився на історії археологічних досліджень Мелітопольщини з 1862 по 1929 рік. Також окремо розповідається про історію й побут ногайців[31].

Самі екскурсійні маршрути розподілені на дві групи: по місту та по Мелітопольщині. Міських маршрутів було два: «Соціально-культурні заклади і установи» (розраховано на 1 день) та «Легка індустрія та кустарна промисловість міста» (3 дні)[32].

Екскурсійні маршрути по Мелітопольщині поділялися на близький й дальні. Перший розрахований на 4 дні й пролягав він по лінії Мелітополь – Терпіння – племгосп «Акермень» – Мелітопольське лісництво[33]. Дальніх екскурсій було 5. Перша з них, розрахована на 10 днів, пролягала через Мелітополь – Дендрологічний парк «Юшанли» – Зудерманівську цілину – Кам'яну й Корсак Могили – м. Ногайське (сучасний Приморськ) – Обіточенську косу – села Ботєве, Георгіївка та Кирилівка. Наступний, розрахований на 4 дні, маршрут пролягав через Алтагірську та Радівонівську лісові дачі, Якимівську тракторну випробувальну станцію, радгосп «Садове» та птахівничий технікум.

Третій маршрут проходив в межах сучасної Херсонської області. Екскурсантам пропонувалося відвідати Генічеський порт-пляж, о. Бірючий та, за можливості, п-ів Чонгарський. Четвертий, п'ятиденний, маршрут пролягав через Мелітополь до Асканії Нової та о. Чурюк. Останній маршрут був «урбаністичним»: Мелітополь – Молочанськ – Токмак[34].

Паралельно із роботою в музеї, Іларіон Курило-Кримчак 11 липня 1931 р. закінчив повний курс Запорізького інституту Соціального виховання за кваліфікацією «викладач агробіологічних дисциплін у старшому концентрі трудових шкіл»[35].

Дещо раніше, 16 квітня 1931 р., Районною інспекцією народної освіти І. Курило призначений на посаду викладача економічної географії до Вечірнього Робітфаку в Мелітополі[36].

---

[31] Курило-Кримчак А. Мелітопільщина в екскурсіях: довідник для екскурсоводів та туристів. – Мелітополь: Друкарня «Промбудкомбінату», 1931. – С. 10-22.

[32] Курило-Кримчак А. Мелітопільщина в екскурсіях… – С. 24-33.

[33] Курило-Кримчак А. Мелітопільщина в екскурсіях… – С. 34.

[34] Курило-Кримчак А. Мелітопільщина в екскурсіях… – С. 41-55.

[35] Свідоцтво №456 видане 10.08.1930 р. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

[36] Призначення від 15.04.1931 р. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

Наступного року Іларіон Курило був зарахований на III курс географічного факультету Харківського Інституту Профосвіти[37], де, склавши необхідні нормативи, у 1933 р. отримав диплом з правом викладати у вищих навчальних закладах геологію й морфологію. У 1932 р. вченою комісією Харківського державного університету йому присвоєне звання старшого наукового співробітника[38].

15 червня 1932 р. краєвий музей розширився за рахунок приєднання до нього місцевого Політехнічного музею, який перетворився у політехнічний відділ. Керівництво цим відділом, згідно з наказом № 6 від 7 квітня 1933 р., здійснював безпосередньо директор краєзнавчого музею[39].

1932 рік був насичений педагогічною роботою. Протягом 1 жовтня 1932 – 1 січня 1933 рр. І.Курило викладав у Мелітопольському бібліотечному технікумі. З 15 жовтня – викладав географію, а в 1933–1934 навчальному році й агрометеорологію у Мелітопольському плодово-ягідному технікумі. У цьому ж році став членом Мелітопольської Секції наукових Робітників.

У 1933 р. Іларіон Курило-Кримчак викладав економ-географію та світознавство у Мелітопольському технікумі Комуністичної освіти. В цей же час працював заступником директора Мелітопольського держархіву[40].

Значну увагу приділяв Курило-Кримчак вивченню історичного минулого краю. Ще у 1929 р. він організував Мелітопольське науково-краєзнавче товариство. У згаданих вище роботах «Краєвий музей Мелітопільщини» та «Мелітопільщина в екскурсіях» частково зробив начерки історії Мелітопольського краю, зокрема підійшов до теми його заселення.

На початку 1930-х рр. він, використовуючи матеріали місцевого архіву, підготував до друку дві роботи: «Духоборці на Мелітопольщині» та «До історії громадянської війни на Мелітопольщині»[41]. Надіслані до Дніпропетровського «Вісника Облуправи», ці матеріали на кілька десятків років осіли в архівах радянських органів держбезпеки. Для розуміння причин цього явища, наведемо цитати з Акту обстеження Мелітопольського Державного історичного архіву від 5-го листопада 1934 р.:

[37] Лист до т. Курило А.П., 1932 р. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

[38] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 11 июня 1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 23.

[39] Наказ №6 від 7 квітня 1933 року // Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів. – С. 38.

[40] Справка Мелитопольського техникума Коммунистического образования от 09.02.1933 г. //ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

[41] Протокол допроса И.П. Курило-Крымчака от 04.06.1935 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 43.

«статья „До історії громадянської війни на Мелітопольщині" не відбиває боротьби працюючих Мелітопольщини проти Врангелівщини, трактує про *двойчасту політику буржуазно-капіталістичних кіл* по відношенні до працюючих що *тягарь накладованої білими грошової контрибуції падав здебільшого на зажиточні волості південних колоністів* чим Курило-Кримчак бере під захист грабунки та знущання над незаможнім та середнім селянством, в цій-же статі говориться про те, що за продукт, який забирався білими, сплачувалося готівкою і навить велася звітність. Як відповідь на навалу Врангеля та грабунки білих по Курило-Кримчаку виходить, що *це сильно нервувало сільське населення* і тільки.

В другій статі «Духоборці на Мелітопольщині» Курило-Кримчак ідеалізує попівщину, намагається довести, що у духоборців такий же комунізм як і у нас і що вони ідуть правильним мирним шляхом до правди а Радянська Влада не згодна з їх правильною ідеологією»[42].

Бачимо, що намагання краєзнавця на основі архівного матеріалу об'єктивно висвітлити історію краю наштовхнулося на спротив науковців від радянського «розуміння історичного процесу».

В березні 1934 р. Іларіон Курило-Кримчак, як член Комісії Мелітопольського Міськплану з вивчення виробничих сил району, був відряджений до Дніпропетровська та Києва для встановлення зв'язку із відповідними науково-дослідними, розвідувальними тощо організаціями для виявлення й використання літературних й інших даних про природні багатства на території Мелітопольської міськради та для проведення попередніх переговорів про здійснення у тому ж році на території району геологічних зйомок й розвідок.

Така пошукова експедиція відбулася влітку 1934 р., з 2 по 16 липня. Як дізнаємося із офіційної довідки, Курило-Кримчак брав участь у роботі геолого-рекогносцирувальної партії з розшуку радіоактивних елементів, золотодайних пісків та кварцових пісків для скляної промисловості[43]. Для консультації з цього питання щодо дослідження корисних копалин у 1934 р. до Мелітополя із Сімферополя приїздив відомий геолог, викладач Таврійського університету професор П. Двойченко[44].

За активну пошукову роботу Іларіон Курило-Кримчак 4 листопада 1934 р. став дійсним членом Державного географічного товариства[45].

Професійне виконання обов'язків директора, налагодження роботи музею на належному рівні, відзначило вище керівництво. На початку листопада 1934 р. Нарада Директорів ухвалила рішення про

[42] Цитата з документу подається згідно оригіналу, без редакторських поправок. Акт обстеження Мелітопольського Державного історичного архіву від 5-го листопада 1934 р. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 15.

[43] Справка Комиссии Мелитопольского Горплана, 15.03.1934 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

[44] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи … – С. 9.

[45] Справка Государственного Географического общества, 04.11.1934 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Фонд припинених справ. – Спр. П-1834. – Конверт.

зарахування Мелітопольського краєзнавчого музею до музеїв обласного значення. На той час, згідно з наказом директора, до складу музею входили Науково-Дослідний Краєзнавчий Інститут та біологічна станція в с. Вознесенка[46].

19 листопада І. Курило-Кримчак, як директор музею, підписав наказ про підготовку видання збірника праць музейно-краєзнавчого змісту. Окрім публікації матеріалів з усього комплексу знань про Мелітопольщину, до збірника мали увійти й звіти про науково-пошукову, методичну й експозиційну роботу музею[47]. Подальші події у житті Іларіона Курило стали на перешкоді виходу дуже важливого, на наш погляд, видання.

ПЕРШИЙ АРЕШТ

Напередодні нового 1935 року життя Іларіона Курила-Кримчака кардинально змінилося. 27 грудня 1934 р. прийнята Постанова № 146 Президії Мелітопольського Райвиконкому «О директоре Исторического Музея – тов. Курило-Крымчак», в якій останнього звинуватили у «буржуазному націоналізмі». У провину ставилося «нестандартне» бачення історії краю, «покривання» ще одного «буржуазного націоналіста» історика Клепацького тощо. Вердикт радянських «володарів життя і смерті» був однозначним: «Директора Історичного Музею Курило-Кримчак з роботи зняти, заборонити Курило-Кримчак займатися науковою та викладацькою роботую у навчальних закладах»[48]. Матеріали на краєзнавця були передані до місцевого відділення НКВС.

Логічним продовженням Постанови № 146 був наказ № 1 по музею та його підсобних організаціях від 15 січня 1935 р. про зняття з посади директора і звільнення із закладу Іларіона Курила-Кримчака[49].

З цього часу краєзнавець був на «замітці». Розв'язка п'ятирічних «відносин» із комуністичною партією і її каральною машиною наступила навесні того ж, 1935, року. Залишившись без роботи у районному центрі, І. Курило-Кримчак осів вдома. У лютому 1935 р. до нього звернувся парторг колгоспу «Колос» із проханням передати у дар книги для створюваної хати-лабораторії. Серед переданих книжок виявилися і заборонені, «ворожих авторів», зокрема Зинов'єва й Каутського[50]. Про

[46] Наказ №21 від 19 грудня 1934 року // Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів. – С. 60.

[47] Наказ №19 від 19 листопада 1934 року // Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів. – С. 57-58.

[48] Постановление №146 Президиума Мелитопольского Райисполкома от 27.12.1934 года // ДА СБУ, Запоріжжя. – Фонд припинених справ. – Спр. П-1834. – Арк. 24.

[49] Наказ №1 від 15 січня 1935 року // Архів Мелітопольського краєзнавчого музею. – Книга наказів. – С. 62-63.

[50] Протокол допроса свидетеля Лютого Г.А., 22 октября 1935 года // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 75.

це повідомили «куди треба» й каральні органи не зволікали – 27 квітня 1935 р. Іларіон Курило-Кримчак був заарештований у власному будинку й відправлений до в'язниці Мелітопольського Райвідділу НКВС[51].

Слідчі НКВС намагалися сфабрикувати справу І. Курила-Кримчака як учасника націоналістичної контрреволюційної організації, що була пов'язана із СВУ-СУМ[52]. За термінологією, озвученою заарештованим на одному з допитів, а насправді «запропонованою» слідчими, це виглядало як «контрреволюційна група українців з викладачів», до складу якої входило п'ять осіб: Н. Чучко, С. Посказов, Ю. Завальський, М. Лисяк та І. Курило-Кримчак. Злочинна ж діяльність вказаної групи осіб полягала у тому, що «будучи вороже налаштованим проти радянської влади й Компартії, що при нинішньому устрої на Україні гнобиться усе українське, ми де лише була можливість, в розмовах між собою, критикували дії влади й партії, особливо з питання колективізації, школи, літератури й національного питання»[53]. Сам же І. Курило-Кримчак, як учасник «контрреволюційної групи» проводив наступну діяльність: «у своїх друкованих працях «Мелітопільщина в екскурсіях» припустився збочень у понятті про класи (боротьба російсько-українських класів) й зробив випад на партію, що до реконструкції сільського господарства питаннями колективізації вона не займалася». Така ж «ворожа» діяльність проявилася й у розкритикованих цензорами рукописах «Духоборці на Мелітопольщині» та «До історії громадянської війни на Мелітопольщині»[54].

Пригадали йому і те, що він висловлював обурення під час голодомору, був противником колективізації. Зокрема, допитаний як свідок завгосп краєзнавчого музею П. Калайда розповів про один епізод, який трапився восени 1934 р. під час підготовки до приїзду комісії: «Курило мені говорив, що є питання більш важливі, як наприклад, загинуло від голоду по Мелітопольському району у 1932-33 рр. приблизно 38.000 населення й доводиться мовчати, ось до чого довели комуністи»[55].

Після попереднього слідства Іларіона Курила відправили до тодішнього обласного центру Дніпропетровська. Тут його, за постановою суду, скерували до психіатричної лікарні на обстеження. Лікарська експертиза надала висновок, що Іларіон Курило-Кримчак

[51] Ордер №31 от 27 апреля 1935 года // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 5; Анкета арестованного, 28 апреля 1935 года // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 11зв.

[52] Тимофієв В. У борні світів // Новий день (м. Мелітополь). – 1993. – 30 грудня.

[53] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П. от 02 июня 1935 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк.39.

[54] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П. от 06 июня 1935 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 43.

[55] Протокол допроса свидетеля Калайда П.К. от 24 октября 1935 года // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 77.

захворів через нестерпну для нервової системи ситуацію[56]. Можемо лише здогадуватися про той тиск, що його чинили слідчі на краєзнавця, вибиваючи потрібні для них свідчення.

Є припущення, що психічне захворювання І. Курило-Кримчак симулював, щоби уникнути неминучої розправи. В середині 1930-х рр. за звинуваченням у націоналізмі вирок, в більшості випадків, був однозначний – розстріл. Враховуючи подальшу життєву дорогу краєзнавця, автор підтримує таке припущення. Все ж заарештованого відправили на лікування до психіатричної лікарні на станцію Ігрень Дніпропетровської області, звідки через півроку рідний брат – Іван Курило – забрав Іларіона у Вознесенку[57].

Щоб поставити крапку на подіях 1935 р., відзначимо, що 30 листопада 1995 р., під час перегляду справи Іларіона Курила-Кримчака, звинувачення були визнані безпідставними, а його самого реабілітовано[58].

Наприкінці 1936 року Іларіон Курило-Кримчак виїхав на лікування до Ялти, де одночасно, за свідченнями сина Юрія Курила, працював у місцевому музеї науковим співробітником[59].

На початку вересня 1937 р. І. Курило-Кримчак знову почав вчителювати у Вознесенській школі, де викладав хімію, геологію й малювання. У вересні 1940 р. був призначений завідувачем педагогічної частини школи[60]. З 12 серпня 1941 р., у зв'язку з мобілізацією директора школи Дерія до Червоної армії, виконувачем обов'язків директора Вознесенської середньої школи призначили І. Курила-Кримчака[61].

Наприкінці 1930-х рр. Іларіон Курило-Кримчак продовжив публікацію власних наукових розвідок. Так у 1938 р. у «Відомостях Всесоюзного Географічного товариства» опублікований матеріал «До зміни берегової лінії у Західному Приазов'ї», де проаналізовані різні фактори, під впливом яких змінювалася берегова лінія Азовського моря. Тут же вміщена інформація про археологічний матеріал, який вимивало з моря[62].

Того ж року у збірці «Наша країна» вийшла друком замітка «Неолітичні знахідки у південному Задніпров'ю» про розкопки 1935 р. на

[56] Протокол судового засідання спецколегії, 9 грудня 1935 р. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 99-100.

[57] Тимофієв В. У борні світів // Новий день (м. Мелітополь). – 1993. – 30 грудня.

[58] Висновок про реабілітацію від 30 листопада 1995 р. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Арк. 107.

[59] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи … – С. 10.

[60] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 11.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 24-25.

[61] Приказ Мелитопольского РОНО №84 от 12.08.1941 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-1834. – Конверт.

[62] Курило-Крымчак И. К изменению береговой линии в Западном Приазовье // Известия Всесоюзного Географического Общества. – 1938. – №6. – С. 232-240.

Кам'яній Могилі та 1937 р. в с. Мордвинівка Мелітопольського району[63]. У 1940 р. у тому ж збірнику опублікований нарис «Археологічні знахідки в аулі Боурдак» про знахідку у с. Вознесенка в 1939 р. чотирьох стоянок пізнього палеоліту й давнього городища[64].

НА ЧОЛІ ОКУПОВАНОГО МІСТА

1941 рік став переломним у новітній історії. Початок німецько-радянської війни та подальша окупація України стали доленосними і для І. Курила-Кримчака. Від мобілізації до армії він був звільнений через бронь й виконував обов'язки директора Вознесенської школи. Після зайняття Мелітопольщини німецькими військами Іларіона Курила-Кримчака призначили старостою села[65].

Один з перших його управлінських кроків – українізація діловодства, налагодження життя в нових умовах. Вивіска на будинку сільської управи була зроблена в кольорах національного (синьо-жовтого) прапора[66]. Також були підібрані вчителі для місцевої школи, а її приміщення підготовлене до навчального процесу. Перші два тижні Курило-Кримчак за сумісництвом працював директором школи, потім, за його словами, передав ці обов'язки іншому працівнику. Наприкінці жовтня 1941 р., на прохання місцевої громади, була відкрита церква, тоді ж організований хор і духовий оркестр[67].

Наприкінці грудня Іларіон Курило-Кримчак організував у Вознесенці в колишньому будинку кооперації вечір зустрічі нового 1942 року. На цьому заході були присутні вчителі, молодь й інші місцеві жителі (всього близько 100 осіб)[68].

Загалом, робота на посаді старости не була легкою: з одного боку німецька адміністрація вимагала проводити лінію згідно з їхнім баченням, з іншого – моральне зобов'язання перед місцевою громадою примушувало лавіювати, інколи на грані фолу. Зокрема і в питаннях єврейського населення. Так, одного дня старості Курилові-Кримчаку надійшла заява, в якій зазначалося, що мешканка Вознесенки, яка працювала фармацевтом – єврейка за національністю. Іларіон Курило-Кримчак, котрий повинен був передати цю інформацію до ґестапо, просто порвав заяву, а фармацевту видав нові документи й допо-

[63] Курило-Крымчак И. Неолитические находки в южном Заднепровье // Наша страна. – 1938. – №4. – С. 37.

[64] Курило-Крымчак И. Археологические находки в ауле Боурдак // Наша страна. – 1940. – №4-5. – С. 50.

[65] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 11.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 24.

[66] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі... – С. 55.

[67] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 12.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 28-28зв., 30зв.

[68] Протокол допроса Гармаш С.А. от 21 декабря 1943 г. // ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк. 69.

міг виїхати з Мелітопольщини. Не чекаючи подібної заяви, сам видав документи й допоміг виїхати ще одному фельдшеру-єврею[69].

Піклувався І. Курило-Кримчак і про забезпечення односельців провізією. Так, у квітні-червні 1942 р. він «вибив» у німецької влади 200 тон зерна для жителів сільгоспобщини с. Вознесенка[70]. Крім того, саме Іларіон Курило-Кримчак допомагав місцевій молоді уникати вивезення до Німеччини на примусові роботи. Він через квартальних попереджав: «Дівчата, сьогодні вдома не можна спати…»[71].

З певних причин, восени 1942 р. І. Курило-Кримчак мало займався питаннями управління сільгоспобщини. Разом із тим, він не забував про насущні проблеми вознесенівців. На засіданні радників Міської Управи 12 вересня 1942 р., за його поданням, першим розглядалося питання будівництва громадської лазні у Вознесенці. Саме завдяки клопотанню Іларіона Курила-Кримчака, Управа затвердила проект і кошторис будівельних робіт[72].

З літа-осені 1942 р. І. Курило-Кримчак керував Вознесенкою, в принципі, формально. В цей час він звернувся до гебітскомісара Гейніша з проханням дати дозвіл на відновлення музею. Цю ідею підтримав професор Петрашин з м. Бреслау, який в той час перебував у Мелітополі. З його легкої руки німецьке командування дало розпорядження підшукати приміщення для відновленого музею й новоствореного Науково-дослідного інституту Таврії[73].

Майже одразу ж після цього, на засіданні радників Мелітопольської Міської Управи 25 липня 1942 р., за поданням присутнього Іларіона Курила-Кримчака, було затверджено бюджет відновленого музею, як складову міського Фінансового плану[74].

Першими експонатами відновленого музею стали деякі речі із старих колекцій, які врятував І. Курило-Кримчак у жовтні 1941 р., перевізши із Мелітополя до Вознесенки, тим самим не дозволивши румунським військам цілковито пограбувати музей[75]. Відчуваючи брак матеріалів для експозицій, краєзнавець, вже на посаді бургомістра Ме-

[69] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 12.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 31-31зв, 33.

[70] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 12.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 36зв-37.

[71] Тимофієв В. Справа закінчена. Забудьте? // Новий день (м. Мелітополь). – 1994. – 31 березня.

[72] Протокол заседания советников Городской Управы от 12 сентября 1942 г. // ДАЗО. – Ф.Р.3061. – Оп.1. – Спр. 5. – Арк. 58.

[73] Из протокола допроса Курило-Крымчака И.П., 13.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 39зв., 121.

[74] Протокол №29 заседания советников Мелитопольской Городской Управы от 25 июля 1942 года // ДАЗО. – Ф.Р.3061. – Оп.1. – Спр. 5. – Арк. 48-50.

[75] Протокол допроса Курило-Крымчака И. П., 12.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 30.

літополя, через газету «Мелітопольський край» звернувся до жителів міста з проханням повернути розграбовані колекції. Тут же було перераховано, що саме винесли з музею: археологічні, історичні й інші колекції, книги, картини, устаткування[76]. Простіше кажучи, майже все.

Незважаючи на постійну зайнятість, Іларіон Курило-Кримчак продовжував займатися пошуковою й краєзнавчою діяльністю. Узагальненням природничих експедицій 1930–1940-х рр. стала публікація у «Мелітопольському краї» в червні 1943 р. статті «Про природні багатства Таврійського степу». Тут вміщені не лише розгорнуті природничо-географічні дані про територію, яку охоплює Таврійський степ, але й перераховані усі корисні копалини й елементи краю. Зокрема: золото, графіт, кварцові піски, залізна руда, граніти, каолін, гончарна глина, вапняки, газ і нафта. Окремо краєзнавець зупинявся на багатих запасах мінеральної води й грязей, які придатні до використання з лікувальною метою[77].

Іларіон Курило-Кримчак, який чимало натерпівся від радянської влади, за спогадами оунівця І. Молодія, «ні одним словом не виявив бажання помститися, а куди вже говорити про вчинки»[78]. Підтвердження цього знаходимо у спогадах старожилів, які під час окупації мешкали у Вознесенці. Так, Г. Протас. згадувала, що одного дня над селом розкидали з літаків радянські листівки, одну з яких підібрала Г. Строкань. На неї «доброзичливці» заявили в сільську управу. Проігнорувавши цю заяву і не давши розголосу цій справі, Іларіон Курило-Кримчак, фактично, врятував цю жінку від німецької розправи[79], бо згідно з Наказом Мелітопольської Міської Управи від 28 січня 1942 р. за читання й зберігання антинімецьких листівок покарання було одне – розстріл[80].

Навесні 1943 р. І. Курило-Кримчак вже повністю перейшов на роботу в Мелітополь: 16 березня у приміщенні Міської Управи його призначили бургомістром. Знаковим, на нашу думку, є те, що у своєму коротенькому виступі новий градоначальник обіцяв віддати усі сили на благо міста[81]. І все. Жодним словом про «велику Німеччину й її фюрера».

До відомства Управи, якою керував І. Курило-Кримчак, входили наступні відділи:

– фінансовий, який займався отриманням й розподілом кредитів, збором податків з населення тощо;

– народної освіти, у підпорядкуванні якого перебували усі школи Мелітополя й ближніх до нього сіл;

[76] Еще о музее // Мелитопольский край. – 1943. – 9 июня.

[77] Курило-Крымчак И. О естественных богатствах Таврической степи // Мелитопольский край. – 1943. – 12 июня; 19 июня; 22 июня; 26 июня.

[78] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі... – С. 58.

[79] Тимофієв В. Справа закінчена. Забудьте? // Новий день (м. Мелітополь). – 1994. – 31 березня.

[80] Приказ Мелитопольской Городской Управы от 28 января 1942 г. // ДАЗО. – Ф.Р.3061. – Оп.1. – Спр. 6. – Арк. 3.

[81] Новый бургомистр Мелитополя // Мелитопольский край. – 1943. – 20 марта.

– технічний, що займався ремонтом міських будівель, облаштуванням доріг, мостів тощо;

– соціального забезпечення, який займався соціальним страхуванням, організував будинок для перестарілих, видавав матеріальну допомогу малозабезпеченим;

– управління головного лікаря міста, що здійснювало загальне керівництво лікарнями[82].

В обов'язки бургомістра входила й участь у різноманітних заходах німецької окупаційної влади. Зокрема, через чотири дні після призначення, 20 березня, Курило-Кримчак був присутній на відзначенні «загиблих героїв Німецької армії»[83]. Важко уявити, з якими почуттями Іларіон Курило-Кримчак йшов на тодішню Німецьку вулицю, бо серед знайомих «завжди висловлював свою ненависть до німецьких окупантів й проклинав їх»[84].

Аналіз документів Мелітопольської Міської Управи за 1943 р., які зберігаються у Державному архіві Запорізької області, свідчить про багатогранність і рутинність роботи міського голови. Тут, зокрема, бачимо і величезну переписку щодо поселення й прописки евакуйованих, яких в Мелітополі з поразками німецької армії на Східному фронті ставало все більше[85].

Прифронтова напруженість позначалася і на роботі установ Міської Управи. 30 березня 1943 р. бургомістр видав наказ № 37 про перехід з 1 квітня на новий графік роботи: з 7 до 17 години, з перервою на обід о 12-13 годині. Робочим днем була і субота (з 7 до 12 години)[86].

Проблем у роботі додавали й справи школи та освіти. Незважаючи на відому нацистську політику щодо зменшення рівня освіченості населення окупованих східних областей, І. Курило-Кримчак до останнього відстоював права вчителів. Так було і у випадку, коли окупаційна адміністрація хотіла скоротити робочі години в мелітопольських школах й звільнити частину педагогів. Втручання міського голови в травні 1943 р. сприяло поверненню навчального процесу у нормальне русло[87].

Тоді ж, у травні 1943 р., з'явилася можливість відновити машини міської електростанції, що була знищена при відступі частин Червоної

[82] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 13.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 42.

[83] В память освободителей // Мелитопольский край. – 1943. – 24 марта.

[84] Выписка из протокола допроса Шейко В.П., 12.04.1944 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 242.

[85] Служебные записки [по вопросу прописки] // ДАЗО. – Ф.Р.3061. – Оп.1. – Спр. 12.

[86] Наказ №37 по Мелітопольській міській управі від 30 березня 1943 р. // ДАЗО. – Ф.Р.3061. – Оп.1. – Спр. 20. – Арк. 50.

[87] Лист начальника відділу культури й народної освіти до Голови Мелітопольської міської управи, 20.05.1943 р. // ДАЗО. – Ф.Р.3061. – Оп.2с. – Спр. 2. – Арк. 94.

армії восени 1941 р. Лобіюванням фінансування цього проекту перед гебітскомісаром Гейнішом займався особисто І. Курило-Кримчак[88].

Третього червня 1943 р. Іларіон Курило-Кримчак разом з керівництвом німецької окупаційної адміністрації й військового командування, брав участь у святкуванні релігійного свята Воскресіння у своєму рідному селі. Окрім церковного свята, відзначалася й 82-та річниця з дня заснування села. На відміну від інших промовців, що прославляли німецьку армію й А. Гітлера, І. Курило-Кримчак лише розповів про історію заснування Вознесенки[89].

Брав він участь і у відзначенні жертв більшовизму 20 червня у с. Терпіння[90] й у святкуванні «Дня Визволення» 22 червня[91]. У серпні 1943 р., з ініціативи відділу пропаганди Гебітскомісаріату і особисто комісара Гейніша, І. Курило-Кримчак відвідав з екскурсією Німеччину. Виїхав 16 серпня, а 22 вже був у Берліні, де пробув три дні. За цей час встиг лише відвідати Потсдам, бо у зв'язку з наближенням фронту до Мелітополя, вимушений повернутися. Розповідаючи знайомим про цю поїздку, висловлював своє невдоволення, казав про те, як там погано[92].

Враховуючи значні заслуги Іларіона Курила-Кримчака у адміністративній роботі, у червні 1943 р., під час відвідування Мелітополя рейхсміністром окупованих Східних областей А. Розенбергом, його та ще 35 жителів південно-західних районів області нагородили «Медаллю для народів Сходу» («Ostvolk medal»). У вересні того ж року Іларіон Курило-Кримчак був нагороджений ще однією такою медаллю генерал-комісаром Криму Фрауенфельдом в резиденції останнього[93].

На нашу думку, варто одразу розставити усі крапки над «і» з приводу цього нагородження, яке до сих пір дає підстави декому звинувачувати І. Курила-Кримчака у знищенні мирного населення. Згадувана відзнака затверджена А. Гітлером 14 липня 1942 р. як нагорода за відвагу та заслуги для осіб, що належать до східних народів. Нагороджувати нею мали право: відповідний командуючий збройних сил (за бойові дії), представник поліції (за зразкове виконання поліційних функцій, зокрема за боротьбу з партизанами) та генерал-комісар (за

[88] Письмо Мелитопольской Городской Управы Гебитскомиссару, 29 мая 1943 г. // ДАЗО. – Ф.Р.3061. – Оп.2с. – Спр. 2. – Арк. 74.

[89] Праздник в Вознесенском // Мелитопольский край. – 1943. – 5 июня.

[90] На могиле жертв большевизма // Мелитопольский край. – 1943. – 22 июня.

[91] День радости в Мелитополе // Мелитопольский край. – 1943. – 26 июня.

[92] Выписка из протокола допроса Шейко В.П., 12.04.1944 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк. 242.

[93] Справка оперуполномоченного УНКГБ Кириченко по поводу приезда Рейхминистра Восточных областей Розенберга в г. Мелитополь от 2.03.1944 г. // Запорізький обласний краєзнавчий музей (експозиція). – Д.–12302; Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 13.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк. 42.

цивільні заслуги). Медаль за статутом поділялася на два типи: з мечами («За хоробрість») та без них («За заслуги»). Відповідних ступенів нагороди було п'ять. Обидва рази І. Курило-Кримчак був нагороджений цивільними особами (міністр та генерал-комісар) медаллю без мечів, відповідно відзначення відбулося за вдалу адміністративну діяльність, але аж ніяк не за каральні акції. Подібні нагородження відбувалися влітку 1943 р. також у інших областях України, зокрема в Київській, Вінницькій та Житомирській[94].

ДІЯЛЬНІСТЬ У ПІДПІЛЛІ ОУН

Початок німецько-радянської війни 22 червня 1941 р. і подальша окупація німцями української землі внесли нові правила у політичне життя населення України. По цілому українському простору з перших же днів війни розійшлися члени похідних груп Організації українських націоналістів – бійці своєрідної підпільної політичної армії, котрі мали на меті створення адміністративних установ Української Держави, відновлення якої було проголошено з ініціативи ОУН-р 30 червня 1941 р. у Львові.

Наприкінці жовтня 1941 р. до Запорізької області прибули члени ОУН-р рою «Л» підгрупи «Г» похідної групи «Південь» Провідником підгрупи був В. Пастушенко, рою – М. Федисів[95]. Одразу оунівці створили Обласний провід на чолі з В. Пастушенком («Дмитром Ясенком») у Запоріжжі.

Після створення Обласного, було вирішено створити Окружний провід у Мелітополі. Наприкінці жовтня 1941 р. сюди прибула група підпільників на чолі з М. Вінтонівим («Михасем»). До групи входили М. Сливка («Буревій»), І. Молодій («Сошенко») та В. Шалько («Володимир»). Першочергово вони мали встановити контакт із відомими людьми і з їхньою допомогою створити розгалужену підпільну мережу.

Вийти на зв'язок з І. Курилом-Кримчаком оунівцям порадив спершу житель Михайлівського р-ну І. Гребенюк, а потім вчитель із передмістя Мелітополя Кизияру М. Семикін[96].

У своїх спогадах про життя й підпільну діяльність на Мелітопольщині І. Молодій («Сошенко») постаті І. Курила-Кримчака відводив особливе місце. Саме останній допоміг прибулим із Західної України націоналістам облаштувати легальне перебування у районі, постійно підтримував морально й матеріально.

Крім того, саме І. Курило-Кримчак допоміг із розбудовою мережі у перші місяці діяльності на невідомому для членів похідної групи терені: «До нього щодня приїздили різні люди з Мелітополя та віддале-

[94] Відзнака за відвагу та заслуги в східних землях // Нове Запоріжжя. – 1942. – 14 жовтня; Царенко М. Знак отличия для народов Востока // Нумізматика і фалеристика. – 1998. – №2. – С. 42.

[95] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі... – С. 42.

[96] Протокол допроса обвиняемого Молодий И.И., 6.07.1948 г. // ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк. 158.

них степових районів. З ким потрібно говорити на наші теми, указував професор. Микола або Михайло розмовляли, а потім гість від'їжджав додому з нашою літературою. До кінця року наші відбитки, летючки та всяка інша література була вже чи не по всіх степових селах. Читалася від Дніпра по Бердянськ і Крим»[97].

Сам І. Молодій переїхав на проживання у с. Новомиколаївку, де працював начальником поліції, часто відвідуючи І. Курила-Кримчака у Вознесенці. До лютого 1942 р. у с. Вознесенка проживали М. Вінтонів і М. Сливка[98].

Одні з перших кроків оунівців – організація семінарів для вчителів шкіл, проведених за безпосередньої участі Іларіона Курила-Кримчака. Таких семінарів відбулося три. Перший – у школі № 4 м. Мелітополя наприкінці жовтня 1941 р., де були присутні директори й вчителі шкіл №№ 4, 7, 10, 19 та 99. Наступний – у листопаді того ж року у школі № 5 с. Вознесенка. Тут вже додалися педагоги з навколишніх сіл Ново-Пилипівка та Астраханка (всього 15-16 осіб). Третя зустріч відбулася також у Вознесенці, але вже у приміщенні сільуправи в кабінеті старости І. Курила-Кримчака[99].

Згадані збори вчителів мали на меті докорінно змінити роботу в школах. Основна теза – переорієнтація навчальних закладів, які повинні бути осередками патріотичного виховання учнівської молоді. Ще одне завдання – підбір кадрів для ОУН й пошук засобів для поширення націоналістичної літератури[100]. Відзначимо, що очікуваного ефекту ці збори не принесли, але значна частина слухачів семінарів приєдналися до націоналістичного підпілля. Один з учасників зборів, директор школи з с. Семенівка, С. Гармаш, за підтримки оунівців в своєму селі створив драматичний гурток, де ставилися п'єси українських класиків, зокрема Т. Шевченка, М. Кропивницького, Б. Грінченка й Г. Квітки-Основ'яненка[101].

Націоналістичне підпілля набирало сил. Наприкінці осені 1941 р. створений Запорізький обласний провід ОУН-р на чолі з В. Пастушенком. Уповноважену групу відправили до Мелітополя, аби охопити своєю мережею Мелітопольський, Якимівський, Приазовський й Веселівський райони[102]. Перевірити діяльність мелітопольських націона-

[97] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі... – С. 57.

[98] Продолжение протокола допроса Курило М.М., 15.04.1944 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-19907. – Арк 34.

[99] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 11-12.

[100] Протокол допроса обвиняемого Молодий И.И., 6.07.1948 г. // ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк. 156.

[101] Собственноручное показание Гармаша С.А. // ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк. 81.

[102] Протокол допроса обвиняемого Молодий И.И., 6.07.1948 г. // ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк. 153.

лістів доручили члену Обласного проводу Б. Крицану («Борису»), котрий на початку 1942 р. прибув до І. Курила-Кримчака у Вознесенку[103]. Організаційна робота підпілля задовольнила «Бориса», справа йшла до офіційного затвердження Окружного й Міського проводів. Це питання вирішилося в квітні 1942 р. коли до Мелітополя прибув В. Пастушенко. Тоді був створений Міський провід на чолі з М. Вінтонівим, до якого увійшов також І. Курило-Кримчак. Зважаючи на величезний авторитет в ОУН й титанічну роботу, останній також ввійшов до Окружного проводу Мелітопольщини[104].

За свідченнями керівника Юнацтва ОУН с. Вознесенка Юрія Курила, його батько був одним із відповідальних за придбання зброї для націоналістичного підпілля, а сам мав в користуванні два пістолети: наган й «один німецького виробництва». Він же переховував у себе вдома друкарську машинку мелітопольських оунівців, на якій, окрім фальшивих документів, друкувалися й деякі підпільні листівки й відозви[105].

В Мелітопольській окрузі поширювалися різноманітні оунівські листівки, зокрема з інформацією про загибель у Києві провідника ОУН-р Центральноукраїнських земель Д. Мирона («Орлика») та із закликами до боротьби на два фронти: з німецьким націонал-соціалізмом та російським більшовизмом. Також розповсюджувалися звернення до комсомольців, до вчителів, до українського народу тощо. У листівці, яка поширювалася серед членів ОУН-р, надавалися практичні поради щодо добору молоді до організації в умовах глибокого підпілля[106].

Предметною була акція проти примусового вивезення молоді до Німеччини. В її рамках поширювалися листівки із закликами до українського народу всіма можливими засобами не допускати вивозу. Інше звернення було адресоване працівникам поліції, яких закликали допомагати молоді залишатися в Україні[107].

Знадобилося підпіллю й відмінне знання краю Іларіоном Курилом-Кримчаком. Б. Крицан, маючи намір організувати друкарню на Мелітопольщині (перекинувши її із Запоріжжя), давав завдання І. Курилові-Кримчаку, як геологу за спеціальністю, знайти придатну для цього печеру на околиці Мелітополя[108].

[103] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 13.

[104] Выписка из копии протокола допроса обвиняемого Молодий И.И., 11.08.1948 г. // ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк. 166.

[105] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 13-14.

[106] Щур Ю. Діяльність підпілля Організації Українських Націоналістів на території Мелітопольського району Запорізької області // Український визвольний рух. – Львів, 2006. – Збірник 8. – С. 159.

[107] Протокол допроса арестованного Милоненко Я.В., 30.07.1947 г. // ДАЗО. – Ф.Р.5747. – Оп.3. – Спр.8729. – Арк. 31-32.

[108] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 14.

Ще один яскравий приклад – співпраця із прорадянськи налаштованими партизанами. Восени 1943 р. один з членів місцевої ОУН-р О. Шевченко, за дорученням І. Курила-Кримчака, провів переговори з кількома лідерами таких загонів, зокрема В. Лукашевим з Приазовського, П. Івненком та О. Ліхініним з Мелітопольського районів. Більшу активність у переговорах з націоналістами проявив Ліхінін, який у вересні був на нараді у Вознесенці. Там домовилися про об'єднання зусиль загону Ліхініна й групи ОУН у збройному виступі проти німців. На жаль, на заваді подальшого об'єднавчого процесу став ще один діяч прорадянського підпілля Шестопьоров[109].

Окрім того, Іларіон Курило-Кримчак переховував у себе двох червоноармійців-комуністів, котрі 1943 р. втекли з концтабору у с. Костянтинівка Мелітопольського району – Олександра Шевченка й Івана Жукова, що займалися організацією радянського партизанського загону[110].

Підпільна діяльність не була легкою і безхмарною. Німецькі карні органи жорстко переслідували будь-які прояви антинімецької діяльності. Не оминули німецькі репресії й мелітопольських оунівців. Так, 11 квітня 1943 р. в с. Костянтинівка в хаті оунівця агронома О. Шевченка відбувалася нарада за участі членів обласного проводу. Близько 21-ї години хату оточили ґестапо, в «мішку» опинилися керівник міського проводу М. Вінтонів, члени обласного проводу Б. Мовчан й Б. Крицан, господар та його родина. На вимогу ґестапо здатися, оунівці почали стріляти. Внаслідок перестрілки зі сторони німців було троє вбитих. Зі сторони оунівців втрати були більш значні: загинули обидва члени обласного проводу, господар хати, його дружина Анастасія, діти Анна й Василь. Ще одна донька О. Шевченка збожеволіла. М. Вінтонів отримав важке поранення в голову й через два дні помер у в'язниці від тортур. По дорозі до Костянтинівки на нараду були заарештовані М. Сливка та Л. Фоменко[111].

Події у Костянтинівці спричинилися до ретельної перевірки зі сторони референтури Служби безпеки обласного проводу ОУН-р, яка однак не дозволила встановити винних. Паралельно проводилася робота щодо звільнення із в'язниці Л. Фоменка, М. Сливки та оунівця із Запоріжжя П. Мороза. В цьому процесі були задіяні місцеві члени націоналістичного підпілля І. Молодій, В. Хабалик, Н. Артюхова та І. Курило-Кримчак. Не обійшлося без підкупу охоронців. Зрештою,

[109] Отчет о деятельности Мелитопольского объединенного комитета партизан большевиков по борьбе с немецкой оккупацией в тылу врага за время с октября месяца 1941 года по день освобождения от оккупантов гор. Мелитополя и его районов, т.е. по 23 октября 1943 г. // ДАЗО. – Ф.П.3. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 9, 16.

[110] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи … – С. 14.

[111] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі… – С. 89-92; ДАЗО. – Ф.Р.1675. – Оп.1. – Спр. 23. – Арк. 18зв.

12 травня М. Сливка та П. Мороз, отримавши від Н. Артюхової нові документи та зброю, втекли із в'язниці та виїхали до Запоріжжя. Л. Фоменко від втечі відмовився, сподіваючись легального звільнення[112].

Із Запоріжжя М. Сливка виїхав на Західну Україну, де з серпня 1944 р. перебував в УПА. Був зв'язковим з особливих доручень між проводами ОУН-р Дрогобицької та Станіславської областей[113].

Після операції із звільнення в'язнів, з Мелітополя під загрозою арешту також вибув І. Молодій. Опинився спершу у Дніпропетровську, а потім виїхав до В. Пастушенка в Полтаву, де останній на той час керував обласним проводом. Деякий час по тому І. Молодій керував відділом УПА в Чорному Лісі (Кіровоградська область), пізніше – виїхав на Закерзоння[114].

Провідник оунівського підпілля Запорізької області В. Пастушенко («Кальба») після Полтави керував обласним проводом ОУН-р Київщини. Загинув у сутичці із радянськими партизанами біля с. Дермань Рівненської області. Посмертно нагороджений Срібним Хрестом Заслуги[115].

Сам Іларіон Курило-Кримчак, незважаючи на посаду бургомістра, перебував під постійним наглядом німецьких спецслужб[116]. Певний час він і сам був під арештом, після того як під час обшуку на його обійсті у вуликах й інших місцях знайшли велику кількість віддрукованих у друкарні листівок і брошур антинімецького змісту, із закликами за самостійну Україну[117].

МІЖ ЖОРНАМИ НАЦИСТСЬКОГО ТА РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМІВ

Німецька армія раз за разом зазнавала поразок на Східному фронті. На початку вересня 1943 р. Червона армія підійшла до Мелітополя, готуючись до штурму лінії «Вотан» на р. Молочній, яка зводилася ще з березня. Із самого Мелітополя й району йшла масова евакуація на Захід. Іларіон Курило-Кримчак, не бажаючи залишати Мелітополь, переховувався у знайомих. Це не врятувало – його знайшли румунські солдати й відвели до комендатури. Від розстрілу за уникнення від евакуації врятувала лише посада бургомістра. Евакуйовувався разом із сім'єю під наглядом німецьких поліційних органів. З Мелітополя їх відвезли до с. Миколаївка Великолепетиського району, а через 4-5 днів – до рай-

[112] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі… – С. 93-94.

[113] Матисякевич З. Історія Синевідська Вижного. – Львів: Літопис, 2003. – С. 308-309.

[114] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі… – С. 103, 113, 118.

[115] Літопис УПА. Нова серія. – К.; Торонто: Видавництво «Літопис УПА», 2006. – Т.8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та запілля. 1944-1946. Документи і матеріали. – С. 148.

[116] Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі… – С. 91-94.

[117] Отчет о деятельности Мелитопольского объединенного комитета партизан большевиков … // ДАЗО. – Ф.П.3. – Оп. 1. – Спр. 103. – Арк. 21.

центру Велика Лепетиха. Звідти 21 (або 22) жовтня 1943 р. переправлені на правий берег Дніпра. Після двотижневих переїздів зупинилися у райцентрі Березнеговате Миколаївської області, де І. Курило-Кримчак влаштувався на роботу завідувачем контори «Заготзерно»[118].

Тут, у Березнеговатому, Іларіон Курило-Кримчак вийшов на зв'язок з місцевим оунівським підпіллям. Брав участь у грудневому засіданні районного проводу ОУН-р, де розповів про діяльність мелітопольських націоналістів[119].

Наприкінці лютого 1943 р. СД розпочало арешти березнеговатських оунівців. 23 лютого викликали до жандармерії та заарештували І. Курила-Кримчака за зв'язок з українськими націоналістами Миколаївщини. 28 лютого усіх заарештованих відвезли в райцентр Снігурівка Миколаївської області. Звідси 7 березня 1944 р. групу заарештованих членів ОУН переправили до Миколаєва, де утримували у в'язниці СД[120].

Після цього родині І. Курила-Кримчака повідомили, що його розстріляли німці. Дружина з дітьми повернулася до Вознесенки, де невдовзі була заарештована як член ОУН і дружина «ворога народу»[121]. Старший син Юрій мобілізований до Червоної армії, брав участь у боях, але це не врятувало його від арешту. 20 січня 1945 р., як член мелітопольського оунівського підпілля, він був заарештований органами ОКР «Смерш» в Угорщині[122].

Іларіон Курило-Кримчак насправді розстріляний не був. 12 березня 1944 р. його етапували до концтабору за р. Інгул, звідки – до м. Вознесенськ Миколаївської області. У зв'язку з тим, що місто вже було зайняте частинами Червоної армії, маршрут змінили: Одеса – Ананіїв – Тирасполь – Бендери – Болград, через р. Прут й Серет.

Завдяки двом товаришам, йому вдалося втекти з етапу. Зустрівши знайомого, котрий під час окупації був шефом Василівського району, Іларіон Курило-Кримчак отримав необхідні йому документи, де зазначалося, що він має право проживати на території Березнеговатого.

І. Курило-Кримчак самостійно рушив на Захід. Доїхавши до м. Борецька в Трансільванії, він в 20-х числах травня знову був затриманий німецькою адміністрацією й відправлений до м. Ченстохова і поміщений до пересильного табору. Звідти – до робочого табору у

[118] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 16.

[119] Выписка из протокола допроса Лянного Д.И., 27.04.1944 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 251.

[120] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 16-17.

[121] Спогади Орловської (Курило) Галини Іларіонівни. Записані від Калмукіді Людмили Юріївни 08 жовтня 2003 року, м. Запоріжжя // Рукопис. Архів автора.

[122] Жалоба Генеральному Прокурору Союза ССР заключенного Курило Ю.И., 30.08.1955 г. // ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 11006. – Арк. 269-270.

м. Фрідеберґ (південна Сілезія), звідти – до м. Вігондтсталь працювати на фабриці Лемана «Аеробау» помічником комірника. Працюючи тут, написав листа професору Петрашину, з котрим познайомився, коли той відвідував Мелітополь під час окупації, і за його викликом на кілька днів їздив до Кракова. Тут Іларіон Курило-Кримчак отримав запрошення на роботу до групи Петрашина. Через стрімке наближення фронту домовленостям не судилося здійснитися[123].

28 серпня І. Курила-Кримчака з фабрики «Аеробау» перевели до концтабору Ламедорф в тій же Південний Сілезії, а через два тижні відправили на окопні роботи на р. Одер, де він був до січня 1945 р. Після цього евакуйований в район Судецьких гір, м. Швейдніц, де 8 травня 1945 р. звільнений частинами Червоної армії[124].

Одразу його помістили до фільтраційного пункту в м. Оппельн (тепер м. Ополє в Польщі), де пробув з 16 травня по 21 листопада 1945 р. Потім – розподільний пункт у Джанкої, куди прибув в першій половині грудня 1945 р. під прізвищем Курило-Кримчак. Тут йому видали скерування до Кримського обласного геологічного управління для працевлаштування.

Розуміючи, що на постійному місці роботи під справжнім прізвищем його швидко заарештують, Іларіон Курило-Кримчак з січня по березень 1946 р. переховувався у різних місцевостях Криму. З часом, за допомогою нових знайомих та далеких кримських родичів, у лютому 1946 р. зробив собі фальшиві документи на ім'я Кошевого Володимира Павловича, 1893 р.н., уродженця хутора Крєпєнького (Росія). Один з документів – Довідка № 376 від 15 лютого 1946 р., «видана» Кувшинською с/р Березовського р-ну Сталінградської області.

За час переховування у Криму обійшов Джанкойський, Жовтневий, Червоногвардійський, Симферопольський й інші райони[125]. Інкоґніто, наражаючи себе на небезпеку, кілька разів відвідав рідне село Вознесенку.

Зрештою, 2 травня 1946 р. влаштувався на роботу бджолярем до Нікітського ботанічного саду в Ялті. Тут він і був заарештований 4-го червня 1946 р., коли спробував обміняти свої підроблені документи на справжні й прописатися[126].

Під час слідства І. Курила-Кримчака звинуватили у співпраці з нацистськими окупантами й активній діяльності в оунівському підпіллі. З приводу останнього, зауважимо, що не зважаючи на надані для ознайомлення копії протоколів допиту його підлеглих по організаційній лінії членів мелітопольської ОУН, І. Курило-Кримчак не лише заперечував свою участь у підпіллі, але й не видав жодного оунівця.

[123] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 17.

[124] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 17.

[125] Протокол допроса Курило-Крымчака И.П., 05.06.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 10зв.-14.

[126] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 18.

Слідчі також звинувачували Іларіона Курило-Кримчака у тому, що він у листопаді 1944 р. був учасником Празької конференції, на якій створене «Русское правительство» на чолі з генералом А. Власовим. Ще була спроба «навісити» факт повернення до СРСР у 1945 р. для виконання спеціального завдання закордонної розвідки. Заарештований це заперечував, а слідчі не могли навести жодних фактів на підтвердження свого обвинувачення, тому далі ці вигадки вже ніде не фігурували[127].

Зрештою, 17 грудня 1946 р. відбулося судове засідання Військового Трибуналу м. Київ, де Іларіон Курило-Кримчак, за ст. ст. 54-1а, 54-10 ч.2, 54-11 КК УРСР засуджений до розстрілу. Згідно з листом Голови військової колегії Верховного Суду СРСР генерал-полковника юстиції В. Ульріха, вирок мав бути виконаний 4 лютого 1947 р[128]. Але згідно з довідкою від 1 березня 1947 р., вирок щодо Курила-Кримчака виконаний ще не був[129]. Точна дата смерті краєзнавця-патріота в слідчій справі не вказана. Так само не відоме і місце поховання. Цілком ймовірно, що останній притулок патріот знайшов у сумнозвісній Биківні.

ЕПІЛОГ

Минули роки. Мрія Іларіона Курила-Кримчака здійснилася – Україна стала незалежною державою. Розпочався процес реабілітації жертв більшовицького режиму. Почасти це торкнулося і патріота з мелітопольської Вознесенки: він частково реабілітований 22 жовтня 1993 р., зняті обвинувачення за ст. ст. 54-10 ч.2, 54-11 КК УРСР. Але залишили в силі ст. 54-1а – «зрада Батьківщині»[130]. Ось так незалежна Україна, за яку він боровся, не змила з борця тавро зрадника.

Разом із тим, Іларіон Курило-Кримчак належить до тих, хто реабілітований історією. І, зважаючи на те, що його творчий доробок активно використовується вченими, про нього пишуть і, найголовніше, про нього пам'ятають. А це більш важливо, аніж рішення когось, хто ще живе за радянськими штампами, розподіляючи історію на чорне й біле, виходячи з партноменклатурної ідеології.

Іларіон Павлович Курило-Кримчак повернувся з небуття. Вірю, що назавжди.

---

[127] Щур Ю. Іларіон Курило-Кримчак: життя і боротьба на тлі епохи ... – С. 18.

[128] Приговор Военного Трибунала, 17.12.1946 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк. 406-408; Письмо Военной коллегии Верховного Суда СССР, 04.02.1947 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк. 413.

[129] Справка [о выполнении приговора], 01.03.1947 г. // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Т. 2.– Арк 80.

[130] Постановление Пленума Верховного Суда Украины от 22.10.1993 г. №556/193 // ДА СБУ, Запоріжжя. – Архівно-кримінальна справа 13885. – Арк 442.

ДОКУМЕНТИ

№1
Уривок з протоколу допиту члена ОУН с. Новомиколаївка Мелітопольського району Н. Артюхової з інформацією про діяльність підпілля

22 грудня 1943 р.

Протокол допроса
(арестованной)

Артюховой Надежды Васильевны

1943 года, Декабря м-ца, 22го дня, гор. Мелитополь.

Я сотрудник УНКГБ по Запорожской Области, Старший Лейтенант Государственной Безопасности Оваустов, сего числа допросил в качестве арестованной Артюхову Надежду Васильевну, которая на заданные ей вопросы показала:

Артюхова Надежда Васильевна 1921 года рождения, по национальности Украинка, гр-ка С.С.С.Р. Уроженка города Мелитополя, село Песчаное, того же с/совета, Запорожской области, Украинской ССР. По соцпроисхождению из рабочих, по соцположению служащая, б/партийная, не замужняя, образование среднее – медицинское, по профессии акушерка. На военном учете не состоит. Под судом и следствием со слов не была. Работает в Райздравотделе Города Мелитополя в должности секретаря-статиста. Проживает в городе Мелитополе – село Песчаное, по улице имени Менжинского дом №37.

[…]

Вопрос: Состоя в тесных взаимоотношениях с Молодием, известно ли вам было, его политические взгляды?

Ответ: Да известно. Как-то Молодий относился враждебно к немцам и проводимыми ими мероприятиями политического характера.

В разговорах на политические темы с ним также установила, что Молодий является анти-советски настроенным человеком. В частности он проявлял свое недовольство политикой партии и правительства в отношении колхозов, говоря что они являлись нерентабельные для колхозников т-к последние в них работают день и ночь не зарабатывая себе даже на прожиточный минимум, отсюда колхозники жили всегда голодные. Его разговоры анти советского содержания носили аналогичного характера – высказывания по отношению рабочих. Здесь же по его убеждениям видно, что он противник построения коммунизма. Каких либо противоречий Молодий я не высказывала и соглашалась с ним в его убеждениях.

Вопрос: Вы, арестованы как активный член организации украинских националистов по городу Мелитополю и Мелитопольскому району. Признаете ли вы это и будете ли давать следствию правдивые показания в этой части?

Ответ: Да, я признаюсь, что действительно являюсь активным членом организации украинских националистов, существовавшей в

период немецкой оккупации по городу Мелитополю и Мелитопольскому району. В дальнейшем следствию я буду давать правдивые показания о моем участии в организации украинских националистов и как активный член организации исполнявшей ряд поручений его руководителей. С приходам, и в основном до прихода Красной Армии я связь с организацией украинских националистов порвала механически т-к ее руководители выбыли для меня в неизвестном направлении. Однако официально из организации я не выходила и о судьбе известных мне руководителей ничего не известно.

Вопрос: Расскажите обстоятельно следствию откуда стало Вам известно о существовании организации украинских националистов и как вы в нее вступили?

Ответ: О существовании организации украинских националистов в, которую я вступила и была ее активным членом, стало известно при следующих обстоятельствах: Работая в должности акушерки при врачебном участке села Н-Николаевка, Мелитопольского района я познакомилась с начальником полиции с Молодием в 1942 году, который часто приходил на пункт ко мне. Постепенные мои с ним встречи обратились в дружеские, а позже интимные связи т-к я Молодия уважала как молодого, грамотного человека. Сначала при наших встречах разговор имел место на обыденные темы. В дальнейшем Молодий свои разговоры стал переводить на политические. Последний проявлял недовольство в отношении немцев говоря, что они разорили Украину и обманули его народ. Молодий проявлял и анти-советские измышления в отношении политики и партии, проводимыми ей мероприятиями. В частности высказывал он мнения по поводу колхозного строя о нерентабельности колхозов, а также это имело место в отношении рабочих. Из этих измышлений я установила, что Молодий является явно а/советски настроенным человеком. Противоречий с моей стороны Молодию не было и я соглашалась с его мнениями. Молодий в своих убеждениях высказывал о невозможности построения коммунизма. Подобные разговоры с его стороны начали проявляться все чаще, когда я с ним встречалась. В тоже время в 1942 году у меня в квартире при врачебном участке Молодий, при разговорах стал проявлять высказывания национального характера о том, что государство будет тогда сильное и непоколебимое, когда в нем будут жить только одни и те же народности и национальности. Когда каждая нация будет существовать отдельно от другой и не будет интернационализма. Из всего этого я установила, что Молодий является националистом. Касаясь указанному вопросу Молодий свой разговор сосредоточил на украинском народе, о том, что он должен бороться за свою независимость и создать свое государство, для чего в данный момент нужно среди украинского народа вести широкую агитацию и пропаганду за идеи создания независимого украинского государства. Здесь же Молодий мне сказал, «для этой цели

существует организация украинских националистов возглавляемая Степаном Бандерой». Где эта организация находиться и ее руководитель Молодий мне не говорил. Вопрос создания независимого украинского государства меня заинтересовал и я в свою очередь Молодию задала вопрос «Как можно создать независимое украинское государство когда она – Украина оккупирована немцами». На это отвечая мне Молодий пояснил «Сейчас надо использовать войну т-к она поможет захватить власть в руки и создать «Украинскую державу». В этой войне силы немцев и большевиков иссякнут, что явиться удобным моментом для захвата власти и создания «Украинской державы» и пока, что надо к этой задачи вести подготовку и разъяснительную работу среди украинского народа об целях создания «независимой Украины». Постепенно с Молодием и его убеждениями я стала соглашаться с его националистическими взглядами. Это мимо происходившего разговорах с Молодием он мне давал читать литературу националистического направления, изданной организацией украинских националистов, год их издания не помню. Так например Молодий примерно в январе м-це 1943 года дал мне прочитать книгу «Христос Воскрес» при чем предупредил, чтобы указанную книгу я не кому не показывала и после того как её прочитаю возвратить ему, что мною было и сделано. Указанная книга носила содержание националистического характера, содержания доподлинного сейчас не помню. Однако некоторые моменты в книги у меня в памяти сохранились. Как-то в книги говорилось, что украинский народ в течении продолжительного времени находится под гнетом евреев и русских, не имея своей национальной культуры. В этой же книги украинский народ призывался объединиться, и сделать вооруженное восстание свергнуть немцев и большевиков, когда их силы иссякнут в войне и создать не зависимое «Украинское государство». После указанной книги Молодий дал мне прочитал листовку, в которой в виде обращения к украинскому народу и украинским полицейским гласило, чтобы они подняли вооруженное восстание против немцев и большевиков. Касаясь полицейских, в обращении указывалось, что они обмануты немцами за кусок хлеба и т.п. и тут же полицейским украинцам предлагали, не выдавать «братьев украинцев», не отбирать хлеба. В листовке были и другие подобные обращения, но их сейчас я не помню ввиду давности. Данное обращение после того как я прочитала возвратила Молодию. Постепенно в разговорах в националистических на проявлениях и читки литературы изданной организацией украинских националистов я – Молодия стала сторонником как националист. И однажды Молодий касаясь вопросу создания не зависимой Украины, сказал мне предварительно предупредив, чтобы я не кому не разглашала, что он является одним из членов организации украинских националистов существующей по городу и району Мелитополя. Его руководителя и работу он мне не сказал. Однако упомянул, что

организация законспирирована т.е. она построена цепочкой и все ее члены друг друга не знают, и один член знает последующих двух. Таким образом мне пришлось узнать о существовании организации украинских националистов, а Молодия, как ее члена. Где же находился центр организации и ее руководители мне не известно.

Приблизительно в марте м-це 1943 года Молодий дал мне прочитать книгу издательства организации украинских националистов, год издания не помню под названием «Пролог». В этой книге были затронуты вопросы националистического порядка и сводились к одному – создание независимой Украины. Там же указывалось, что член организации должен быть стойким, преданным, не выдавать другого известного ему члена организации. Подозреваемые в измене физически уничтожаются с тайнами и об этом мне также разъяснил Молодий. Молодий мне прочитал клятву вступающих в организацию украинских националистов, которую я записала под диктовку, и по предложению Молодия я ее выучила наизусть и последний меня дней через несколько спросил выученные мной наизусть пункты клятвы организации украинских националистов и спрашивал в разброску не по порядку последовательности пунктов, на что я ему безукоризненно ответила все. После того как я сказала клятву, Молодий мне объявил, что я являюсь уже членом организации украинских националистов, одновременно предупредил, чтобы это все я держала в глубокой тайне – ни кому не говорила. С этого времени т.е. с 1943 года приблизительно с января м-ца, я стала членом организации украинских националистов. Клятва имела 10 пунктов:

1. Здобудеш Украинську державу, або сгынеш в боротьбе за неи.
2. Не дозволыш сплямыты ни славы ни чести твоей нации.
3. Будь гордый с того, що ты спадкоемцем боротьбы за славу Вододымырского трызуба.
4. Не завагаешся выконаты найнебезпечнишого чину завдання.
5. Помятай про велыки дни наших змагань.
6. Про справу не говоры с ким можна, а лыше ким треба.
7. Помятай за смерть велыких лыцарив.
8. Ненавистю и безоглядную боротьбою спрыйматымеш ворогив твоей нации.
9. Змагатымешся до добра и славы вильной украинской державы.
10. Ни прозьбы, ни угрозы, ни тортуры, ни смерть не примусят зразыты тебе и твои идеи.

Вопрос: Расскажите следствию о дальнейшем Вашем пребывании в организации украинских националистов, ее работу, после того как вы в нее вступили дав клятву?

Ответ: О дальнейшей работе организации украинских националистов в, которой я уже состояла мне известно следующее:

Как-то в 1943 году – весной Молодий мне сказал, что он по предложению руководителя организации должен из полиции уволится

т-к к городу Мелитополю приближается Красная Армия и все полицейские должны эвакуироваться с немцами. Однако члены организации в момент на случай прихода частей Красной Армии, по решению организации должны оставаться в Мелитополе и проводить свою работу агитационного порядка среди украинского населения, организовывать его на борьбу против немцев и большевиков, организованно вести подготовку к вооруженному восстанию.

Тут-же Молодий мне заявил, что он поедет в гор. Мелитополь к одному из членов организации, работающий в жандармерии по вопросу устройства своего увольнения из полиции. Тут же он назвал фамилию – Хабалик. При чем Молодий в своем разговоре не назвал членов организации, и где и кто из руководителей ее проживает. Вскоре Молодий действительно из села Н-Николаевка выехал в город Мелитополь. Это было примерно в апреле м-це 1943 года. Дня через три Молодий приехал из Мелитополя в Н-Николаевку и действительно из полиции уволился – получив расчет. Здесь Молодий в подтверждению к прошлому сказал, что ему удалось уволиться из полиции через члена организации, работающий жандармом в гор. Мелитополь, имя его было Владимир, по фамилии Хабалик. По словам Молодия, он после увольнения, должен был перейти на нелегальное положение, выехать в гор. Мелитополь, где получить соответствующее задание от организации. Какое именно задание и от кого персонально Молодий об этом мне не сказал. Мне же – Артюховой Молодий предложил остаться в селе Н-Николаевка, для проведения работы нашей организации украинских националистов. При чем заявил, что мною должны получиться от одного человека задания, который проживает в городе Мелитополе, тут же Молодий обещал меня познакомить с неизвестным мне человеком.

При отъезде Молодия в гор. Мелитополь, он мне предложил уехать с ним. Когда мы ехали в Мелитополь по дороге мне Молодий сказал, чтоб я вечером явилась в театр. Вечером, когда я явилась в театр им. Шевченко, то там уже у входа стоял Молодий, который взял билеты и мы зашли в последний. Выйдя на антракте из зрительного зала в фойе, Молодий меня подвел к одному для меня неизвестному молодому человеку и представил меня, на, что молодой человек назвался – Николаем и работает администратором театра. Тут же Молодий, заявил, что он на следующий день выезжает по каким-то делам в город Запорожье и предложил мне держать связь с данным Николаем (позже я узнала его фамилию – Буревой). Указанный молодей человек по имени Николай предложил мне явиться к нему в театр дня через три. Позже от Молодия я узнала, что Николай является членом организации украинских националистов – его фамилия Буревой. В силу того, что программа действий в театре затянулась до глубокой ночи, а домой ко мне в поселок Песчаный идти долго и поздно, Молодий вынес предложение, что он найдет место ночевки здесь не далеко от театра для чего он ушел куда-тото вглубь театра, скорее возвратясь с результатом, что он нашел знакомого ему человека переночевать у него в квартире.

По окончании программы в театре, я и Молодий вышли, где к нам присоединились еще два неизвестных мне человека, которые при знакомстве назвались: Фоменко Леонид – примерно32[x] лет, а второй Хабалик Владимир. Придя на квартиру Фоменко Леонид, я познакомилась с его женой, а Хабалик в скоре ушел к себе домой. На следующий день т-е утро из квартиры Фоменко я ушла к себе домой. В квартире Фоменко разговоры носили характер бытовых тем. Возвращаясь в этот же день часов в 12 дня в с. Н-Николаевку я встретила Молодия, который меня снова предупредил, что он выезжает по какому-то делу в гор. Запорожье и велел поддерживать связь с Буревым Николаем Семеновичем. Здесь от Молодия я узнала, что Хабалик Владимир является членом организации украинских националистов. Работает жандармом. После чего Молодий от меня ушел, а я пошла по направлению села Н-Николаевка. В своих разговорах о поездке в город Запорожье Молодий не сказал по каким делам и к кому именно едет, а только предупредил меня, что я должна связываться с Буревым и получать от него задания.

Допрос прерван: 21^{00}

Допрос возобновлен: 22^{00}

Вопрос: Приходили ли вы в театр к Буревому какое он вам давал поручение?

Ответ: Да, дня через три после того как я договорилась с Буревым Николаем Семеновичем, пришла в театр им. Шевченко, где мне Буревой Николай дал пять листовок, которые предложил мне распространить среди населения Н-Николаевки и одну из них дать полицейскому Ротанчук, чтоб последний по ней проводил работу агитационного характера среди националистически настроенных лиц – украинцев. Указанные листовки были исключительно составлены в националистическом направлении где украинский народ призывался к борьбе против немцев и большевиков, за создание независимой «Украинской державы». Однако листовки я не распространяла и о них кому либо не говорила. Одну же из полученных листовок я отдала полицейскому Ротанчук как только пришла в село Н-Николаевку. Не распространенные мною листовки и за боязни, что меня с ними могут задержать, позже возвратила Молодию за, что он меня ругал.

Необходимо отметить, что когда Молодий проживал в селе Н-Николаевка, а я уже являлась членом организации украинских националистов, последний мне говорил, что между членами организации, которые не знают друг друга, существует пароль. И тут же сказал (когда я не знала еще Буревого), что на случай прихода ко мне на Врачебный пункт неизвестного мне лица, он должен задать вопрос «Чи не можна купыты у Вас крема», на это неизвестному я должна была ответить «Був, алэ выйшов». Когда неизвестный скажет «Степ» я ему должна ответить «Могила». После чего неизвестного могли проводить до Молодия. Но ко мне кто либо не приходил, а также Молодий позже предложил мне пароль считать недействительной.

Вопрос: Встречались ли вы с Молодием после того как он выехал в гор. Запорожье, в положительном случае скажите, где, и на какие темы были у вас разговоры?

Ответ: После отъезда Молодия в гор. Запорожье мне с ним приходилось встречаться, дней через семь, когда он приехал в село Н-Николаевку. На задаваемые ему мною вопросы, где он был и как дела идут нашей организации – Молодий ответил «где я был, меня уже там нет, и все тебе не надо знать». Переночевав одну ночь у меня на квартире – врачебного пункта и две ночи в квартире полицейского Ротанчука, Молодий из села Н-Николаевки выехал в город Мелитополь. Я же в свою очередь интересовавшей работай нашей организацией, спросила у Молодия, что мне делать дальше? На это он мне ответил «Пока не надо ничего делать, сиди на месте. Когда будет надо тебе дадут указания». С этим Молодий выехал в город Мелитополь. Второй раз Молодий в Н. Николаевку приехал примерно в марте м-це 1943 года, где он заявил, что находиться в квартире не у меня, а полицейского Ротанчука, так как скрывается от ареста. В то время как жандармерия разыскивала Молодия, и он скрывался у полицейского Ротанчука. В то время когда Молодий пришел в 2й раз в Н. Николаевку, я в это время находилась в городе Мелитополе, где от жандарма Хабалика мне стало известно об аресте членов нашей организации как-то Фоменко, Буревого Николая, придя в село я об этом рассказала Молодий, который продолжал проживать на нелегальном положении у Ротанчука, который находиться в Украинской Армии, а семья его проживает в Н. Николаевке. В этот период времени Молодий мне каких либо заданий не давал и на тему нашей организации украинских националистов не вел разговоров, а все сводил к одному вопросу как освободить из тюрьмы Буревого Николая, Фоменко Леонида и Морозова – имя не знаю (член организации как позже я узнала). Примерно в конце апреля или начале мая м-ца 1943 года Молодий ушел в город Мелитополь по вопросу изыскания способов освобождения из тюрьмы Буревого и других.

Я – Артюхова по предложению Молодия на второй день также последовала в город Мелитополь, по дороге домой около школы №11, улицы я не знаю, встретила Молодия, который стоял с двумя неизвестными мне молодыми лицами. При знакомстве с ними Молодий меня представил как жителя села Н. Николаевка и молодые люди назвали свои имена. Как-то: Василий и Степан. По заявлению Молодия указанные являлись членами организации украинских националистов. Здесь Молодий предложил мне устроить переночевать его и Василия, на, что я их приведя домой, представила родителям как жителям Н. Николаевки, а Степан ушел в другом направлении. Переночевав одну ночь в доме моих родителей на утро рано Молодий и Василий ушли. Необходимо отметить, когда я встретила Молодия со Степаном и Василием, он – Молодий дал мне три тысячи рублей с тем, чтоб их я отнесла жене Фоменко для того, чтоб она в свою очередь на эти деньги покупала продукты и носила передачу в тюрьму: Фоменко, Буревому

и Морозову. Недели через две Молодий снова пришел в дом моих родителей и объявил мне, что едет в город Запорожье для того, чтоб там достать паспорта и проезд по железной дороге Буревому, Морозову и Фоменко на случай побега указанных из тюрьмы, говоря, что перед организацией поставлена сейчас эта задача. В первый вечер своего пребывания Молодий меня послал за жандармом Хабаликом, чтоб тот пришел к нему, что мною и было сделано, когда пришел Хабалик они долго о чем-то разговаривали с Молодием. После чего Хабалик из нашего дома ушел. О чем проходил разговор между указанными мне не известно. По заданию Молодия, я на второй день пошла в дом гр-ки по имени Маруся фамилии не знаю, – что проживает во дворе почты, где раньше проживал у ней Буревой, для того, чтоб там встретиться с Хабаликом и узнать результат, что им сделано по вопросу подготовки из тюрьмы Буревого и др. Когда я пришла в дом Маруси, то там действительно уже находился жандарм Хабалик, который мне сказал, что он по некоторым обстоятельствам не мог передать подготовленные паспорта для побега: Буревого, Фоменко и Морозова и тут же мне дал документы – написанные на немецком языке, которые я вручила Молодию когда возвратилась домой. Тут Молодий ругался, хотел поздней ночью идти куда-то, но я его уговорила, что устрою передачу документов в тюрьму Фоменко и другим. На, что последний согласился. На другой день по заданию Молодия я пошла к жене Фоменко с документами. При чем жена Фоменко, лично сама не носила документы арестов. Фоменко, Буревому и Морозову т.к. она по ее слов еще не задолго до моего прихода носила передачу Фоменко и другим, которые работали около 11 школы под конвоем по разборке дома. Тогда я – Артюхова, от Фоменко взяла продуктов и с ее сыном (н/совершеннолетний) под предлогом вручения передачи, пошла к 11 школы и вручила незамеченным образом документы Фоменко Леонид, который получив документы, сказал, что побег временно решили отложить – т.к. имеется надежда, что их немцы освободят. Придя домой об исполнении поручения я доложила Молодию. Последний в этот же день из нашего дома ушел с намерением выехать в гор. Запорожье по неизвестной мне причине и обещал возвратиться к 15му июля 1943 года. Однако выехав из гор. Мелитополя Молодий больше не приезжал и я его не видела с 4го июля 1943 года. Необходимо отметить, что перед тем, как идти мне для передачи документов Молодий меня предупредил и сказал, чтоб я передала Фоменко «на случай если удастся совершить побег, то пусть все бегут в гор. Запорожье и явятся на квартиру, о которой известно Фоменко».

Побег Фоменко, Буревого и Морозова оттягивался по двум причинам, первая из них то, что указанные были в надежде, что их освободят как в недоказанности о ихней принадлежности к организации украинских националистов. Второй основной причиной являлось то, что Фоменко находился на излечении в тюремном госпитале куда он попал по поводу перелома ключицы во время роботы.

15го июля 1943 года из города Запорожье приехал и зашел ко мне Василий – ф/незнаю, который от имени Молодия передал, чтоб я его и Степана, который был с ним, привела к месту работы Буревого, Фоменко и Морозова для переговоров и выяснения причин их побега из тюрьмы и будут ли они вообще бежать. Здесь же Василий мне сообщил, что Молодий в Запорожье лежит больной. На этом я с ним в подробности не вдавалась. Я исполнила требования Василия, его и Степана, привела к месту работы Буревого и Морозова (Фоменко был в госпитале). Здесь пользуясь тем, что все заключенные работают, Буревой вел какие разговоры с Василием и Степаном, которых я слышать не могла, т-к при этом не присутствовала. На другой день Василий выехал в гор. Запорожье, а я снова со Степаном пошли к месту работы Буревого и Морозова. На этот раз Степан с Буревым поговорить не мог. Я же в свою очередь Буревому сообщила, что Фоменка по состоянию своей болезни бежать не может, на что Буревой протестовал и предлагал, чтоб я передал Фоменко, чтоб в этот день он бежал со всеми. Тут же Буревой меня просил передать Фоменко места явочных квартир, как-то одна на против №11 школы дом №47 – улицы не знаю, а так же расположение дома, в доме знакомой Буревого – по имени Маруся ф/незнаю. Вторая явочная квартира, которую знает Фоменко. После чего я в свою очередь пошла в госпиталь и передала разговор Фоменко, который у нас имел место с Буревым, и так-же передала места явочных квартир. Однако в этот день по неизвестной мне причине Фоменко, почему-то не бежал. Буревой Николай и Морозов имя не знаю, примерно 17го июля 1943 года из тюрьмы бежали и сопровождал – Степан. Фоменко тут же перевели в тюрьму, где он находился до момента его освобождения немцами путем подкупа тюремного начальства. Это мне стало известно со слов жены Фоменко. Подробностей точно не знаю. После освобождения Фоменко из тюрьмы – он продолжал проживать в гор. Мелитополе вплоть до прихода частей Красной Армии. С момента выезда из гор. Мелитополя Молодия, и так же бегства из тюрьмы Морозова и Буревого я их не видела и с этого момента связь моя с организацией механически была прервана, и какой либо я работы не проводила и не провожу в данный момент.

Вопрос: Назовите известных вам членов вашей националистической организации и ее руководителей?

Ответ: Кто являлся руководителем организации украинских националистов мне не известно, а также где находился его центр. Мне лишь известны следующие члены нашей организации, которых я ниже приведу, т.к. наша организация являлась законспирированной в своей работе. Например один член мог знать лишь двух других. Мне известны как члены организации украинских националистов:

1. Буревой Николай Семенович – 25 лет, нигде не работал, поправляюсь – работал администратором театра в гор. Мелитополе. Сам происходит с Западной Украины, по национальности украинец.

2. Молодий Иван Иванович – 25 лет, украинец. Работал в селе Н-Николаевка начальником полиции. Где сейчас находиться неизвестно.

3. Хабалик Владимир – 26 лет, при немцах жандарм, по национальности украинец. В прошлом житель Германии. Прибыл на Украину в 1942 году. Бежал с немцами. Проживал в гор. Мелитополе.

4. Ротанчук Иван – 24^{x} лет, украинец, уроженец и житель села Н-Николаевка Мелитопольского района. При немцах работал полицейским в с. Н-Николаевка. Выбыл в РККА в 1943 году.

5. Фоменко Леонид – 32^{x} лет, украинец, житель г. Мелитополя.

6. Морозов имя не знаю – 37 лет, украинец. Место рождения не известно. В 1943 году бежал из тюрьмы с Буревым Николаем.

Вопрос: Известно ли Вам где издавалась националистическая литература Вашей организации и его авторов?

Ответ: Нет, мне не известно где издавалась литература принадлежащей нашей националистической организации, а также мне не известны его авторы. Однако этими вопросами я интересовалась, часто спрашивая Молодия, но он каких либо исчерпывающих ответов в этой части мне не давал.

Вопрос: Было ли оружие у Вашей организации?

Ответ: Нет оружия в нашей организации мне когда либо видеть не приходилось. За исключением как у Молодия был револьвер, который он всегда носил при себе. По словам последнего он его приобрел у одной из румынских в/частей когда они стояли в с. Н-Николаевка.

Вопрос: Видели ли Вы и встречались ли с кем либо из членов вашей организации после занятия города Мелитополя частями Красной армии?

Ответ: Нет с момента освобождения города Мелитополя частями Красной Армией от немецких оккупантов, мне кого либо из членов нашей организации видеть не приходилось.

За исключением Фоменко Леонид, проживает в городе Мелитополе, который мне в разговорах на тему нашей националистической организации сказал, что он – Фоменко состоял членом организации украинских националистов, понимал, что эта организация являлась как бы группой партизан. О своей принадлежности к организации в данное время Фоменко мне, что либо не говорил и я его не спрашивала.

Более, что либо показать ничего не могу.

Протокол допроса мне зачитан на понятном мне русском языке. Записано верно с моих слов (Артюхова)

Допрос начат: в 19^{00}

Допрос окончен: в 24^{00}

Допросил сотрудник УНКГБ по З/области Ст. Лейт. Г/Б (Оваустов)

ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-19344. – т.1. – Арк.67-75. – Оригінал. Рукопис.

№2

Уривок з протоколу допиту керівника Мелітопольського окружного проводу ОУН Л. Сухіно-Фоменка з інформацією про діяльність підпілля під час німецької окупації

22 грудня 1943 р.

Протокол допроса

обвиняемого Сухино-Фоменко Леонида Ионовича – допросил зам. нач. отдела УНКГБ по Запорожской области – капитан госбезопасности – Пулкин.

Допрос начат в 13 часов
22 декабря 1943 года

Сухино-Фоменко Леонид Ионович, 1913 года рож, уроженец мест. Каховка Николаевской области, беспартийный, украинец, быв. кандидат ВКП(б), в 1934 году выбыл механически, имеет незаконченное высшее образование, по специальности инженер механик, работает в ремесленном училище №3, в должности старшего мастера, со слов не судим, проживает в г. Мелитополе, по улице К. Либкнехта №155, женат.

[…]

Вопрос: За что Вы арестовывались С.Д. в 1943 году.

Ответ: арестовывался С.Д я, как активный участник организации украинских националистов, сокращенно наша организация называлась «ОУН».

Вопрос: В чем конкретно Вас обвиняли в С.Д.

Ответ: После моего ареста, мне было предъявлено обвинение в том, что я являюсь активным членом ОУН и доставал для организации оружие и денежные средства.

Вопрос: В процессе следствия это было доказано?

Ответ: Да, материалами следствия вполне была доказана моя причастность к оуновской организации, а также проведенная мною практическая деятельность.

Вопрос: Чем тогда объяснить Ваше освобождение из С.Д.

Ответ: Мое освобождение из СД было достигнуто исключительно путем подкупа следователя СД Жукова Аркадия и личного секретаря шефа СД фрау Марины.

Вопрос: Расскажите об этом подробнее.

Ответ: Следствие по моему делу вел Жуков Аркадия, в прошлом являвшийся моим сокурсником по институту, об этом также знала и моя жена, которая посетив Жукова на квартире вручила ему взятку в сумме 8000 руб. и по его же требованию через него передала 5000 руб. для секретаря СД фрау Марины.

Вскоре после этого 13 сентября 1943 г. я был освобожден из под стражи.

При моем освобождении Жуков предупредил меня, чтобы я скрывался, так как меня будут разыскивать.

Таким образом, с 13 по 23 сентября 1943 года, я скрывался в гор. Мелитополе.

Вопрос: Кем Вы были вовлечены в организацию украинских националистов.

Ответ: В члены ОУН я завербован 15 декабря 1942 года, Буревым Николаем Семеновичем, в гор. Мелитополе, у себя в квартире.

Обстоятельства предшествовавшие моей вербовке были следующими.

Работая на водочном заводе, 20 августа 1942 года, я познакомился с переводчиком шюцполиции Хабаликом Владимиром Емельяновичем, часто посещавшим завод, где получал водку.

Хабалик рассказал о себе, что он приехал из Западной Украины г. Тарнополя, здесь в городе никого не знает, поэтому он рад со мной познакомится.

После нескольких встреч, я пригласил Хабалика к себе домой.

В процессе происходивших между нами бесед, Хабалик рассказал, что он имеет среднее образование, по специальности он техник мелиоратор, мобилизован немцами вскоре после начала войны в гор. Тарнополь и был направлен в Германию в г. Дюссельдорф для прохождения курсов полицейских переводчиков, по окончанию 4[х] месячного срока обучения был направлен на Украину.

Хабалик неоднократно высказывал мне своё недовольство захватнической политикой немцев и в довольно откровенной форме.

Рассказывал мне историю борьбы украинского народа на Западе за независимое украинское государство.

Об активизации в настоящее время деятельности организации украинских националистов под проводом Степана Бандеры. О истории возникновения этого националистического течения берущего свое начало от Евгения Коновальца (быв. полковник петлюровской армии бежавший заграницу).

Я боясь провокации со стороны Хабалика сначала молча его выслушивал, не высказывая откровенно своего мнения по затронутым вопросам, хотя кое в чем и соглашался с ним.

Беседы с Хабаликом происходили у меня на водочном заводе в кабинете директора завода Кононенко Ивана Сергеевича (бежал с немцами), часто в его присутствии, а также и у меня на квартире.

В начале ноября мес. 1942 года Хабалик встретил меня в театре и познакомил там с администратором театра Буревым Николаем Семеновичем. По характеру нашего знакомства, было очевидно, что это знакомство Хабаликом было подготовлено заранее, хотя прямо об этом он мне ничего не говорил.

После этого Буревой стал посещать мою квартиру, в беседах происходивших между нами наедине, он также как и Хабалик высказывал недовольство и даже прямое враждебное отношение к немцам, заявляя, что «немцы уничтожают физически украинский народ, так как им нужна

только богатейшая территория Украины. Всякий сознательный представитель украинской интеллигенции не может стоять в стороне, а должен стать на путь борьбы за своё существование и благо своего народа».

Таким образом мне становилось понятным, что как Хабалик так и несколько позже Буревой обрабатывали меня в националистическом украинском духе.

13 декабря 1942 года ко мне на квартиру пришел и после непродолжительной беседы познакомил с пришедшим вместе с ним Степаном Лысавкой, впоследствии я узнал, что это был его псевдоним в организации ОУН, настоящая его фамилия Молчанов Богдан.

Буревой рекомендовал Молчанова как своего друга по Западной Украине, приехавшего в настоящее время из г. Запорожья и попросил оставить его на ночлег, там у себя ему неудобно его принять.

Уходя Буревой мне наедине сказал, что Молчанов свой человек и при нем можно говорить открыто.

Оставшись с Молчановым, последний интересовался отношением украинского населения к немцам и наоборот, а также мероприятиями проводимыми оккупационными властями, а также какие репрессии проводят немцы по отношению к украинскому населению.

Я ему обрисовал действительное положение вещей.

На утро перед уходом Молчанов сказал мне, что на днях Буревой будет говорить со мной о участии в организации, какой он не называл.

15 декабря 1942 года посетил меня Буревой и после непродолжительной беседы наедине, поставил передо мной прямо вопрос о участии в организации украинских партизан ставивших перед собой задачу борьбы с немецкими оккупантами. Я дал ему на это свое согласие.

Тогда Буревой почти дословно сказал мне следующее:

«На территории оккупированной немцами существует организация украинских» партизан руководителем которой в г. Мелитополе также являюсь я.

Вступая в нашу партизанскую группу Вы будете подчиняться только мне.

Вам необходимо создать на водочном заводе партизанскую группу, один из членов этой группы должен вести работу на заводе, а второму поручите создать такую же группу на Мелитопольской автобазе так как организации впоследствии будет очень необходим автотранспорт».

Задание Буревого я принял к исполнению.

Вопрос: Какой псевдоним присвоили Вам в ОУН.

Ответ: Получив мое согласие работать активно в организации, как позже мне стало известно ОУН, Буревой предупредил меня о необходимости соблюдения строжайшей конспирации и в целях сохранения ее присвоил мне псевдоним «Кривонос».

Вопрос: Как Вами было выполнено задание Буревого.

Ответ: Задание Буревого по созданию группы на водочном заводе и Мелитопольской автобазе мною было выполнено.

Лично мною 20 декабря 1942 года были завербованы в украинскую партизанскую группу: работница водочного завода Теравская Нина Васильевна, лет 23 проживавшая в г. Мелитополе по ул. Акимовской № дома не помню, рядом с водочным заводом. Кроме этого она имела еще одну квартиру по ул. Дзержинского №200 (эвакуировалась с немцами).

Милоненко Яков Васильевич, лет 26, родной брат Теравской Н. В. – работавший на автобазе шофером. Проживал он вместе с сестрой и родителями по ул. Дзержинского №200. Милоненко быв. военнопленный, в плен к немцам он попал в районе г. Кировограда, содержался в лагерях военнопленных откуда бежал, после чего прибыл в Мелитополь.

В настоящее время мобилизован в ряды Красной Армии и находиться на крымском участке фронта.

Вопрос: Какие задания вы дали завербованным Вами Милоненко и Теравской.

Ответ: В соответствии с установкой полученной мною от Буревого, я дал задание Теравской создать украинскую партизанскую группу на водочном заводе из трех человек. Аналогичное задание я дал Милоненко по Мелитопольской автобазе. Задание обоими было принято к исполнению.

Вопрос: Как оно было выполнено?

Ответ: Милоненко выполняя полученное от меня задание лично завербовал в украинскую партизанскую группу на Мелитопольской автобазе:

1. Барсука имени его не знаю шофера автобазы, проживавшего на ул. Фрунзе против завода Воровского.

Где он сейчас работает не знаю, однако я его встречал после прихода в город частей Красной Армии.

2. Борисенко имени его не знаю слесарь по ремонту в автобазе, адреса его не знаю.

Где находиться сейчас не знаю. Лично я с ним не знаком.

Что касается Теравской то она задание не выполнила ссылаясь на трудности подобрать объекты вербовки.

Вопрос: Кого Вы информировали о выполнении задания.

Ответ: В январе мес. 1943 года я информировал Буревого о выполнении его задания. Встреча происходило у меня на квартире.

Вопрос: Какие задания еще получили Вы от Буревого, информировав о выполнении первого.

Ответ: Буревой получив от меня информацию о проведенных новых вербовках, предложил мне продолжить вербовочную работу, т.е. дать задание Милоненко, чтобы он в свою очередь дал задание завер-

бованным им Барсуку и Борисенко, каждому создавать новые тройки. Барсуку на автобазе, а Борисенко на железнодорожной станции.

Это задание мною было передано Милоненко.

Вопрос: Информировал Милоненко Вас о выполнении этого задания.

Ответ: Нет, очевидно ему не удалось со мной встретиться.

Вопрос: Говорили ли Вы Теравской и Милоненко, что они являются членами ОУН.

Ответ: Да, узнав об этом сам в феврале месяце 1943, я лично рассказал Милоненко и Теравской, что организация украинских партизан является ширмой для соблюдения строжайшей конспирации. В дейсвительности все мы являемся членами организации украинских националистов Бандеровского провода при этом я коротко рассказал им о целях и задачах ОУН.

Теравская и Милоненко приняли мое сообщение без возражений.

Об этом я доложил Молчанову приехавшему из г. Запорожья ко мне вторично.

Вопрос: Расскажите подробнее о характере беседы вашей с Молчановым во время второго его приезда.

Ответ: Приехав из г. Запорожья, в средних числах февраля 1943 года Молчанов остановился сразу у меня на квартире.

Он проинформировал меня о положении на фронте, заявляя что «Красная армия немного оживилась и успехи ее на Сталинградском фронте, есть результат напряжения последних сил, поэтому украинский народ не может рассчитывать на разгром немцев Красной Армией, поэтому должен самостоятельно вести организованную борьбу с немцами». Тогда же Молчанов сообщил мне, что на оккупированной территории, создано много групп украинских партизан и разных других организаций из украинского населения, которые все возглавляются единым руководством «организацией украинских националистов», лидером которой является Степан Бандера. Продолжая Молчанов сообщил мне, что наша организация «украинских партизан» непосредственно подчинена ОУН, а мы все являемся ее активными членами.

Я спросил его можно ли об этом сказать Терраской и Милоненко привлеченных мной в организацию «украинских партизан».

Молчанов прямо предложил мне рассказать им об этом и кроме того устроить ему с ними свидание так как он и сам хочет с ними поговорить.

Только лишь после этого я рассказал им (как показал выше) и условился о свидании на следующий день для встречи с одним человеком, не называя его, на квартире у Теравской возле водочного завода.

Эта встреча мною была организована. Присутствовал я, Молчанов, Теравская и Милоненко.

Молчанов, не представляясь провел с ними беседу аналогично той которую на день раньше провел со мной.

Следующую и последнюю беседу с Молчановым я имел в апреле месяце в селе Константиновке.

Вопрос: Какое задание Вы получили от Молчанова от имени ОУН.

Ответ: Молчанов дал мне задание: использовать свое служебное положение на заводе и достать водку, которую продать по спекулятивным ценам и на часть вырученных денег приобрести пять револьверов, остальные деньги передать Буревому для нужд организации.

При этом Молчанов предупредил меня, что за оружием ко мне явится человек с которым я должен буду связаться по паролю следующим образом:

Приехавший должен будет мне сказать «Я приехал из Запорожья от Степана Лысавки за пакетом» и после этого назвать свою кличку «Курган», я должен был ответить «Могила» и передать ему оружие.

Вопрос: Где Вы должны были приобрести оружие?

Ответ: Мочанов рекомендовал мне связаться с военными из частей словаков и румын, расположенных в то время в г. Мелитополе и у них за деньги легко было приобрести оружие.

Вопрос: Задание Молчанова Вы выполнили.

Ответ: Да, я в соответствии с полученным заданием от Молчанова, в несколько приемов украл на заводе 15 литров водки продал их за 10 тысяч рублей, из этих денег за 5 тысяч я купил у словаков пять пистолетов автоматических семизарядных с патронами, а остальные 5 тысяч руб. я передал Буревому для нужд организации.

Вопрос: Кому Вы передали приобретенное Вами оружие?

Ответ: Человек из Запорожья за оружием не приезжал. В апреле мес. 1943 года меня по указанию Молчанова вызвали к нему в село Константиновку.

Встреча наша состоялась на квартире агротехника Шевченко имени его я не знаю, там же Молчанову лично я и передал все оружие приобретенное мной.

Вопрос: Кто ознакомил Вас с клятвой ОУН и при каких обстоятельствах.

Ответ: Примерно 15 февраля 1943 года я имел встречу с Буревым у меня на квартире.

Буревой по поручению Богдана Молчанова ознакомил меня с программной установкой ОУН, которая заключалась в следующем:

«Немцы продолжают свою политику истребления украинского населения.

Интеллигенция, которая должна вести народ за собой, находится на краю гибели. Ожидать нам нечего.

Борьба до победного конца либо геройская смерть. Красная Армия против своего мощного противника бессильна, у нее нет солдат преданных идеям своего народа.

Силы красной армии с каждым днем истощаются.

Украина занятая немцами прекратила снабжение СССР хлебом, железом, углем.

Колхозная политика оттолкнулась от большинства крестьян, которые всегда были собственниками, поэтому бороться им в рядах Красной Армии нет интереса.

Красная Армия на грани поражения. Временные успехи надо рассматривать как агонии умирающего.

Вот в этой обстановке на помощь украинскому народу приходит организация украинских националистов. Она берет в свои руки партизанское движение на Украине, ставя перед собой конечную цель создание самостоятельной Украины.

Если Украина не выделится в самостоятельное государство и присоединится к новой России, все равно появятся новые «освободители», которые захотят все богатства забрать в свои руки, что вызовет новую войну.

Зная нашу установку, Вы должны активно вести партизанскую борьбу с немцами и большевиками под руководством ОУН».

Выслушав эту контрреволюционную программную установку ОУН, я даль согласие Буревому бороться против большевиков и немцев в рядах членов ОУН и тут же задал ему вопрос: «Что должны делать ОУНовцы в случае победы Красной Армии»?

На это Буревой ответил:

«Наш народ хорошо знает, что Красная армия может принести с собой колхозы тюрьмы и т.д.

В тоже время если Украина станет самостоятельным государством то украинское население будет самое богатое в мире.

Поэтому мы должны вести народ за Днепр, организовывать там партизанские отряды для борьбы против того, кто будет сильнее, чтобы уравнивать силы Германии и СССР, довести их до полного истощения и воспользовавшись этим захватить власть в свои руки».

Затем Буревой дал мне прочесть антисоветскую листовку «обращение к партизанам» в которой предлагалось партизанам переходить на сторону ОУН и бороться против Красной Армии за «самостоятельную Украину».

Буревой познакомил меня также и со второй листовкой «обращение к украинскому народу», основной смысл которой сводился к созданию самостоятельного украинского государства и роль в этом народа.

После этого Буревой при мне написал «Декалок» – десять заповедей националистов состоящий из десяти пунктов, передал мне и предложил выучить их на память.

Вопрос: Приведите содержание этих «заповедей».

Ответ: Привести полностью весть текст «Декалока» я не смогу, однако хорошо помню вступление и часть пунктов.

Вступление следующее:

«Я дух одвічной стіхії, що зберіг тебе від татар ской неволи і поставив на грани двох світів творити нове життя».

Пункт I. Здобудеш українську державу, або згинеш в боротьбі за неї.

Номера по порядку остальных пунктов я не помню, но текст некоторых из них могу привести.

«Про справу не говори с ким можна, але говори с ким треба».

«Ні прозьби, ані грозьби, ні тортури, ні смерть не примусять тебе зрадити тайни».

Передавая мне текст этого «Декалока» Буревой предложил ознакомить с ним известных мне членов ОУН и каждому в свою очередь знакомить с этой клятвой известных ему членов организации.

Поправляюсь, он называл это не клятвой, а памяткой. Задание это я принял.

Вопрос: Дайте показания о встрече с Молчановым в селе Константиновка Мелитопольского р-на.

Ответ: 11 апреля 1943 года ко мне зашел Буревой и сообщил о том, что приехал Богдан Молчанов и назначил мне и Буревому встречу с ним на 12 апреля в 10 часов утра между селами Семеновка и лесничество у реки возле скалы «Чертова могила». Однако Буревой заявил мне, что он не пойдет и мне не советует итти, после чего ушел.

Вопрос: Явились ли Вы на эту явку к Молчанову.

Ответ: Нет, ни я ни Буревой не явились так как боялись, что нас хотят там убить.

Вопрос: В следствии каких причин Вы опасались расправы?

Ответ: У Буревого с Молчановым были большие разногласия по принципиальным вопросам программы действий ОУН, в следствии чего Молчанов предложил Буревому возвратиться в Западную Украину, но Буревой его распоряжение не выполнил.

В средних числах марта 1943 года по просьбе Буревого я поехал с ним к Курило-Крымчаку в село Вознесенку.

Между Буревым и Курило-Крымчаком произошел в моем присутствии большой спор по вопросу предполагавшейся поездки Курило-Крымчака в Берлин на всеукраинскую конференцию организовывавшуюся немцами из представителей генерал-комиссариатов созданных немцами на территории оккупированной Украины был вызван для участия в этой конференции от Крымского генерал-комиссариата.

Спор между ними произошел потому, что Буревой предложил Курило-Крымчаку как члену организации ОУН, выступить на конференции в Берлине и потребовать роспуска этой конференции, так как она является не правомошной, а предложить вопросы государственного устройства Украины решать с лидером украинских националистов Степаном Бандерой, для чего потребовать его освобождения из тюрьмы. При этом Буревой подчеркнул, что этого нужно требовать даже если это будет стоить ему жизни, и добавил, что соответственно будут подготовлены и все остальные представители, едущие на конференцию в Берлин.

Курило-Крымчак стал ему возражать и доказывать, что Украина как лакомый кусок всегда будет подвергаться нападению со стороны других стран, поэтому самостоятельно существовать она не сможет, как выход он считает возможным существование Украины под протекторатом Германии как сильной страны.

При уходе Буревой предупредил Крымчака, что если он не выполнит его указаний, которые являются указаниями центра, то он будет нести ответственность.

На обратном пути из с. Вознесенки я беседуя с Буревым, сообщил ему, что во мне происходит большая идеологическая борьба и я решил порвать связь с организацией, о чем просил его доложить Молчанову. Что Буревым и было сделано.

Поэтому когда Молчанов, вскоре после этой беседы, назначил мне явку у «Чертовой могилы» я побоялся на нее пойти.

Вопрос: При каких обстоятельства состоялась у Вас встреча с Молчановым в селе Константиновке.

Ответ: Не явившись 12 апреля в 10 часов утра на явку к Молчанову в тот же день в 6 часов вечера ко мне пришли на квартиру Шевченко Василий и Иван Молодий с которым я уже был знаком как с участником организации украинских националистов. Шевченко я совершенно не знал, и передали мне записку от Богдана Молчанова, в которой он предлагал немедленно явиться к нему с приобретенным мною оружием и деньгами имеющимися в наличии.

Я взял с собой тысячу рублей и 6 пистолетов с патронами. Шестой пистолет я получил по указанию от Буревого от полицейского Буценко Николая, работавшего надзирателем тюрьмы.

В записке было указано чтобы я явился по адресу который мне укажут Шевченко и Молодый, последние сопровождали меня в село Константиновку в дом Шевченко, сопровождавшего меня Шевченко Василия.

В доме я застал Молчанова и еще одного мужчину, назвавшего себя при знакомстве со мной Гришей, впоследствии я узнал, что «Гриша» это псевдоним настоящее его имя Крыцан Борис, который являлся начальником «службы безопасности» областного центра ОУН гор. Запорожья.

Таким образом в комнате нас собралось шесть человек: я, Молодий Иван, Шевченко Василий, его отец Шевченко, Крицан и Молчанов Богдан.

В присутствии всех я вручил Молчанову тысячу рублей и все шесть пистолетов, один из коих Молчанов передал Крыцану, второй взял себе, а остальные четыре пистолета вручил отцу Шевченко на хранение.

После этого Молчанов дал задание Молодию Ивану пойти в лесничество и обеспечить ему на следующий день явку Михаил Рома-

новича, фамилию его не знаю, к 7 часам вечера за селом Константиновкой у шлагбаума, а оттуда чтобы он Молодий возвратился в село Ново-Николаевку к своей группе.

Перед уходом Молодий спросил Молчанова, какую давать установку членам организации, на случай прихода частей Красной Армии.

Молчанов в присутствии всех дал следующую установку от имени областного центра ОУН:

«В случае прихода частей Красной Армии, все члены ОУН должны оставаться на своих местах и вести агитацию среди населения против Красной Армии, одновременно создавая в тылу Красной армии партизанские отряды, которые должны быть готовы к вооруженной борьбе на случай общего выступления под руководством ОУН.

Кроме того при мобилизации в Красную Армию членов ОУН, каждый из них обязан вести в армии антисоветскую агитацию с целью разложения Красной Армии».

После этого Молодий ушел. Тогда Молчанов дал задание Шевченко Василию достать велосипед для посылки кого то в г. Бердянск, кого предполагал послать Молчанов в Бердянск я узнал позже. Отец Шевченко куда то сам ушел.

Когда нас осталось трое Молчанов обратился ко мне со следующими словами:

«От Буревого мне известно, что Вы намерены порвать связь с организацией на почве идеологических разногласий, поэтому я должен предупредить Вас, что вам многое известно об организации, либо вы будете работать, в противном случае мы вынуждены будем Вас физически уничтожить».

Затем, зная, что я в то время был уже уволен с завода за уменьшение выпуска продукции, Молчанов стал меня убеждать в необходимости перехода на нелегальное положение, во избежание мобилизации в Германию, а также сообщил мне, что организация возлагает на меня большие надежды как на развитого культурного человека, что в недалеком будущем я смогу быть использован ОУН на руководящей работе в одном из городских или даже областных центров. Предварительно мну нужно будет немного поработать в г. Пологах, а затем окончить 2^{х} месячные курсы в Днепропетровске.

В части семьи Молчанов обещал ее обеспечить материально.

Независимо от всего этого я все же настаивал на разрешении выхода из ОУН, тогда Молчанов предложил ложиться спать так как уже было поздно.

Утром Молчанов спросил меня не передумал ли я, подтвердил свое прежнее решение.

Тогда Молчанов предложил мне пойти в город Мелитополь к Буревому и вместе с ним явиться в 7 часов вечера обратно в село Константиновку после беседы с Буревым, Молчанов даст мне окончательный ответ.

Я с этим предложением согласился и пошел за Буревым, посоветовавшись с которым оба мы решили не ходить к Молчанову.

В тот же день вечером я был арестован СД.

Вопрос: Знаете ли вы Михаил Романовича?

Ответ: Да, я упустил сообщить о нем. С Михаилом Романовичем я познакомился у Курило-Крымчака, когда был у него вместе с Буревым, он являлся активным оуновцем, был членом городской тройки, затем при аресте СД Михаил Романович был ранен и вскоре после этого умер.

Вопрос: Кого предполагали послать в Бердянск на велосипеде за которым ходил Шевченко Василий.

Ответ: Со слов Буревого мне известно, что в Бердянск намечали послать его с целью совершения там террористического акта над инспектором отдела народного образования Клименко Пантелеем Мефодиевичем членом ОУН согласно решения областной тройки.

Буревой отказался выполнить это задание, а на следующий день он был арестован СД.

Впоследствии Клименко также был арестован СД и привезен в Мелитополь 26 апреля 1943 года, пробыв в тюрьме месяца три его обратно увезли в Бердянск.

Вопрос: Каким образом Вы познакомились с Молодий Иваном.

Ответ: В декабре месяце 1942 года по заданию Молчанова, Буревой сообщил, что ко мне явиться гражданин по фамилии Молодий, который привезет продукты и личные свои вещи для хранения на моей квартире так как он по заданию организации должен перейти на нелегальное положение и периодически будет останавливаться у меня. Для связи с ним мне был дан Буревым пароль «Вода» который я должен был сообщить в ответ Молодию после того как он скажет мне свой пароль «Вий».

В начале января 1943 года Молодий явился ко мне обменявшись паролями мы познакомились.

Вопрос: Назовите всех известных Вам членов ОУН.

Ответ: Из членов организации украинских националистов известны мне следующие:

1. Буревой Николай Семенович, это его псевдоним, настоящей фамилии его я не знаю, лет 31-32, уроженец западной Украины, до войны он работал во Львове в украинской кооперации, в должности помощника заведующего магазином, украинец, до 1939 года он сидел в польской тюрьме четыре года за участие в ОУН, окончил во Львове среднюю торговую школу.

В Мелитополе при немцах он работал администратором театра.

Со слов Хабалика мне известно, что Буревой находиться во Львове, об этом он мне говорил перед эвакуацией с немцами.

Приметы: ниже среднего роста, волосы светло каштанового цвета, зачесывает на правую сторону, глаза карие, крупный нос, худощавый, черты лица острые, широкоплечий, говорит по украински с западным акцентом, по русски не говорит. Свободно владеет немецким и польским языками.

2. Молодий Иван Иванович, лет 24, украинец, уроженец Западной Украины, образование среднее, при немцах работал начальником полиции в с. Ново-Николаевке, из Мелитополя он уехал в Запорожье, возможно, что он проживает на нелегальном положении, так как по заданию ОУН, он должен был остаться в тылу Красной Армии. Знает польский и украинский языки.

Приметы: выше среднего роста, волос черный, зачесывает назад, носит бакенбарды, глаза карие, худощавый, лицо продолговатое, правильные черты лица, нос большой ровный.

3. Михаил Романович, лет 26-27, украинец, уроженец Западной Украины, при немцах работал в лесничестве возле села Вознесенки в качестве переводчика, в Польше сидел 7 лет в тюрьме за оуновскую деятельность. В 1943 году при аресте СД в селе Константиновке был ранен, и вскоре умер.

4. Курило-Крымчак Илларион Павлович, лет 42-43, украинец, уроженец села Вознесенки, профессор геологии, был под следствием по процессу СВУ, при немцах работал старостой села Вознесенки, а затем бургомистром города. Бежал с немцами.

Приметы: среднего роста, полный, лицо круглое, большой лоб, волос длиной до затылка светло-каштанового цвета, нос толстый мясистый.

5. Молчанов Богдан, кличка «Степан Лысавка», лет 24, украинец, уроженец Западной Украины. При аресте СД в 1943 году ранен, вскоре умер.

6. Крыцан Борис, кличка «Гриша», лет 31-32, украинец, уроженец Западной Украины. Убит при аресте СД в апреле 1943 года.

7. Шевченко, имя не знаю, лет 45, украинец, уроженец села Константиновка, по специальности агротехник, при немцах также агротехник, проживал в селе Константиновке. При аресте СД был ранен, дальнейшую его судьбу не знаю.

Приметы: Выше среднего роста, средней плотности, шатен, глаза зеленые, имеет вставные стальные зубы коренные. На груди имеет 9 шрамов от пулевых ранений.

8. Шевченко Василий, лет 19, украинец, уроженец села Константиновки, убит при аресте СД в апреле 1943 года.

10. Артюхова Надежда, лет 21, украинка, проживает в гор. Мелитополе по ул. Ивановская №35, окончила фельдшерско-акушерскую школу, при немцах работала акушеркой в с. Ново-Николаевка.

Приметы: среднего роста, брюнетка, глаза черные, худая, особых примет не имеет.

11. Мороз Филипп Леонтьевич, 42 года, украинец, окончил бухгалтерскую школу, при немцах работал главным бухгалтером конторы Заготсено, проживал в г. Запорожье по ул. Броневая 14.

Арестовывался СД в Запорожье весной 1943 года, 16 апреля с.г. переведен в Мелитопольскую тюрьму, откуда бежал вместе с Буревым.

Где находиться в настоящее время не известно.

Приметы: Высокий, крепкого телосложения, лицо широкое, волос черный с сединой, на ноге имеет выше колена шрам от ножевого ранения, на какой ноге не помню.

12. Клименко Пантелей Мефодьевич, 41 года, уроженец г. Симферополя, образование высшее, педагог, украинец, при немцах работал инспектором ОНО в г. Бердянске. Арестован СД весной 1943 года, сидел в Мелитопольской тюрьме, в августе месяце был вывезен обратно в Бердянск.

Где сейчас находиться неизвестно.

13. Дмитерко, украинец, работает на ж.д. директором школы, при немцах работал там же, проживает в настоящее время в Мелитополе, адрес его не знаю.

14. Хабалик Владимир, лет 27, украинец, уроженец Западной Украины, гор. Тарнополя, техник гидромелиоратор, при немцах работал переводчиком при шуцполиции.

Окончил в г. Дюссельдорфе 4[х] месячную школу переводчиков полиции. Бежал с немцами.

Приметы: высокого роста, худощавый, слегка сутуловатый, брюнет, волос зачесывает назад, глаза карие, лицо продолговатое, владеет украинским, немецким и польскими языками.

14. Милоненко Яков Васильевич, лет 26-27, украинец, по специальности шофер, работал в Мелитопольской автобазе, служил в Красной Армии, попал в плен к немцам в районе гор. Кировограда, в настоящее время служит в Красной Армии на крымском фронте, проживал в Мелитополе, ул. Дзержинского 200.

Приметы: среднего роста, полный, шатен, лицо круглое, розовые щеки, глаза карие.

15. Теравская Нина Васильевна, лет 23, украинка, уроженка Крыма, окончила 2 курса института, при немцах работала на водочном заводе аппаратчицей, проживала с братом Милоненко Яковом в г. Мелитополе по ул. Дзержинского 200, кроме того имела вторую квартиру возле водочного завода по ул. Акимовской, № дома не знаю.

Бежала с немцами.

Приметы: ниже среднего роста, полная, брюнетка, волос курчавый, глаза карие.

16. Барсук, имя не знаю, лет 45, русский, работал при немцах шофером автобазы в г. Мелитополе проживает по ул. Фрунзе против завода Воровского в собственном домике.

После изгнания немцев я его встречал в Мелитополе, где сейчас работает не знаю.

Приметы: Выше среднего роста, худой, брюнет, острые черты лица.

17. Борисенко имени не знаю, при немцах работал слесарем мелитопольской автобазы, проживает возле вокзала. Где сейчас находиться я не знаю.

18. Крайний Артем, работал при немцах на сенопункте в районном центре Запорожской области Акимовке, лично его не знаю. Известно мне со слов Молодия, который ездил к нему связываться по паролю «от Пилипа Мороза из Запорожья».

Где он в настоящее время мне не известно.

19. Буценко Николай, лет 25, украинец, работал при немцах надзирателем, проживал в гор. Мелитополе с родными проживал возле мебельной фабрики, против общежития Мелитопольского института инженеров сельского хозяйства точный адрес не помню.

Бежал с немцами.

Приметы: выше среднего роста, худой, волос черный, глаза карие, лицо продолговатое овальное.

20. Буценко имени не знаю, отец Николая, лет 55, украинец, быв. сотник петлюровской армии, при немцах работал на водочном заводе, сейчас работает в артели Металлоникель сторожем, проживает на окраине города «Круче».

Приметы: выше среднего роста, худощавый, волос черный, большие черные усы опущенные к низу, под глазами мешки, немного сутуловатый.

Из членов ОУН я больше никого не знаю.

Вопрос: Кого Вы знаете из содержателей явочных и конспиративных квартир ОУН.

Ответ: Мне известна явочная квартира специального предназначения для приема работников областного центра ОУН, по ул. Дзержинского, 190 содержателем этой квартиры является Шовкопляс женщина, эту квартиру мне указал Буревой.

На этой квартире останавливался Молчанов Богдан.

Вторую квартиру явочную мне указала Артюхова Надежда, ул. Московская, 16, возле вокзального базара, квартиро содержателем является Прохода Клавдия родная сестра Курило-Крымчака.

Об этой квартире я узнал при следующих обстоятельствах.

Находясь в тюрьме и будучи на допросе в СД во время избиения мне поломали ребро, впоследствии чего я был направлен с соответствующей охраной в городскую больницу для излечения.

Под предлогом передачи мне пищи в больницу ко мне пришла Артюхова Надежда, которая сообщила мне о подготавливаемом побеге из тюрьмы нашей группы оуновцев, тогда же она мне сообщила

адрес квартиры Проходы Клавдии где после побега мы должны были собраться и второй квартиры на случай провала первой, ул. Максима Горького, радом с школой № дома забыл, квартиро содержательница сестра Николаенко, работавшего при немцах инспектором гор ОНО, сейчас он также работает в гор ОНО инспектором.

Вопрос: Кто входил в состав городского центра ОУН гор. Мелитополя.

Ответ: В состав городского центра гор. Мелитополя входило три человека, Буревой, Молодий и Михаил Романович. Причем возглавлял городской центр Буревой.

Вопрос: Из скольких человек состоял областной центр ОУН.

Ответ: Областной центр ОУН Запорожской области состоял также из трех человек, и находился он в гор. Запорожье.

Из членов областного центра ОУН я знал только Молчанова.

При областном центре находилась группа называемая «службой безопасности», в состав этой группы входило произвольное число членов не менее 10 человек.

Возглавлял Службу Безопасности при областном центре ОУН – Крыцан, остальных лиц я не знаю.

Допрос прерван $^{23}/_{XII}$ в 9 час.

Во время допроса делалось два перерыва по два час для отдыха и принятия пищи.

Протокол допроса записан с моих слов верно, лично мною прочитан в чем расписываюсь. (Сухино-Фоменко)

Допросил: зам нач отдела УНКГБ

Капитан госбезопасности (Пулкин)

ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-19344. – т.1. – Арк.14-28. – Оригінал. Рукопис.

№3
Протокол допиту члена ОУН м. Мелітополь М. Семикіна про педагогічні наради, організовані оунівцями, зокрема І. Курилом-Кримчаком

4 січня 1944 р.

Протокол допроса
(арестованного)

Семыкина Н.Ф.

1944 года, Января м-ца, 4го дня, город Мелитополь.

Допрос начат: 10 ч. – 00 м.

Окончен: 15 ч. $^{00\text{ м.}}$

Вопрос: Имел-ли Буревой Н.С. какие либо уполномочия от отдела народного образования организовывать кружки и посещать Вашу школу где Вы были директором?

Ответ: Нет, у Буревого Н.С. никаких либо уполномочий от отдела народного образования в части организации кружков и ознакомления с работой моей школы – не было.

Вопрос: Что известно Вам о проводимых собраниях Организации Украинских Националистов?

Ответ: Мне известно два собрания, точнее сборища, проводимые националистами Буревым Н.С. и Курило-Крымчаком Л.П. в селе Вознесенка, Мелитопольского района, в кабинете старосты сельуправы, того же Крымчака Л.П. указанные сборища мне пришлось посетить в ноябре м-це 1941 года по предложению Буревого Н.С., который придя ко мне в школу интересуясь вопросами работой школой, укомплектование ее учителями и другими моментами работе в школе. Сказали в селе Вознесенке и школе прекрасно поставлена культмассовая работа, где директором школы, староста сельуправы Курило-Крымчак Л.П. Тут же Буревой Н.С. предложил мне приехать в воскресенье в село Вознесенку познакомиться с работой Вознесенкой средней школы, захватить: Дмитерко Николай Потаповича – директора средней школы №90 при станции Мелитополь. Николаенко Панас Кирилловича – директора 4ой школы – в городе Мелитополе. Михайловского, имя, отчества не знаю – работал преподавателем 4ой школы. Михайловский выбыл неизвестно куда, а Николаенко призван в Красную Армию в 1943 году. На что я согласился с предложением Буревого Н.С. Через несколько дней в воскресенье, я запряг школьную лошадь захватив с собой Дмитерко, Николаенко и Михайловского я поехал в село Вознесенка в школу Курило-Крымчака Л.П. В кабинете Курило-Крымчака помимо его, находился Буревой Н.С., так-же я, Дмитерко, Николаенко и Михайловский и еще мне неизвестный человек. Здесь между нами – выше указанными, в частности Курило-Крымчак Л.П. вел беседу по вопросу работы и укомплектование школы где он директором – учителями и учениками, постановкой работы учебы.

Далее Курило-Крымчак Л.П. коснулся вопросу о культурно-воспитательной работе в школе организации драмкружка и хорового кружка. Здесь же он предложил мне перейти к нему в школу село Вознесенка, работать учителем и руководить хоровым кружком. На это я отказался мотивируя тем, что у меня в городе Мелитополе имеется собственный дом.

После Курило-Крымчака, в свою очередь высказался я о работе в своей школе, что она не укомплектована учителями и из наличия учителей, есть такие, которые не владеют украинским, кроме этого указал, что в селении Кизияр можно организовать хор. После меня в свою очередь говорил Дмитерко, Николаенко, которые также коснулись о работе своих школ.

Указанная беседа продолжалась примерно с час, после чего я, Дмитерко, Николаенко и Михайловский уехали домой. Перед отъездом

Курило-Крымчак предложил нам – т.е. мне, Дмитерко, Николаенко и Михайловскому приехать в следующее собрание в воскресенье поправляюсь приехать в следующее воскресенье на общее собрание учителей.

Вопрос: Продолжайте ответ на заданный вам вопрос о известном вам собрании, которое имело место в селе Вознесенка?

Ответ: По предложению Курило-Крымчака дней через семь в воскресенье я, Дмитерко, Николаенко снова поехали на собрание в село Вознесенка, которое намечалось в средней школе. Когда мы выше указанные приехали в Вознесенку зашли в школу то там уже в ожидании собрания находилось примерно 15-18 человек учителей из разных школ. Фамилия и имя которых я не знаю. Здесь же присутствовали: Буревой, «Михаил» и третий неизвестный мне молодой человек, который был всегда с Буревым и «Михаил». Тут же находился и Курило-Крымчак Л. П.

Вопрос: Расскажите обстоятельно кто открыл собрание, что на нем разбиралось и кто выступал?

Ответ: Собрание, которое имело место в начале декабря 1941 года в селе Вознесенка открыл Курило-Крымчак Л.П. со вступлением о том, что село Вознесенка стало жить лучше, нормальней, не как при Советской власти, работает школа, управление сельской общины и т.д. Развернута и культурно-массовая работа, организованы кружки – драматический, хоровой, оркестр. В недолгом времени в каждом доме будет электро свет.

После этого предложил присутствующим на собрании в том числе и мне выступить о том, что делается в Кизияре, как идет культурно-воспитательная работа и т.д. Необходимо отметить, что в выступлениях Курило-Крымчака имелись элементы и национализма. Я же в своих выступлениях рассказал присутствующим о своей работе в школе и коснулся вопроса о учителях, о чистоте украинского языка в школе №19 где я работал директором. В частности сказал [...] вопрос о чистоте украинского языка то необходимо из 19ой школы перевести русских учителей в 18ую, которая числится русской, а из 18ой школы учителей украинцев в 19ую школу. После моих выступлений, о работе в школах и постановке культурно-массовой работы выступили: Дмитерко, Николаенко. Выступил также и учитель Семеновской школы – фамилия имя не знаю. После всех выступлений выступил неизвестной мне фамилии молодой человек по имени «Михась», который говорил о украинской культуре, литературе. Коснулся вопроса украинского народа, сказал, что сейчас права украинцев, т.е. везде и всюду внедрять украинскую культуру и нам надо избавиться от «Московского гнета» т.к. на Украине должно быть все украинское и русских всех снять, надо с руководящих постов там где они имеются. Тут же всех учителей присутствующих на собрании призвал проводить свою работу по местам как носителей культуры националистического ха-

рактера. Все выступления «Михась» были выражены в яркой националистической форме. Касаясь немецкой оккупации «Михась» сказал, что немцы к украинцам относятся благожелательно, поэтому этот момент надо использовать. Однако по мнению «Михась» некоторые местные украинцы не хотят активно браться за дело и идти в руководящие органы власти. На этом собрание было закончено.

Вопрос: Присутствовал кто либо на собрании от отдела народного образования?

Ответ: Нет, на собрании из отдела народного образования никто не присутствовал. Однако в село Вознесенка приходил в день собрания из города Мелитополя из отдела народного образования инспектор Шлыков Леонид Карпович, но его Курило-Крымчак на собрание не пустил, по неизвестной мне причине и он на собрании не был.

Вопрос: Значит собрание было нелегальное?

Ответ: Да, собрание было нелегальное и носило характер чисто националистического порядка.

Вопрос: Имело ли собрание какое либо отношение непосредственно к Вашей школе?

Ответ: Нет, собрание какое либо отношение к моей школе где я работал ничего общего не имело.

Вопрос: Почему же тогда Вы на него пошли, тем более оно было нелегальное?

Ответ: На собрание я пошел первый раз по предложению Буревого Н.С., а второй раз по предложению Курило-Крымчака с намерением поделиться опытом в работе с другими учителями, полагая, что на втором собрании будет представитель от отдела народного образования.

Вопрос: Имел ли какое либо отношение к Вам как директору школы Буревой Н.С. и Курило-Крымчак, в то время как Вы непосредственно подчинялись отделу народного образования?

Ответ: Да, действительно я подчинялся непосредственно отделу народного образования, а Буревой и Курило-Крымчак ко мне как директору школы не имели никакого отношения.

Вопрос: Почему же выступали на собрании Вы, после такого, как выступил староста сельуправы Курило-Крымчак, где в это время не было представителя отдела народного образования?

Ответ: Действительно я выступать не имел права, т-к собрание было нелегально без представителей отдела народного образования. Тем более выступление Курило-Крымчака и все собрание носило характер националистический. В этом я признаю свою вину.

Вопрос: Сколько раз Вы встречались с Буревым?

Ответ: С Буревым я встречался несколько раз в течении 2^{x} недель, его проживания в сел. Кизияр в 1941 году, когда он мне приходил ко мне в школу беседовал со мной и с учителями нашей школы.

После этого встречался еще несколько раз и в момент его работы в театре им. Шевченко – администратором.

Вопрос: В момент прибытия в город Мелитополь Буревого и во время его посещения Вашей школы – где он работал?

Ответ: Он нигде не работал, а в первые дни его прибытия в Кизияр последний посещал мою школу где я был директором.

Вопрос: Какое же имел право Буревой посещать Вашу школу, вмешиваться в ее жизнь и учебные распорядки?

Ответ: Он в этом никакого права не имел.

Вопрос: Почему же Вы ему разрешали приходить в Вашу школу?

Ответ: Этого я сказать не могу, однако ему Буревому я никаких либо разрешений не давал.

Вопрос: С какой же целью Буревой Н.С. посещал Вашу школу, проводил беседы с отдельными учителями Вашей школы?

Ответ: Мне точно не известно и посещениями Буревого Н. С. моей школы и его беседы с учителями нашей школы – меня не интересовали.

Больше, что либо показать или дополнить ни чем не могу.

Протокол допроса мне зачитан,
записано верно с моих слов. (Семыкин)
Допросил сотр-к УНКГБ по З/о Ст. Лейт. г/б (-)

ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-19344. – т. 2. – Арк. 200-205. – Оригінал. Рукопис.

№4

Уривок з протоколу допиту вчительки М. Скиби з інформацією про організаційну діяльність І. Курила-Кримчака

31 січня 1944 р.

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ
ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
УПРАВЛЕНИЕ ПО ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ №1074

1944 г. января мес. 31 дня. Я, Зам Нач. Мелитопольского ГО НКГБ Ст. Лейт. г/Безоп. – Менделев допросил в качестве арестованной

1. Фамилия Скиба
2. Имя и отчество Мария Ивановна
3. Дата рождения 1911
4. Место рождения с. Вознесенка Мелитопольского р-на Запорож. обл.
5. Местожительство ст. Федоровка – пос. Н-Федоровка Н-Богдановского с/совета Мелитопольского р-на
6. Нац. и гражд. (подданство) украинка – СССР

7. Паспорт нет
8. Род занятий специальность – преподавательница украинского и русского языков 5-7 классов, нигде не работает. До немцев работала на ст. Федоровка в СШ учит. украинск. и русского языка, при немцах с. Вознесенка преподават. украинск. языка.
9. Социальное происхождение из крестьян-бедняков
10. Социальное положение (род занятий и имущественное положение)
    а) до революции родители крестьяне-бедняки
    б) после революции тоже – на самостоят. работе с 1930 г. учительница.
11. Состав семьи муж – Скиба Андрей Антонович 1907 г. осужден за к-р деятельность по 54 ст. УК УССР на 7 лет. Неизвестно где он. Дочь Алла 1937 г. рождения.
12. Образование (общее, специальное) Высшее – незаконченное педагогическое – 3 курса – Мелитопольский пединститут.
13. Партийность (в прошлом и настоящем) беспартийная.
14. Каким репрессиям подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом и за что)
    а) до революции не судилась
    б) после революции со слов – не судилась и не арестовывалась
15. Какие имеет награды (ордена, грамоты, оружие и пр.) при сов. власти не имеет
16. Категория воинского учета запаса и где состоит на учете не состоит
17. Служба в Красной Армии (в Красн. гвардии, в партизанских отрядах) когда и в качестве кого не служила
18. Служба в белых и др. к-р армиях (когда и в качестве кого) не служила
19. Участие в бандах, к-р организациях и восстаниях не участвовала
20. Сведения об общественно-политической деятельности не принимает

[…]

Вопрос: Кто был директором школы №5 в с. Вознесенка при немцах?

Ответ: Директором школы №5 в с. Вознесенка при немцах был Курило-Крымчак Илларион Павлович, он же был старостой сельуправы с. Вознесенки. Директором и старостой он был с первых дней прихода немцев, т.е. с октября м-ца 1941 г. Приблизительно с середины лета 1942 г. Курило-Крымчак И.П. перешел работать в г. Мелитополь в качестве бургомистра г. Мелитополя.

Вопрос: С какого времени Вы поступили на работу в школу №5 в с. Вознесенке при немцах и по какое время там работали?

Ответ: В школу №5 в с. Вознесенке при немцах я поступила на работу в октябре м-це 1941 г. и работала до дня отступления немцев

из Мелитопольского р-на и для моей эвакуации при немцах из села 19 сентября 1943 г.

Вопрос: При чьем содействии Вы были приняты на работу в школу №5 в с. Вознесенке при немцах?

Ответ: Мною было подано заявление директору школы №5, он же был и староста сельуправы – Курило-Крымчак И.П., который принял меня на работу в школу в качестве преподавателя украинского языка.

Вопрос: С какого времени Вы знакомы с Курило-Крымчаком И. П.?

Ответ: С Курило-Крымчаком И.П. я знакома с осени 1937 г. С 1937 по 1938 учеб. год я работала в с. Вознесенка вместе с ним. Он был тогда преподавателем химии, геологии и рисования.

Вопрос: Охарактеризуйте деятельность Курило-Крымчака Иллариона Павловича в период немецкой оккупации?

Ответ: Курило-Крымчак И.П. представляет из себя ярко выраженную антисоветскую личность. С первых дней прихода немцев он начал исполнять обязанности старосты сельуправы с. Вознесенки и рьяно проводить в жизнь все законы и мероприятия немецких властей.

Курило-Крымчак, как среди учителей так и среди всего населения с. Вознесенки восхвалял немецких оккупантов, он говорил, что немецкая армия освободила украинский народ от большевистского ига, немецкая армия сильна и возврата большевикам на Украину больше не будет, а поэтому все должны помогать немцах во всех проводимых ими мероприятиях. Курило-Крымчак являлся ярым украинским националистом и в повседневной своей работе проводил националистическую деятельность, которая заключалась в том, что он подводил к тому, что «Украина только для украинцев», за создание «Самостоятельной Украины».

На путь полной националистической своей деятельности он встал вскорости через несколько месяцев пребывания немцев, т.е. приблизительно с февраля-марта м-ца 1942 г. С этого момента он уже стал себя проявлять, как ненавистника не только к большевикам, но уже и к немцам. Проводил идею только за самостоятельное украинское национальное государство – без немцев и большевиков. Работу эту он начал проводить совместно и под идейным руководством представителей из Западной Украины – украинских националистов по имени Михаил Романович, Микола и Иван Иванович.

Вопрос: Расскажите подробно, какая проводилась националистическая деятельность в с. Вознесенке в период немецкой оккупации?

Ответ: После прихода на Мелитопольщину немецких оккупантов в октябре м-це 1941 г., прибыли вместе с немцами из Западной Украины и украинские националисты – Михаил Романович – фамилию его я не знаю, Николай Семенович – фамилию его не могу сейчас вспомнить и Иван Иванович, фамилию его я не знаю. Эти лица в с. Вознесенке при активной поддержке и деятельности Курило-Крымчака И.П. начали проводить среди учителей националистическую работу с установкой

«Украина для украинцев» за организацию «самостоятельной независимой Украины». Эти лица совместно с Курило-Крымчаком начали проводить с учителями специальные совещания, где давалась установка, чтобы все школы были украинизированы, чтобы все русское было изжито, чтобы среди населения пропагандировать за организацию самостоятельного украинского государства.

Эти западники – украинские националисты организовывали учителей на проведение среди населения националистической работы. В селе по их установке и при активной помощи Курило-Крымчака начали организовывать драматические, хоровые кружки, проводились националистические беседы с учителями, которым давалась установка говорить везде и всюду только по украински.

Помню хорошо, что в октябре м-це 1941 г. как-то после уроков Курило-Крымчак собрал всех учителей школы №5 в одном из классов. Вместе с ним был один молодых лет мужчина совершенно не знакомый никому. Курило его перед всеми присутствующими отрекомендовал так «це Михайло Романович, представник из Западной Украины, из «наших хлопців». Вот послушайте, что он вам скажет. После этого выступил этот Михаил Романович и начал рассказывать об истории Украины, которая уже с давних лет проводит борьбу с Западом и Востоком. Объясняя это он говорил, что и сейчас идет ожесточенная борьба украинского народа против большевиков против ига Москвы, что сейчас идет борьба за организацию самостоятельного независимого национального украинского государства, что сейчас в этом деле надо ориентироваться на немцев, они есть освободители Украины от большевиков. Михаил Романович, говоря об этом, призывал учителей принять участие в борьбе за «Самостоятельную Украину», т.е. проводить среди населения агитацию постепенно незаметно, надо развернуть культурно-массовую работу, организовывать хор, драматические кружки, в школе проводить воспитание только в националистическом духе. Здесь же Михаил Романович пояснил, что существует «Организация Украинских Националистов» и как он выразился – «ця справа на западі іде дуже добре». Михаил Романович также сказал, что сейчас есть новый национальный украинский гимн «Ще не вмерла Украина». Также этот Михаил Романович сказал, что руководитель «ОУН» является Степан Бендера. На этом это собрание закончилось и все разошлись. Из учителей на этом собрании присутствовали следующие: Кондуфор Екатерина Филипповна, Стуброва Татьяна Макаровна, Дубина Вера Григорьевна, Лопатко Юрий Алексеевич, Гитуляр Вячеслав Леонтиевич, Хохлов Михаил Михайлович, Белаш Мария Яковлевна, Рудченко Любовь Ивановна, Лещина Мария Архиповна, Сукач Екатерина Савельевна и я Скиба Мария Ивановна.

После окончания этого собрания, сейчас же Курило-Крымчак попросил к себе в кабинет Хохлова Михаил Михайловича, Лопатко Юрия Алексеевича, Зинченко Василия Ивановича и меня Скибу Марию Ива-

новну и нам заявил следующее: «Вы слышали представителя ОУН, надо начинать работу в селе и в районе, вам четырем надо сделать почин в этой работе, надо организовать работу».

На этом мы все разошлись. После этого, через некоторое время, Курило-Крымчак организовал хор-кружок в котором я также принимала участие. На сходках этого кружка читали книжку «Моя борьба» Гитлера. Книгу эту читала учительница немецкого языка Эрна Яковлевна – фамилию ее я не знаю. Впоследствии она перешла работать в г. Мелитополь переводчицей в «СД». Об этом мне говорила Кондуфор Екатерина Филипповна.

На этих сходках хор-кружка всегда присутствовали Курило-Крымчак, Михаил Романович, Николай Семенович и Иван Иванович.

Приблизительно в ноябре м-це 1941 г. в одно из воскресений Курило-Крымчак пригласил в свой кабинет сельуправы следующих учителей с. Вознесенки: меня – Скибу Марию Ивановну, Кондуфор Екатерину Филипповну, Зинченко Василия Ивановича, Гитуляр Вячеслав Леонтьевича, Лопатко Юрия Алексеевича и Стуброву Татьяну Макаровну. Из г. Мелитополя были также несколько человек учителей – Семыкин, Дмитерко, Михайловский и Николаенко Афанасий Кириллович.

Открывая это совещание-сборище Курило-Крымчак произнес следующую речь: «Немцы успешно продвигаются на Восток. Большевики уже назад не вернутся. Мы должны навсегда покончить с руссотяпами и русской культурой и ориентироваться на Запад. Нам нужна наша украинская культура. Мы должны все учреждения, школы, газеты перевести на украинский язык. В театрах, хоровых кружках и в других культурных учреждениях должны мы пропагандировать историю борьбы украинского народа за «Самостоятельную Украину».

Курило говорил, что это наше национальное дело. На этом собрании он требовал от всех присутствующих, чтобы взялись за украинизацию школ и аппарата и всем надо говорить только на украинском языке.

После выступления Курило-Крымчака каждый выступал и делал информацию, что сделано на его участке. Когда проводил это собрание Курило-Крымчак, то Михаил Романович заходил и выходил несколько раз. В итоге Курило-Крымчак сказал об «Организации Украинских Националистов».

Вопрос: Будучи дважды участником на националистическом собрании, где давалась установка о проведении националистической работы среди населения, а также получив указания непосредственно от Курило-Крымчака, Вы знали о целях и задачах «ОУН»?

Ответ: Да, цели и задачи «ОУН» я знала хорошо.

Вопрос: Какое Вы принимали непосредственное участие в проведении в жизнь идей и указаний «ОУН»?

Ответ: Я принимала участие в хоре гражданском и в церковном хоре, была участником на двух националистических собраниях о чем

я показала выше, участвовала, вернее посещала некоторые собрания молодежи, где читали книгу Гитлера «Моя борьба». Больше нигде я не участвовала.

Вопрос: Какой оуновской литературой Вы пользовались?

Ответ: Из оуновской литературы я читала «Воля» Ивана Костромца, кроме этого я лично видела у Михаила Романовича книгу «СВУ», но не читала. У Курило-Крымчака я брала для работы в школе запрещенную советской цензурой украинскую хрестоматию Плевако. Из оуновских листовок я ничего не читала.

Вопрос: Вы, арестованы, как активный участник «Организации Украинских Националистов». Вы признаете себя в этом виновной?

Ответ: Я считаю, что я просто являлась участником «ОУН». Я не отрицаю, что знала о целях и задачах «ОУН», была на двух собраниях националистического характера, где давалась установка националистического характера, Курило-Крымчак также давал указания начать работу. Я не отрицаю, что принимала систематически участие в хоровых кружках, организованные Курило-Крымчаком.

Но активным участником «ОУН» проводившим агитацию среди населения я не была и в жизнь это не проводила.

Протокол допроса с моих слов записан верно, мною лично прочитан в чем и расписываюсь (Скиба)

Допросил Зам. Нач. Мелитопольского ГОНКГБ Ст. Лейт. Гос. Безоп. (Менделев)

ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-19344. – т.2. – Арк. 321-327зв. – Оригінал. Рукопис.

№5

Протокол допиту члена ОУН м. Мелітополь А. Ніколаєнка з інформацією про діяльність та учасників місцевого націоналістичного підпілля

15 лютого 1944 р.

НАРОДНЫЙ КОМИССАРИАТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ
УПРАВЛЕНИЕ ПО ЗАПОРОЖСКОЙ ОБЛАСТИ
ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

К ДЕЛУ №1074

1944 г. февраля мес. 15 дня Я, Зам. Нач. Мелитопольского ГО НКГБ Ст. Лейт. Гос. Безоп. Менделев допросил в качестве свидетеля

1. Фамилия Николаенко
2. Имя и отчество Афанасий Кириллович
3. Дата рождения 1899 г.
4. Место рождения с. Ивановка Ивановского р-на Запорожской обл.
5. Местожительства г. Мелитополь ул. Дзержинского №53
6. Нац. и гражд. (подданство) украинец – СССР
7. Паспорт Сейчас паспорта нет – утерян

8. Род занятий По специальности учитель-педагог-преподаватель украинского языка и литературы – сейчас служит в Красной Армии, сейчас ранен и находиться на излечении в г. Мелитополе в сортировочно-авакуац. госпит. №1091

9. Социальное происхождение из крестьян-бедняков, а затем отец был служащий бухгалтер

10. Социальное положение (род занятий и имущественное положение)

а) до революции на иждивении родных – учился

б) после революции служащий-учитель

11. Состав семьи жена – Кузьмина Мария Капитоновна 1900 г. рожд., домохозяйка по специальности учительница. Дочь Ярослава 1936 г. сын Юрий 1939 г.

12. Образование (общее, специальное) высшее педагогическое. Закончил Запорожский институт народного образования в 1931 г.

13. Партийность (в прошлом и настоящем) беспартийный

14. Каким репрессия подвергался: судимость, арест и др. (когда, каким органом)

а) до революции не судился и не арестовывался

б) после революции арестовывался Мелитопольским ГО НКВД в 1933 г., под стражей находился 10 суток – предъявляли обвинение в принадлежн. К украинск. национ. В 1938 г. арестовыв. Синельников. РО НКВД под стражей был 12 дней – также обвинялся в принад. к укр. нац.

15. Какие имеет награды (ордена, грамоты, оружие и пр.) при сов. власти не имеет

16. Категория воинского учета запаса и где состоит на учете ВУС №1 состоял на учете в Горвоенкомате

17. Служба в Красной Армии (Красн. гвардии, в партизанских отрядах) когда и в качестве кого служит в Красной Армии с 13/XII 43 г. – рядовой

18. Служба в белах и др. к-р армиях (корда и в качестве кого) служил в белой армии в 1919-1920 гг. всего 1 месяц был рядовым по мобилизации – со слов

19. Участие в бандах, к-р организациях и восстаниях не участвовал

20. Сведения об общественно-политической деятельности

Предупрежден о содержании ст. 89 УК УССР в чем и расписываюсь.

Вопрос: В период немецкой оккупации г. Мелитополя, где Вы проживали и чем занимались?

Ответ: В период оккупации немцами г. Мелитополя с 6го октября 1941 г. по день изгнания немцев, т.е. до 23/X 43 г. я все время безвыездно проживал в г. Мелитополе и работал первое время с октября м-ца 1941 г. по июнь м-ц 1942 директором 4ой средней школы. Также с января м-ца 1942 г. и до последних дней пребывания немецких оккупантов в г. Мелитополе работал инспектором городских украинских школ при отделе культуры и народного образования Мелитопольской Гор-управы.

Вопрос: Проживая при немцах в г. Мелитополе, Вы Буревого Николай Семеновича знали?

Ответ: Да. Я Буревого Николая Семеновича знал. Меня с ним познакомил Семыкин Николай Федорович – быв. директор школы №19 на Кизияре спустя приблизительно 2 недели после прихода немцев в г. Мелитополь, т.е. в октябре м-це 1941 г. Буревой Н.С. сам из Западной Украины – украинский националист. В г. Мелитополе работал в качестве администратора гор театра им. Шевченко Т.Г.

Вопрос: В период своего пребывания в г. Мелитополе Буревой Н. С. занимался националистической деятельностью?

Ответ: Да, Буревой Николай Семенович за весь период своего пребывания в г. Мелитополе занимался активной националистической деятельностью. Он являлся руководителем «ОУН» на Мелитопольщине.

Вопрос: Расскажите подробно все, что Вам известно о существовании и деятельности «Организации Украинских Националистов» в г. Мелитополе и других районах?

Ответ: Приблизительно через две недели после прихода немцев в г. Мелитополь, как уже я показывал выше, ко мне на квартиру пришли – директор школы №19 на Кизияре Семыкин Николай Федорович с двумя мне неизвестными с которыми познакомив меня представил их, как учителей приехавших из Западной Украины. При знакомстве я их фамилий не запомнил, но впоследствии узнал, что это есть – Буревой Николай Семенович и Винтонив Михаил Романович. В разговоре с ними, они интересовались, как проходит у нас здесь работа в украинских школах, я в свою очередь поинтересовался у них как проходит работа школа в Западной Украине, на что они рассказывали, что работа украинских школ там крепко преследовалась поляками и все украинские культурные учреждения были запрещены, но борьба с этим проводилась. На этом у нас разговор закончился и Буревой, Винтонив и Семыкин ушли по направлению на Кизияр.

Через несколько дней при встрече с Семыкиным Николай Федоровичем у меня в 4ой школе, по улице Дзержинского, где я был директором, он мне рассказал, что эти двое т.е. Буревой и Винтонив с которыми он ко мне приходил – являются украинскими националистами и прибыли они из Западной Украины. Проживают они в Кизияре, но у кого он мне не сказал.

Приблизительно в конце октября м-ца 1941 г. ко мне домой пришли – Буревой и Винтонив и предложили мне, чтобы я собрал знакомых мне учителей украинцев с которыми они хотят побеседовать по целому ряду вопросов. Я дал согласие на это и договорился, что место сбора будет у меня в 4ой школе. Об этом предполагаемом собрании я сказал своему знакомому учителю 10ой школы – Михайловскому Леонид Григорьевичу. После этой договоренности на следующий день у меня в 4ой школе собрались следующие из учителей: я – Николаенко Афанасий Кириллович, Михайловский Леонид Григорьевич,

учительница 7ой школы – Шевкопляс Анна Ивановна, директор школы №19 Семыкин Николай Федорович и директор школы №20 ст. Мелитополь Дмитерко Николай Потапович. Также были Буревой и Винтонив. Потом я узнал от Буревого и Винтонива, что они сами сказали Семыкину, Дмитерко и Шевкопляс о этом собрании, куда они и пришли. Также они мне сказали, что с ними они уже были знакомы ранее.

На этом маленьком закрытом собрании выступил Винтонив Михаил Романович и заявил нам, что они являются украинскими националистами и прибыли сюда в г. Мелитополь из Западной Украины для проведения в жизнь идей украинских националистов. Винтонив в своем выступлении рассказал нам о существовании «Организации Украинских Националистов» о том, что идейным руководителем «ОУН» является Степан Бандера, что цели и задачи «ОУН» это добиться и организовать самостоятельное национальное украинское государство, что необходимо сейчас начать проводить в жизнь национальную украинскую культуру везде и всюду. Задача учителей в первую очередь проводить это в школах. Надо организовывать в школах музыкальные, хоровые, драматические кружки и только украинские и именно внедрять националистическую украинскую культуру.

Говоря об этом, Винтонив сказал, что именно сейчас настало время это проводить и есть большая возможность, что раньше при Советской власти, при большевиках, этого не было и не было возможности. Сделав такую информацию-установку Винтонив на этом закончил свое выступление. Все присутствующие задавали разные вопросы в деле начинания такой работы. На этом собрание закончилось и мы все разошлись.

Через несколько дней – это было в первых числах ноября м-ца 1941 г. ко мне на квартиру пришли Дмитерко и Семыкин и рассказали, что Буревой и Винтонив просили, чтобы Дмитерко, Семыкин, я – Николаенко и еще другие учителя пошли к немецкому командованию и обратились с просьбой от имени украинской интеллигенции разрешить выпускать украинскую газету, украинизировать все школы, перевести работу всех учреждений на украинский язык, чтобы русский язык не существовал вообще, чтобы дать возможность проводить и развиваться только украинской культуре. После посещения Дмитерко и Семыкина, ко мне пришел также Винтонив, который передо мной также поставил вопрос, чтобы я, Дмитерко, Семыкин и другие украинские учителя пошли к немецким властям с таким заявлением-требованием. Винтонив мне говорил, что бояться не надо, так как немцы к украинцам и к украинской интеллигенции относятся очень хорошо и этим надо воспользоваться в интересах дела для дальнейшей работы.

Я, – Николаенко, Семыкин и Дмитерко с предложением Винтонива были согласны и не возражали в принципе, но мы просто побоялись обращаться с таким заявлением, по причине того, что думали, что могут за это преследовать немецкие власти.

Также у нас еще было немного сомнения в отношении Винтонива, чтобы с его стороны не было провокации. Поэтому мы и не пошли к немецкому командованию.

Спустя некоторое время в этом же ноябре м-це 1941 г. ко мне пришел Семыкин и сказал, что ему староста с. Вознесенки он же директор школы №5 – Курило-Крымчак Илларион Павлович передал в порядке приглашения, чтобы он – Семыкин, я – Николаенко и Михайловский Л.Г. приехали в с. Вознесенку на воскресенье поговорить по некоторым вопросам, но что именно он не сказал. На следующий день ко мне подъехал Семыкин на своей школьной линейке и я, и Михайловский Л.Г. – втроем поехали в с. Вознесенку.

Когда мы приехали в с. Вознесенку в школу №5, то там уже были следующие мне знакомые:

1. Шевкопляс Анна Ивановна.

2. Лопатко – имя и отчество его я не знаю, учитель школы с. Вознесенка.

3. Юрченко Михаил Васильевич учитель школы с. Н.-Филиповка Н-Васильевского р-на.

4. Тищенко – имя и отчество не знаю – работал в райземуправе Мелитопольского р-на в качестве бухгалтера.

5. Зинченко Василий Иванович – учитель школы с. Вазнесенка.

6. Шлыков Леонид – районный инспектор по школам при отделе культуры и народного образования горуправы.

7. Дмитерко Николай Потапович – директор жел-дор школы №90 г. Мелитополь.

Были также учителя из с. Астраханка Н-Васильевского р-на, но кто я их не знаю. Также были и другие учителя из с. Вознесенка но я их не знаю.

Присутствовали и мы приехавшие – Семыкин Николай Федорович, Михайловский Леонид Григорьевич и я – Николаенко А. К.

Всего из присутствующих было приблизительно 15-16 человек.

Были и представители из Западной Украины украинские националисты – Буревой, Винтонив и еще третий их товарищ по имени Иван. Позже я узнал, что он также из Западной Украины. Работал он начальником полиции с. Н-Николаевка Мелитопольского р-на.

Открывая собрание Курило-Крымчак И. П. предложил, чтобы все присутствующие на данном собрании выступили и сделали короткую информацию, как проходит работа украинских школ, на каком языке идет обучение, переписка и работа в учреждениях и т.д. По предложению Курило-Крымчака И.П. начали выступать и информировать о положении работы на местах. Я выступил и заявил, что школы в основном сейчас уже начинают работы на украинском языке, но работы в учреждениях и газета на русском языке, разговорная речь в городе ведется на русском языке и т.п.

Кроме меня выступали Дмитерко, Семыкин, Юрченко и почти все остальные присутствующие и в основном указывали, то о чем я говорил.

Все приходили к выводу, что необходимо крепко взяться за проведение в жизнь украинской националистической культуры среди населения и в первую очередь в школе.

После этого выступил Винтонив Михаил Романович и начал говорить и требовать в своем выступлении перед собравшимися о проведении в жизнь и налаживании работы украинской национальной культуры. Он давал установку, чтобы развернули работу в школах в клубах по организации разных драм, хоровых, музыкальных и других кружков, где проводить чисто украинскую национальную культуру и воспитывать людей в националистическом духе.

Курило-Крымчак И.П. выступая потом поддержал выступление Винтонива М.Р. и заявил, что это должно быть установкой и надо проводить в жизнь. Курило-Крымчак говорил, что сейчас наконец настало время возможности этим заниматься, а раньше при Советской власти нельзя было, что сейчас большевики отступают далеко на Восток и сюда уже никогда не вернутся.

На этом собрание закончилось и решений никаких не выносилось.

Хочу сказать, что класс в школе, где проводилось данное националистическое собрание был художественно оформлен в украинско-националистическом духе. Был повешен трезуб над дверьми при входе и портреты украинских писателей.

После окончания собрания начали все разъезжаться и расходиться.

Приблизительно в декабре м-це 1941 г. вторично было собрано собрание украинских националистов в с. Вознесенка уже в кабинете старосты сельуправы Курило-Крымчака. Ко мне также подъехал линейкой Семыкин Н. Ф. вместе с Дмитерко Н. П. и мы втроем поехали в с. Вознесенку на это собрание. На этом собрании присутствовали следующие:

1. Курило-Крымчак И.П.
2. Винтонив Михаил Романович.
3. Иван.
4. Дмитерко Николай Потапович.
5. Семыкин Николай Федорович.
6. Я – Николаенко Афанасий Кириллович.
7. Жена Курило – Курило Мария Моисеевна.
8. Зинченко Василий Иванович – учитель с. Вознесенки.
9. Его жена – Кондуфор-Зинченко имя и отчество ее я не знаю.
10. Нач. полиции с. Вознесенка – фамилию его я не знаю.

И еще учителя с. Вознесенки фамилии которых я не знаю.

На этом собрании обсуждались вопросы дальнейшей работы украинских националистов. Курило-Крымчак И. П. выступал и заявил, что в недалеком будущем он должен якобы перейти на руководящую ра-

боту в район, а поэтому он сейчас же будет брать также на руководящие должности своих людей, именно только украинцев-националистов.

Винтонив М.Р. в своем выступлении также крепко заострял внимание и давал установку присутствующим о проведении в жизнь работы в националистическом духе в школах и через разные кружки – драм, хоровее и другие.

На этом же собрании в порядке беседы представитель из Западной Украины украинский националист по имени Иван, который работал начальником полиции в с. Н-Николаевке, объяснил что в «ОУН» существуют две группировки. Это направления Бандеровского за полную независимость и самостоятельность Украины; и направления Мельниковского, которое идет под полную зависимость Германии и за то, чтобы Украина была под протекторатом Германии.

После этого я, Дмитерко Н. П. и Семыкин Н. Ф. уехали обратно в город Мелитополь. Помню хорошо, что по дороге в разговоре Семыкин Н.Ф. высказывал свое желание, как претендент на должность зав. торговым отделом горуправы.

Вопрос: Расскажите, как практически проводилась в жизнь деятельность «ОУН», согласно дававшихся указаний и установок со стороны руководителей «ОУН» – Буревого, Винтонива и Молодия Ивана?

Ответ: Деятельность «ОУН» проходила и заключалась в том, что активно начали организовывать работу школ и учреждений на украинском языке и подбирать и устраивать своих людей – украинцев на руководящие должности учреждений и учебных заведений.

В основном этой работой занимались и подбирали кандидатуры Буревой, Винтонив и Курило-Крымчак И.П.

Мне лично дал указание Винтонив М.Р. устроить на работу в медшколу в качестве преподавателя украинского языка и литературы Шевкопляс Анну Ивановну. Я это сделал и Шевкопляс А.И. перешла на работу в медшколу из школы №7.

Я знаю также, что вообще Винтонив был тесно связан с Шевкопляс Анной Ивановной. Винтонив часто бывал у нее на квартире, также мне лично приходилось часто встречать на улице Винтонива с Шевкопляс Анной Ивановной.

В отношении того, чтобы поставить своего человека в качестве редактора районной газеты, мне лично говорил Буревой Н.С., что намечала кандидатура Слынько Иллариона Илларионовича, который работал тогда в качестве инспектора районного отдела народного образования. Позже мне Буревой сказал, что Слынько И.И. отказался по причине того, что он не знает нового правописания. И действительно, как-то зашел в отд. нар. образования горуправы – Слынько И.И. на мой вопрос к нему почему он отказался от работы быть редактором райгазеты – Слынько И.И. мне сказал, что он не знает нового правописания и только по этой причине он отказался.

Через некоторое время Буревой мне сказал, что на должность редактора райгазеты им подобрана другая кандидатура из своих людей – это инспектор школ отдела народного образования Н-Васильевского р-на по фамилии Кулинич, но в должности редактора он не работал. По какой причине мне не известно, чего он не работал.

Вопрос: Вы Кулинича знаете и приходилось Вам с ним встречаться в период немецкой оккупации?

Ответ: С Кулиничем я не знаком, но в лицо я его знаю. Узнал я его в 1943 г. в августе м-це на областном съезде инспекторов народного образования, на котором был и Кулинич и когда он регистрировался в отделе народного образования тогда я его и узнал.

Вопрос: Вы с ним имели беседу какую либо?

Ответ: Нет. С Кулиничем я никогда вообще не разговаривал.

Вопрос: Вы с Дмитерко Н.П. давно знакомые и какие у Вас были взаимоотношения?

Ответ: Дмитерко Николая Потаповича я знаю еще с детства, он является моим земляком из с. Ивановка Ивановского р-на Запорожской области. Взаимоотношения у меня с ним были и есть нормальные, личных счетов с ним я никогда не имел и не имею.

Вопрос: Что Вам известно о соц-полит прошлом его?

Ответ: Дмитерко Николай Потапович по соцпроисхождению – сын крупного торговца-собственника. Отец его был лишен права голоса и в 1930 г. был раскулачен и выслан на Север. Сам Дмитерко Н. П. раньше был служащим и работал в Ивановском РИК'е, якобы в качестве секретаря, а затем все время учительствовал. Насколько мне известно он ранее не арестовывался и не судился.

Вопрос: В период немецкой оккупации г. Мелитополя чем занимался Дмитерко Н. П.?

Ответ: В период немецкой оккупации г. Мелитополя Дмитерко Н. П. все время работал директором школы №90 на ст. Мелитополь.

Вопрос: Расскажите подробно все, что Вам известно о деятельности Дмитерко Н.П. как украинского националиста?

Ответ: О том, что Дмитерко Николай Потапович является украинским националистом это видно из целого ряда фактов.

В конце 1941 г. и начале 1942 г. мне лично показывал Дмитерко Н. П. оуновские листовки, которые он всегда носил при себе в кармане. Эти оуновские листовки Дмитерко также расклеивал в здании школы №90, где он работал в качестве директора.

Как мне говорил сам Дмитерко Н.П. оуновские листовки в школе расклеивал также учитель Буряк.

Кроме этого мне известно со слов Дмитерко Н. П., что он также распространял оуновские листовки и в с. Ивановке Запорожской области куда он часто ездил. Он говорил, что оуновские листовки в с. Ивановке он давал для их распространения своему знакомому, который тогда работал в Райуправе. Фамилию названную им я сейчас не помню.

Вообще мне известно с его слов, что он в с. Ивановке имел обширное знакомство. Дмитерко Н.П. мне также лично рассказывал, что у него на квартире часто останавливаются приезжие из г. Запорожья руководители «ОУН» по имени Степан и Борис. При приезде таковых к нему на квартиру приходили для встречи с ними – Буревой, Винтонив и Иван. Он, якобы, Буревого, Винтонива, Степана и других несколько раз предупреждал, что надо быть осторожными так как рядом с ним проживает один из полицейских, который может их нелегальные сборища подметить и будет нехорошо.

Дмитерко мне рассказывал, что Степан с ним имел частые беседы и давал указания и установку, что надо среди населения проводить агитацию против немцев и как можно больше распространять оуновские листовки. От Степана Дмитерко Н.П. получил лично 500 рублей (пятьсот) деньгами, как вознаграждение-помощь на лечение желудка. Это он сам мне также говорил.

Вопрос: Как характеризовал Буревой Н.С. Дмитерко Н.П.?

Ответ: У Буревого Дмитерко Н.П. пользовался большим авторитетом. В разговоре со мной Буревой характеризовал Дмитерко Н. П. как нашего человека и говорил, что это человек толковый и он может быть использован на руководящей должности.

Вопрос: Скажите, кто приезжал из г. Запорожья из руководителей «ОУН» облцентра, к Дмитерко Н.П. после ареста немецкими карательными органами Буревого, Винтонива, Степана и других участников «ОУН»?

Ответ: Дмитерко Н. П. мне лично рассказывал, что на следующий день после произошедшего случая в с. Константиновке Мелитопольского района вооруженного столкновения украинских националистов с немецкими карательными органами «СД» в доме агронома Шевченко Петра, где были Винтонив М. Р., Степан и другие украинские националисты к нему из г. Запорожья приехали 3 человека украинских националистов для встречи с Буревым и Винтонивым и он их предупредил о случае в с. Константиновке и предложил немедленно уезжать из города, так как боялся возможного обыска и репрессий.

Дмитерко мне сказал, что эти 3 человека приезжие из г. Запорожья имели встречу с Хабаликом Владимиром, который им помог устроиться сесть на поезд. Встречу они имели в доме родной сестры Курило-Крымчака И. П. Курило Клавдии Павловны, проживающей в районе вокзала.

Кто эти люди по фамилии и где они работают – Дмитерко мне не сказал.

Вопрос: Что Вам известно о связях Дмитерко Н. П. с Курило Клавдией Павловной, а также участие Курило Клавдии Павловны в организации «ОУН»?

Ответ: Мне известно со слов самого Дмитерко Н.П., что он часто посещал квартиру Курило Клавдии Павловны, где происходили сборища украинских националистов. Дмитерко мне говорил, что там он и познакомился с Хабаликом Владимиром. Туда на квартиру часто посещал и Буревой.

О Курило Клавдии он говорил, что она ему является хорошая знакомая, она работала в его школе преподавателем младших классов.

Вопрос: Что Вам известно о проведении со стороны Дмитерко Н. П. националистической деятельности среди учителей своей школы, где он работал директором?

Ответ: В беседе с Дмитерко Н. П. мне известно с его слов, что в школе №90, где он работал директором он создал «тройку» националистов куда входили он – Дмитерко, учитель Буряк и учитель Трофименко. О Буряке и Трофименко он отзывался, что они являются ребята «наши» и на них можно во всем положиться. О подробностях деятельности Буряка и Трофименко как украинских националистов – мне Дмитерко не говорил.

Вопрос: Перечислите все известные Вам связи Дмитерко Н. П. с украинскими националистами?

Ответ: Связи Дмитерко Н.П., как украинского националиста с другими украинскими националистами мне известны следующие:

1. Курило-Крымчак И. П. – быв. бургомистр г. Мелитополя.
2. Буревой Н. С. – руководитель «ОУН» на Мелитопольщине.
3. Винтонив М. Р. – руководитель «ОУН» на Мелитопольщине.
4. по имени Иван – руководитель «ОУН».
5. по имени Степан – один из руководителей «ОУН» из г. Запорожья.
6. Семыкин Н. Ф. – быв. директор школы №19 на Кизияре – участник «ОУН».
7. Буряк – имя и отчество его я не знаю, учитель школы №90, где был Директором Дмитерко.
8. Трофименко – имя и отчество его я не знаю, учитель школы №90.
9. Курило Клавдия Павловна – родная сестра Курило-Крымчака И. П. – проживающая в г. Мелитополе в районе вокзала. У нее на квартире были сборища националистов.
10. И я – Николаенко А. К. участник «ОУН».

Вопрос: Скажите, знаете ли Вы учителя по фамилии Станков и что Вам известно о его связях с Дмитерко Н.П?

Ответ: Я знаю, что Станков появился в Мелитополе при немцах в 1942 г. и первое время работал в школе №90 у Дмитерко в качестве надзирателя, а затем отделом культуры и народного образования горуправы был назначен директором школы №16 на Красной горке, где он работал до последних дней пребывания немцев в г. Мелитополе.

Точно я не знаю, но якобы Станков прибыл в г. Мелитополь из юга и по национальности является или албанец или болгарин. В отношении связи его с Дмитерко Н. П. подробности я не знаю, но Дмитерко Н. П. о нем отзывался положительно.

Вопрос: С какого времени, Вы знаете Семыкина Николая Федоровича и какие у Вас с ним были взаимоотношения?

Ответ: Семыкина Николай Федоровича я знаю приблизительно с 1935 г. взаимоотношения у меня с ним все время были и есть нормальные – личных счетов с ним я не имел и не имею.

Вопрос: Что Вам известно о соц-полит прошлом Семыкина Николая Федоровича?

Ответ: Со слов самого Семыкина Н. Ф. мне известно, что он является уроженцем из с. Н-Серогоз, но о его соц-полит прошлом он мне никогда не говорил.

Вопрос: В период оккупации немцами г. Мелитополя где проживал и чем занимался Семыкин Н. Ф.?

Ответ: В период временной оккупации немцами г. Мелитополя Семыкин Н.Ф. проживал в г. Мелитополе и работал все время директором школы №19 на Кизияре.

Вопрос: Расскажите все, что Вам известно о деятельности Семыкина Н. Ф., как украинского националиста – участника «ОУН» на Мелитопольщине?

Ответ: Как я уже показывал выше, что Семыкин Н.Ф. принимал активное участие в деятельности «Организации украинских националистов». Мне известно, что с Буревым и Винтонивым Семыкин Н. Ф. познакомился один из первых после их приезда в г. Мелитополь. Семыкин уже в дальнейшем начал Буревого и Винтонива знакомить и другими учителями, а именно: с Дмитерко Н. П. со мной и т.д.

По поручению собрания украинских националистов происходивших в с. Вознесенке Семыкин Н. Ф. активно принялся за организацию украинского хора в своей школе.

Также при немцах Семыкин Н.Ф. был регентом церковного хора в церкви на Кизияре.

Мне известно, как я уже и ранее показывал, что Семыкин Н. Ф. был в хороших взаимоотношениях с Дмитерко Н. П. и друг друга часто посещали.

Вопрос: Что Вам известно о связях Семыкина Н. Ф. с украинским националистом – поэтом Позигуном Иван Даниловичем?

Ответ: Мне известно со слов самого Семыкина Н. Ф., что он и Дмитерко Н.П. знают хорошо Позигуна И. Д., что слышали националистические произведения Позигуна И. Д., но подробности их связей и посещений Позигуна мне Семыкин Н. Ф. не говорил.

Вопрос: Какое участие принимал в распространении оуновских листовок и литературы Семыкин Н. Ф.?

Ответ: Об этом мне ничего не известно.

Вопрос: С какого времени Вы знаете Шевкопляс Анну Ивановну и какие у Вас с ней взаимоотношения?

Ответ: Шевкопляс Анну Ивановну я знаю еще с 1918 г. я вместе с ней учился в г. Мелитополе. И с тех пор я с ней знаком. Взаимоотношения у меня с Шевкопляс Анной Ивановной нормальные и личных счетов я с ней не имею, но как личность я ее не уважал.

Вопрос: Расскажите, что Вам известно о соц-полит прошлом Шевкопляс Анны Ивановны?

Ответ: Точно я не знаю, но я слышал уже давно, что Шевкопляс Анна Ивановна является дочерью священника по фамилии Коробко.

Раньше до революции Шевкопляс Анна Ивановна долгое время проживала в г. Таганроге и там училась. Мне также известно, что первый ее муж был Усатюк Сергей по специальности учитель и работал он в Аскании-Нова Новотроицкого района Запорожской области. Затем он переехал на местожительство в г. Мелитополь и работал в качестве преподавателя украинского языка и литературы в Пед-техникуме и в кооперативном техникуме.

Приблизительно в 1935 г. или 1936 г. Усатюк Сергей органами НКВД г. Мелитополя был арестован и затем был осужден, кажется на 10 лет ИТЛ за антисоветскую деятельность, как украинский националист.

С тех пор о нем мне ничего не известно.

Спустя некоторое время Анна Ивановна вышла замуж за Шевкопляс имя и отчество его я не знаю по специальности он бухгалтер. Знаю, что он в период немецкой оккупации г. Мелитополя работал бухгалтером на кирпичном заводе. Мне известно, что он Шевкопляс происходит из крестьян-кулаков с. Веселое того же р-на Запорожской области.

Вопрос: Расскажите все, что Вам известно о националистической деятельности Шевкопляс Анны Ивановны как участницы «Организации Украинских Националистов» в г. Мелитополе?

Ответ: Как я уже показывал ранее Шевкопляс Анна Ивановна является участницей «Организации Украинских Националистов» г. Мелитополя. Мне известно, что Шевкопляс Анна Ивановна по националистической деятельности была непосредственно связана с Винтонивым Михаил Романовичем и Буревым Николай Семеновичем. В основном она имела связь с Винтонивым.

В беседах моих с Винтонивым, он всегда о Шевкопляс А. И. отзывался только с положительной стороны и говорил, что она серьезный и умный человек, которой можно доверять. Я сам лично неоднократно раз видал Винтонива и Шевкопляс А. И. вместе шедшими по улице по направлению к ее дому по улице Дзержинского. Знаю, что Винтонив систематически посещал медшколу, где работала Шевкопляс А. И., также и бывал у нее дома.

Когда Винтонив работал в лесничестве в качестве переводчика и по приезду в г. Мелитополь но всегда заходил в медшколу к Шевкопляс А.И. – это я сам видел.

Кроме этого Шевкопляс Анна Ивановна хорошо знала Степана именовавшего себя по фамилии Петров, один из руководителей областного центра «ОУН», который часто приезжал из г. Запорожья в г. Мелитополь и останавливался у нее на квартире. Это мне известно со слов самого Степана, который осенью 1942 г. в разговоре со мной по вопросу ночевки, сказал мне, что у него есть квартира, где он останавливается – это улица Дзержинского №190.

А также, когда совершалось событие, в отношении вооруженного столкновения группы украинских националистов в с. Константиновке в апреле м-це 1943 г., то встретив меня на улице – Шевкопляс

Анна Ивановна по секрету мне сообщила, что Степан оттуда убежал, а Иван там никакого участия не принимал.

О том, что Шевкопляс А. И. пользовалась большим авторитетом и доверием у Винтонива и Буревого это подтверждается из того, что Винтонив дал мне указание, чтобы Шевкопляс А. И. устроить на работу в медшколу, что и было сделано.

Характерными фактами, доказывающими то, что Шевкопляс Анна Ивановна является по своим убеждениям украинской националисткой это также следующие ее высказывания:

При встрече с ней по службе в Отделе народного образования горуправы, она всегда в беседах высказывала свое недовольство, что в горуправе работают по ее мнению советские люди, выражаясь так: «в горуправе сидят большевики – это Рунский и Гороновский».

Выражала также свою ненависть к русскому и приводила пример, что учителя Петров и Знаменский являются сами по национальности русскими и украинизацию не проведут – их надо снять.

Разговорная речь у нее была всегда только украинская.

Протокол допроса с моих слов записан верно, мною лично прочитан в чем и расписываюсь (Николаенко)

Допросил Зам. Нач. Мелитопольского Гор. отдела НКГБ – Ст. Лейт. Гос. Безоп. (Менделев)

ДА СБУ, Запоріжжя. – ФПС. – Спр. П-19344. – т.2. – Арк.12-38. – Оригінал. Рукопис.

№6

Протокол допиту члена ОУН К. Кондуфор про діяльність підпілля з реорганізації освітнього процесу

3 жовтня 1944 р.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

Арестованной КОНДУФОР Екатерины Филипповны

От 3-го октября 1944 года

Допрос начат в 11 ч. 00

Окончен в 17 ч. 00

Вопрос: Расскажите более подробно, как проводилась националистическая деятельность в период немецкой оккупации в с. Вознесенке, а также в других местах Мелитопольского района приезжими украинскими националистами из Западной Украины – БУРЕВЫМ Николаем Семеновичем, Михаилом Романовичем и Иваном Ивановичем.

Ответ: С приходом немецких оккупационных войск в октябре м-це 1941 года на Мелитопольщину и в с. Вознесенку с первых дней в с. Вознесенке начал организовывать власть на немецкий лад это КУРИЛО-КРЫМЧАК Илларион Павлович с помощью местных жителей – ПЕРОВА Василия Семеновича и БАЛОБЫ Сергея Ивановича. КУРИЛО-КРЫМЧАК И.П. был старостой сельуправы, ПЕРОВ В.С. заместителем старосты и БАЛОБА С.И. заведующий сель. кооперации.

КУРИЛО-КРЫМЧАК И.П. будучи одновременно директором средней школы стал систематически собирать учителей школы, где их информировал об успехах на фронтах немецкой армии, восхвалял культуру и технику Германии, одновременно всячески антисоветски высказывался против советской власти.

Приблизительно в конце октября м-ца 1941 года КУРИЛО-КРЫМЧАК И.П. по его приглашению собрал к себе в кабинет сельуправы следующих учителей с. Вознесенки:

1. ЗИНЧЕНКО Василий Иванович – мой муж.
2. Меня – КОНДУФОР Екатерины Филипповны.
3. КУРИЛО Мария Моисеевна – его жена.
4. СКИБА Мария Ивановна.
5. ЛОПАТКО Юрий Алексеевич.
6. ПЕРОВА Вера Григорьевна.
7. СУКАЧ Екатерина Савельевна.
8. МЕНЯЙЛО Нина Алексеевна.
9. ХОХЛОВ Михаил Михайлович.
10. ДУБИНА Александр Иванович – нач. полиции с. Вознесенка.
11. БАЛОБА Сергей Иванович – зав. кооперацией с. Вознесенка.
12. ПЕРОВ Василий Семенович – заместитель старосты сельуправы с. Вознесенка.

Когда все вышеуказанные собрались – КУРИЛО-КРЫМЧАК И. П. заявил, что сейчас послушаете приехавшего к нам в с. Вознесенку – представителя украинского народа из Западной Украины.

После этого перед присутствующими выступил с речью представитель Западной Украины – некий Михаил Романович – фамилии его я не знаю.

В своей речи, обращаясь к нам Михаил Романович призывал украинскую интеллигенцию, учителей и вообще украинцев взяться за организацию самостоятельного украинского государства без советской власти и большевиков. Он говорил, что наконец настало время для спасения Украины от ига большевиков, что сейчас организованное новое националистическое украинское правительство во главе с идейным руководителем Степаном БАНДЕРОЙ, которое при помощи немецких оккупантов придет к власти и к созданию самостоятельного украинского государства без большевиков и советской власти. Михаил Романович рассказал, что на территории Западной Украины существует «организация украинских националистов», которое уже давно проводит работу и борьбу за организацию государства. В борьбе за эти идеи, он уже был арестован и сидел в тюрьме еще раньше, когда территории Западных областей Украины входили в состав Польши. Сейчас же участники «ОУН» представителем которого он и является проводят работу среди украинской интеллигенции и украинского населения по внедрению идей «ОУН» и их целей и задачи.

После выступления Михаил Романовича выступил КУРИЛО-КРЫМЧАК И. П. с полным согласием установки Михаила Романовича и

призывал нас учителей активно взяться за работу в деле проведения в жизнь идей «ОУН» среди населения и непосредственно на работе в школах внедряя националистические идеи. После этого никаких выступлений не было, а учителя задавали разные вопросы Михаилу Романовичу, на которые он давал ответы националистического характера.

В первых числах ноября месяца 1941 года в один из воскресных дней опять по инициативе КУРИЛО-КРЫМЧАК И. П. было собрано собрание учителей с. Вознесенки, на которое также приехали и принимали участие учителя из других окружающих сел и из г. Мелитополя. На этом собрании уже были приезжие украинские националисты из Западной Украины три человека, а именно: Михаил Романович, БУРЕВОЙ Николай Семенович и третий Иван Иванович, фамилию его не знаю.

Открывая собрание КУРИЛО-КРЫМЧАК И. П. в свое вступительной речи сказал, что сейчас немецкая армия успешно движется на Восток, нанося поражения Красной Армии, что настало время, когда надо повести решительную борьбу против русских, против идей и ига Москвы, что надо активно взяться за организацию своего националистического украинского государства. Сказав это КУРИЛО-КРЫМЧАК И. П. представил слово БУРЕВОМУ и Михаилу Романовичу. В своих выступлениях БУРЕВОЙ Н. С. и Михаил Романович рассказали о существовании «ОУН» и о их целях и задачах. Как БУРЕВОЙ, так и Михаил Романович требовали, чтобы начать решительно проводить в жизнь идеи украинских националистов среди населения. И как методы этого, это немедленно всю работу по школам, в учреждениях и общую разговорную речь перевести только на украинский язык, а русский изживать и запрещать. Везде и всюду на руководящие работы надо, чтобы были только украинцы. Надо организовывать везде хоровые, драматические и другие культурные кружки, куда втягивать побольше молодежи, где и в основном проводить свою националистическую работу, внедряя идеи «ОУН» и направляя их против советской власти. КУРИЛО-КРЫМЧАК И. П. выступая также требовал и заявил, что указания БУРЕВОГО и Михаила Романовича являются правильными и программными, которые надо немедленно проводить в жизнь.

Все присутствующие на данном собрании полностью все были согласны с данной программной установкой и указаниями националистического характера и возражений не было. Прийдя к такому решению из числа присутствующих начали выступать с мест с короткой информацией о положении на местах, что необходимо предпринять на дальнейшее. Выступали приезжие учителя, которые полностью поддержали установку «ОУН». Это следующие, ДМИТЕРКО учитель жел. дор. школы ст. Мелитополь, СЕМЕНКИН – Директор средней школы из Кизияра, НИКОЛАЕНКО А. К. инспектор отдела культуры и ЮРЧЕНКО зав. школой из с. Н-Филипповки, Н-Васильевского р-на.

На этом собрании присутствовали следующие:

1. НИКОЛАЕНКО Афанасий Кириллович – инспектор украинских школ отдела культуры и просвещения г. Мелитополя.

2. ДМИТЕРКО Николай Потапович, директор жел. дор. средней школы ст. Мелитополь.

3. СЕМЫШКИН Николай Федорович – директор средней школы с. Кизляр.

4. ЮРЧЕНКО Михаил Васильевич, зав. школой с. Н-Филипповки, Н-Васильевского р-на.

5. ГАРМАШ зав. школой с. Семеновки, Мелитопольского района.

6. КУРИЛО Мария Моисеевна – учительница – жена КУРИЛО-КРЫМЧАКА И. П.

7. СТУБРОВА Татьяна Макаровна – учительница с. Вознесенки.

8. ЛОПАТКО Юрий Алексеевич, учитель с. Вознесенки.

9. СКИБА Мария Ивановна – учительница с. Вознесенки.

10. ЛЕЩИНА Мария Архиповна – учительница с. Вознесенки.

11. ЗИНЧЕНКО Василий Иванович, – учитель с. Вознесенки, мой муж.

12. И я – КОНДУФОР Екатерина Филипповна.

После этого собрания через некоторое время в этом же ноябре м-це 1941 года опять было собрание учителей в националистическом духе в сельуправе с. Вознесенка, на котором присутствовали те же учителя и приезжие украинские националисты – БУРЕВОЙ Н. С. и Михаил Романович.

После окончания собрания к себе в кабинет КУРИЛО-КРЫМЧАК И. П. вызвал моего мужа – ЗИНЧЕНКО В. И., ЛОПАТКО Ю. А., ХОХЛОВА М. М. и СКИБУ М. И. и в присутствии Михаила Романовича предложил им активно взяться за работу в проведении в жизнь идей «ОУН» именно стать инициаторами и более активными. Об этом мне говорил мой муж – ЗИНЧЕНКО В. И.

Проводя в жизнь практически идеи «ОУН» в селе Вознесенке под руководством КУРИЛО-КРЫМЧАК И.П. начали организовывать «Просвиту», куда входили музыкальный, драматический и хоровой кружки, где проводилась националистическая работа. В хоровом кружке воспевались националистические песни и гимн националистов «Ще не вмерла Украина». Хоровым кружком руководил – поп ТИХОНОВИЧ Владимир Иванович и позже учитель СКОРОПАДСКИЙ Нарцисс Федорович, который приезжал из с. Терпенье, Мелитопольского района.

В этом националистическом хоровом кружке принимали активное участие:

1. Я – КОНДУФОР Екатерина Филипповна.

2. КУРИЛО Мария Моисеевна.

3. СКИБА Мария Ивановна.

4. ШЕВЧЕНКО Любовь Ивановна – учительница.

5. СТУБРОВА Татьяна Макаровна – учительница.

6. ЛЕЩИНА Нина Акимовна – быв. студентка.

7. ШАБАНОВА Любовь Павловна – учительница.

8. ШАБАНОВА Мария Денисовна – работник сельуправы.

9. БАЛОБА Лида Сергеевна – ученица.

10. БАЛОБА Сергей Иванович – ее отец, зав. кооперацией.

11. КУРИЛО Павел Трофимович – отец КУРИЛО-КРЫМЧАК И.П.

12. ДУБИНА Александр Иванович – нач. полиции с. Вознесенка.

13. ШКУРКО Андрей Моисеевич – родной брат КУРИЛО Марии Моисеевны – работал в сельском хозяйстве.

Вопрос: Где проживали и чем занимались БУРЕВОЙ Николай Семенович, Михаил Романович и Иван Иванович.

Ответ: БУРЕВОЙ Н.С. проживал в г. Мелитополе и работал администратором в гор. театре им. Шевченко. Михаил Романович – первое время проживал в с. Вознесенке и был на квартире у ПЕРОВА Василия Семеновича, а затем он все время работал в лесничестве в качестве переводчика. Иван Иванович проживал в с. Н-Николаевке, Мелитопольского района и работал начальником сельской полиции.

Протокол допроса с моих слов записан верно, мною лично прочитан, в чем и расписываюсь. (подпись)

Допросил – зам. нач. Мелитопольского Гор. отд.

НКГБ – ст. л-т (подпись)

Верно – СЛЕДОВАТЕЛЬ ОО КГБ ТаВО

майор (ГОРБУНОВ)

СПРАВКА: подлинник протокола допроса находится в архивно-следственном деле №2210 по обв. КОНДУФОР хранящемся в УКГБ по Запорожской области.

СЛЕДОВАТЕЛЬ ОО КГБ ТаВО

майор (ГОРБУНОВ)

«18» июня 1954 г.

ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк.192-197. Копія. Машинопис.

№7

Протокол допиту вчительки Т. Стуброової про діяльність ОУН в с. Вознесенка Мелітопольського району у перші місяці окупації 14 жовтня 1944 р.

ПРОТОКОЛ ДОПРОСА

1944 г. октября меся. 14 дня. Я, Старший следователь следотдела УНКГБ капитан госбезопасности ПОСТНОВ допросил в качестве свидетеля –

СТУБРОВУ Татьяну Макаровну, 1917 г.р., урож. с. Вознесенка, Мелитопольского р-на, Запорожской области, местожи. – село Верхняя Хортица, Запорожской области, украинка, гр-ка СССР, врем. удост. №7139, выдано Мелитопольским ГОМ НКВД 25.VIII.44 г. Преподаватель физики и математики В-Хортицкой педшколы. Из крестьян-бедняков. Состав семьи – муж – СТУБРОВ Дмитрий Васильевич, 1913 г.р. в Красной Армии. Дочь Лариса Дмитриевна, 1940 г.р. Образование высшее, б/п, избирательных прав не лишалась.

Об ответственности за дачу ложных показаний по ст. 89 УК УССР предупреждена – СТУБРОВА.

Вопрос: Как Вы знаете КУРИЛО Марию Моисеевну?

Ответ: КУРИЛО Марию Моисеевну я знаю с 1941 г., т.е. с того момента как вернулась на жительство в село Вознесенку, Мелитопольского района. Взаимоотношения с ней были нормальные – личных счетов у нас с КУРИЛО не было.

Вопрос: Что Вам известно об антисоветской деятельности КУРИЛО?

Ответ: Об антисоветской деятельности КУРИЛО Марии Моисеевны я показать ничего не могу потому, что близких отношений у меня с ней не было, на политические темы с ней разговаривать не приходилось.

Вопрос: Что Вы знаете о националистической деятельности КУРИЛО Марии Моисеевны?

Ответ: О националистической деятельности КУРИЛО Марии Моисеевны я также ничего не знаю. Но должна сказать, что КУРИЛО Мария Моисеевна имела связь с видными украинскими националистами КУРИЛО-КРЫМЧАКОМ и прибывшими из Западной Украины Михаилом Романовичем, Николаем Семеновичем и Иваном Ивановичем. В 1941 и 1942 годах я несколько раз видела как КУРИЛО Мария Моисеевна вместе с КУРИЛО-КРЫМЧАКОМ, Михаилом Романовичем и Николаем Семеновичем разъезжали по селу Вознесенке на линейке. Куда они ездили я не знаю.

Вопрос: Откуда Вам известно о том, что КУРИЛО-КРЫМЧАК, Михаил Романович, Николай Семенович и Иван Иванович, являлись видными националистами?

Ответ: Впервые об указанных лицах, как ярых националистах я узнала при следующих обстоятельствах. В конце октября или начале ноября 1941 г. КУРИЛО-КРЫМЧАК собрал всех учителей средней школы в одном из классов для проведения педагогического совещания. Открывая совещание КУРИЛО-КРЫМЧАК познакомил присутствующих с Михаилом Романовичем и представил ему слово. В своем выступлении Михаил Романович говорил исключительно в националистическом духе. Подробно его выступления я не помню, но помню, что он, Михаил Романович говорил за самостийную Украину, за отделение от Москвы, призывал учителей воспитывать учащихся в националистическом духе. Выступление Михаила Романовича поддерживал КУРИЛО-КРЫМЧАК и также требовал от учителей взяться за распространение среди населения и учащихся националистических идей. Через несколько дней, в ноябре м-це 1941 г. КУРИЛО-КРЫМЧАК как директор школы предложил мне принять участие в приведении в надлежащий вид одного из классов средней школы. Прибирая класс, я увидела, что к средней школе начали съезжаться учителя из других школ, а также стали приходить некоторые учителя села Вознесенки. Тут я узнала, что в этом классе будет проводиться собрание, но какое я не знала. Все же я решила остаться на собрание. После того, как все были в сборе, собрание открыл как-будто Михаил Романович. В своих выступлениях Михаил Романович, Николай Семенович, КУРИ-

ЛО-КРЫМЧАК говорили исключительно о националистической деятельности. Говорили о создании самостоятельного украинского государства без большевиков и советской власти, о распространении националистических идей среди населения, о вовлечении в организацию украинских националистов учителей и вообще населения. Рассказывали о том, что существует организация украинских националистов – ОУН и что возглавляет руководство этой организацией Степан БАНДЕРА. Как метод вовлечения в ОУН предлагалось создавать художественные националистические кружки, музыкальные, драматические хоровые. Подробностей их выступления я не помню.

На этом же собрании в националистическом духе выступал учитель СЕМЫКИН и другие, фамилии которых не знаю. В ходе этого собрания я поняла, что оно является собранием националистов.

Вопрос: КУРИЛО Мария Моисеевна на данном собрании националистов присутствовала?

Ответ: Да. КУРИЛО Мария Моисеевна как на педсовещании, а также и на данном собрании националистов присутствовала, но не выступала.

Вопрос: Назовите присутствовавших на данном собрании лиц?

Ответ: На данном собрании кроме Михаила Романовича, Николая Семеновича, Ивана Ивановича и КУРИЛО-КРЫМЧАКА и КУРИЛО Марии Моисеевны присутствовали: 1. Учитель СЕМЫКИН, имя и отчество не знаю, КОНДУФОР Екатерина Филипповна, ЗИНЧЕНКО Василий Иванович, ГАРМАШ – учитель из села Семеновки, СКИБА Мария Ивановна, фамилии других не знаю. На этом же собрании также случайно присутствовала ПЕРОВА Вера Григорьевна.

Вопрос: Какие кружки были организованы националистами в селе Вознесенка?

Ответ: В селе Вознесенка националистами был организован хоровой кружок, в который входили: КУРИЛО Мария Моисеевна, КОНДУФОР Екатерина Филипповна, СКИБА Мария Ивановна, ШЕВЧЕНКО Любовь Ивановна, ПЕРОВА Вера Григорьевна, СИНЯВСКАЯ Мария Антоновна и другие, фамилии не помню. В этом кружке участвовала и я. Хор исполнял гимн националистов «Ще не вмерла Украина», националистическую песню «За Украину, за её волю» и другие украинские народные песни. В 1942 году этот кружок дважды выступал с националистическими и украинскими песнями в с. Вознесенка в помещении школы, где присутствовало до 100-150 человек жителей при каждом выступлении. Кроме того хоровой кружок выезжал весной 1942 г. в г. Мелитополь, где выступал с указанными песнями в двух немецких госпиталях и в одном румынском госпитале. В Мелитополь выезжали два раза.

Вопрос: Назовите фамилии Михаила Романовича, Николая Семеновича и Ивана Ивановича?

Ответ: Фамилии этих националистов я не знаю.

Вопрос: До какого времени существовал националистический хоровой кружок в селе Вознесенка?

Ответ: Этот хоровой кружок существовал примерно до конца 1942 года, после чего он перешел в церковный хор. Я посещала этот кружок периодически, а с осени 1942 года из кружка ушла совершенно.

Протокол записан с моих слов верно, мной прочитан, в чём и расписываюсь. – СТУБРОВА

Допросил: Ст. Следователь след. отд. УНКГБ

капитан г/б – ПОСТНОВ

ВЕРНО: СЛЕДОВАТЕЛЬ ОСОБОГО ОТДЕЛА КГБ ПО ТаВО – майор (ГОРБУНОВ)

СПРАВКА: Подлинник протокола допроса СТУБРОВОЙ Т.М. находится в архивно-следственном деле №2151 по обвинению КУРИЛО М.М., находящимся в архиве КГБ Запорожской области.

СЛЕДОВАТЕЛЬ ОСОБОГО ОТДЕЛА КГБ ПО ТаВО – майор (ГОРБУНОВ)

«18» июня 1954 г.

ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк.198-201. Копія. Машинопис.

№8

Виписка з протоколу судового засідання у справі члена Юнацтва ОУН Мелітопольщини Ю. Курила з інформацією про створення молодіжних ланок підпілля

16 квітня 1945 р.

ВЫПИСКА

ИЗ ПРОТОКОЛА СУДЕБНОГО ЗАСЕДАНИЯ

1945 года апреля 16 дня, Военный Трибунал Войск НКВД Запорожской области в гор. Запорожье в закрытом судебном заседании

В составе: Председательствующего ст. лейтенанта ЛЫСКОВА

членов: ст. лейтенанта СОРОЧИНСКОГО и мл. лейтенанта милиции КИШЛЯНГ

при секретаре СОКОЛ

без участия обвинения и защиты в 12 час. 10 мин председательствующий открыл судебное заседание и объявил, что будет рассматриваться дело по обвинению

КУРИЛО Юрия Илларионовича по ст. ст. 54-1 «а», 54-10 ч.II и 54-11 УК УССР, ЛИЩИНА Нины Ивановны, и ТАРАНЕНКО Любови Кузьминичны по ст. ст. 54-1 «а» и 54-11 УК УССР

Суд перешел к судебному следствию

Председательствующий огласил обвинительное заключение и определение подготовительного заседания ВТ и спросил подсудимых поняли ли они в чем их обвиняют и признают ли себя виновными.

Подсудимые КУРИЛО, ЛИЩИНА и ТАРАНЕНКО в чем их обвиняют поняли, виновными себя признали.

ПОКАЗАНИЯ ПОДСУДИМОГО КУРИЛО

До прихода немцев в с. Вознесенка Мелитопольского района весной 1941 года я окончил 9 классов, а затем работал в колхозе. Когда с. Вознесенка было оккупировано немцами я занимался в 10 классе. Перед отходом частей Красной Армии отец получил эвакуационный лист на всю семью, но эвакуироваться не захотел, прятался поэтому и осталась вся семья и не эвакуировалась вглубь страны. С приходом немцев мой отец был назначен старостой сельуправы с. Вознесенка, а я занимался в 10 классе. Примерно в начале декабря 1941 года отец однажды приехал зимой с переводчиком сельуправы ВИНТОНИВЫМ и сказал мне, что это представитель ОУН и познакомил меня с ним. ВИНТОНИВ рассказывал мне о группе ОУН. Через некоторое время после этого отец привез ВИНТОНИВА в школу, где я занимался в 10 классе. На одной из пустых лекций в 10 классе ВИНТОНИВ рассказывал учащимся об организации ОУН, что существует «государство Украина» и ОУН борется за ее освобождение от гнета русских и поляков за создание националистической украинской армии и что вождем украинских националистов является Бандера. Учащиеся задавали вопросы какой флаг имеет ОУН. После этого ВИНТОНИВ бывал в школе, но бесед среди учащихся не проводил.

На вопросы ВТ подсудимый КУРИЛО ответил:

После проведения беседы ВИНТОНИВ приходил в школу принимал участие в украинском хоровом кружке. Весной 1942 г. я узнал, что ОУН загнана в подполье, немцы начали преследовать участников ОУН, ранее эта организация существовала легально. Однажды весной 1942 года отец вызвал меня к себе в кабинет и начал проводить со мной беседу о том, что ОУН имеет свои цели и что из Западной Украины приехали представители ОУН БУРЕВОЙ и Молодий, сказав что эти люди ставят перед собой определенные задачи и стремятся из выполнить, честь и хвала таким людям. После этого отец сказал, чтобы я хорошо подумал над этим и поступил в ОУН.

Через несколько дней после беседы с отцом приехал ВИНТОНИВ, говори мне о ОУН и о том, что Украина должна отделиться и должна быть самостоятельным украинским государством. Затем я встречался с ВИНТОНИВЫМ в лесхозе, где он работал переводчиком, беседовал со мной о ОУН. В результате этих бесед я дал согласие быть участником ОУН. После этого ВИНТОНИВ давал мне задания, которые я выполнял. Первое задание дал мне ВИНТОНИВ распространять идеи украинских националистов в беседах с товарищами на эту тему, путем бесед рассказывать какие ОУН ставит себе задачи, что украинские националисты борются за самостоятельность Украины, вовлекать товарищей в ОУН. До поступления в агроземельное училище я это задание не выполнял. Когда я поступил в агроземельное училище ВИНТОНИВ

в сентябре 1942 г. дал мне конкретное задание организовать в агроземельном училище группы ОУН по 3 человека. В группу ОУН я вовлек учащихся III курса агроземельного училища ПЕРЕДЕРИЙ Николая, ПЕРЕДЕРИЙ Григория, ТВЕРДОХЛЕБ Григория.

ПЕРЕДЕРИЙ Николай узнав о том, что мой отец бургомистр г. Мелитополь подошел ко мне и сказал, что он слыхал об украинской армии и ОУН я сказал об этом, что такая организация существует. Об этом я сообщил ВИНТОНИВ, после чего он давал мне литературу, а я ее давал читать ПЕРЕДЕРИЙ Николаю, а затем ПЕРЕДЕРИЙ Григорию и ТВЕРДОХЛЕБ. Это было еще до создания мною группы ОУН. Группой ОУН в агроземелемерном училище, в которую входил ПЕРЕДЕРИЙ Николай, ПЕРЕДЕРИЙ Григорий, ТВЕРДОХЛЕБ, руководил ПЕРЕДЕРИЙ Григорий. Я давал литературу ПЕРЕДЕРИЙ Григорию и поставил задание вовлекать новых людей в ОУН и распространять их идеи.

Верно: Ст. Следователь Следотдела УМГБ
Ст. Лейтенант (ЕРЕЦКИЙ)

ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 11005. – Арк.97-97зв. Оригінал. Машинопис.

№9

Довідка слідчого Особливого відділу КДБ по Таврійському військовому округу майора Горбунова про діяльність ОУН на Мелітопольщині під час німецької окупації

19 червня 1954 р.

СПРАВКА

Как видно из отношений УКГБ при Совете Министров Украинской ССР по Запорожской области от 26.V.54 г. за №-4/I-2117 и Уполномоченного Комитета Госбезопасности при Совете Министров Украинской ССР по городу Мелитополю от 20.V.54 г. за №-12/4/1848 в период временной немецкой оккупации в город Мелитополь, Запорожской области из западных областей Украины в октябре 1941 года прибыли эмиссары ОУН:

БУРЕВОЙ Николай Семенович, ВИНТОНИВ Михаил Романович, ХАБАЛИК Владимир Емельянович (разыскивается), МОЛОДИЙ Иван Иванович (арестован), которые создали Мелитопольский городской и окружной «провода» ОУН и весь период оккупации проводили активную антисоветскую националистическую работу.

После освобождения территории Запорожской области от немецких оккупантов значительная часть членов Мелитопольского городского и окружного «провода» ОУН была арестована органами МГБ. В том числе были арестованы как члены ОУН, проходящие по показаниям осужденного ГАРМАШ:

НИКОЛАЕНКО Афанасий Кириллович, 1899 года рождения, осужден 28.VII.1944 года Военным Трибуналом Мелитопольского гарнизона по ст. 54-1 «а» УК УССР к ВМН, арх. следдело хранится в архиве учетно-архивного отдела КГБ при Совете Министров СССР.

КУРИЛО Мария Моисеевна, 1902 года рождения, осуждена 5.XI.1944 года, Военным Трибуналом войск НКВД по Запорожской области по ст. 54-1 «а» УК УССР на 10 лет ИТЛ, арх. следдело хранится в архиве учетно-архивного отдела УКГБ по Запорожской области под архивным №2151.

КОНДУФОР Екатерина Филипповна, 1903 года рождения, осуждена 27.XII.1944 года Военным Трибуналом войск НКВД по Запорожской области по ст. ст. 54-1 «а» и 54-10 ч.II УК УССР на 10 лет ИТЛ, арх. следдело хранится в архиве учетно-архивного отдела УКГБ по Запорожской области под архивным №2210.

КУРИЛО-КРЫМЧАК Илларион Павлович осужден в 1945 году Военным Трибуналом войск НКВД по Запорожской области по ст. ст. 54-1 «а» и 54-10 ч.II УК УССР к ВМН, архивное следдело хранится в архиве учетно-архивного отдела КГБ при СМ СССР.

МОЛОДИЙ Иван Иванович осужден 25.VIII.1948 года Военным Трибуналом войск НКВД по Запорожской области по ст. 54-1 «а» УК УССР на 25 лет ИТЛ, архивное следдело хранится в архиве УКГБ по Запорожской области под архивным №2945.

МИХАЙЛОВСКИЙ Михаил Григорьевич, работавший в период немецкой оккупации начальником отдела культуры и образования в городе Мелитополе нами разыскивается как активный немецкий пособник и член ОУН.

Проходящий по показаниям ГАРМАШ – ЗИНЧЕНКО Василий Иванович, как показала на следствии КУРИЛО Мария Моисеевна, убит в 1942 году немцами во время его ареста как члена ОУН.

ХОХЛОВ и ЛОПАТИН – ЛОПАТКО Юрий Алексеевич по учетам I-го Спецотдела УМВД и учетно-архивного отдела УКГБ по Запорожской области не проходят.

Установлено, что администратором Мелитопольского театра являлся БУРЕВОЙ Николай Семенович, уроженец Западной Украины.

Кличку «Михаил» имел эмиссар ОУН ВИНТОНИВ Михаил Романович, уроженец также Западной Украины.

Кто имел оуновские клички «САШЕНКО Иван» и №7 неизвестно.

СЛЕДОВАТЕЛЬ ОСОБОГО ОТДЕЛА КГБ ПО ТаВО
МАЙОР – (ГОРБУНОВ)
«19» июня 1954 г.

ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 107. – Арк.204-205. Оригінал. Машинопис.

№10

Протокол огляду архівної кримінальної справи із обвинувачення І. Курила-Кримчака

30 липня 1982 р.

ПРОТОКОЛ ОСМОТРА

г. Запорожье 30 июля 1982 г.

Старший следователь следотдела УКГБ УССР по Запорожской области майор Крамаренко в своем служебном кабинете в присутствии понятых – […], проживающей в […] и […], проживающей в […], руководствуясь требованиями ст. ст. 85, 190, 191, 195 УПК УССР в связи с дополнительным расследованием по архивному уголовному делу по обвинению ТВЕРДОХЛЕБА Григория Ивановича произвел осмотр архивного уголовного дела №13885 по обвинению КУРИЛО-КРЫМЧАКА Иллариона Павловича.

В соответствии со ст. 127 УПК УССР понятым разъяснено их право присутствовать при производстве осмотра и их обязанность удостоверять своими подписями соответствие записей в протоколе выполненным действиям.

Понятые: (-)

(-)

Осмотр начат в 14 часов 20 минут.

Осмотр закончен в 15 часов 30 минут.

ОСМОТРОМ УСТАНОВЛЕНО:

5 июня 1946 года Управлением МГБ по Запорожской области за активное участие в организации украинских националистов и пособническую деятельность в период временной немецко-фашистской оккупации г. Мелитополя был арестован –

КУРИЛО-КРЫМЧАК Илларион Павлович, 1903 г.р., уроженец села Вознесенка Мелитопольского р-на Запорожской области, украинец, гр-н СССР, беспартийный, с высшим образованием, работавший пчеловодом в Государственном Никитском ботаническом саду в г. Ялте и проживавший там же.

(л.д. 2-6).

Показания арестованного Курило-Крымчака И.П. от 14 июня 1946 г.:

Вопрос: «Расскажите подробно, что вам известно о существовании на территории Мелитопольского района организации украинских националистов и своем участии в этой организации?»

Понятые: (-)

(-)

Ответ: «… в период войны, т.е. с первых дней оккупации Мелитопольского района, на стенах зданий, перекрестках улиц и других видных местах наряду с немецкими плакатами, объявлениями и приказами стали появляться листовки, обращения к украинскому наро-

ду, в которых указывалось, что уже создано украинское национальное правительство, возглавляемое Степаном Бандерой, поэтому необходима консолидация сил украинского народа для организации украинского самостоятельного государства. В тех же листовках указывалось или выносилась благодарность немецкому правительству и народу за «освобождение» украинского народа от ига коммунистов.

Я в то время работал старостой сельуправы, но не знал истинного положения вещей о возможности создания самостоятельного государства, не зная отношения немецких властей по этому вопросу, а также будучи дезорганизован тем, что не видя каких-либо конкретных лиц, которые бы могли что-либо сказать утвердительное в этом вопросе, я на первых порах не предпринимал никаких шагов к поддержанию этих призывов и личной инициативы в то время не проявлял.

В конце октября или начале ноября 1941 года в село Вознесенка приехали какие-то два молодых человека, зашли ко мне в сельуправу и попросили уединения, одновременно отрекомендовали себя представителями организации украинских националистов, прибывших туда для работы. Оставшись с указанными лицами наедине у себя в кабинете, они меня просили разрешить им остановиться в селе и оказать приют. Я им это обещал. В процессе беседы я спросил у них, каково в данный момент политическое положение, т.е. каково отношение немецкого правительства к украинскому правительству, о котором они мне сказали и что идеологическим руководителем национального движения является Степан Бандера. Второй мой вопрос был о том, какова программа действий ОУН и имеются ли у них какие-либо печатные инструкции и другие материалы, которые бы могли в полной мере осветить данный вопрос. На мои вопросы представители ОУН в основном ответили то же, что я уже знал из листовок и обращений, но обещали подробно рассказать по всем вопросам после возвращения их из г. Мелитополь т.к. они собирались поехать в г. Мелитополь и в тот же день уехали. По прибытии в сельуправу и первой встречи с ними как с представителями ОУН, они назвали себя – один из них Михаилом, а второй – Иваном. Как позднее стало известно, что Михаил по фамилии ВИНТОНИВ, а фамилию Ивана установить не удалось.

Через несколько дней Винтонив и Иван возвратились из Мелитополя в село Вознесенка и пришли ко мне в сельуправу. Вместе с ними приехал еще один человек, назвавший себя Николаем, впоследствии оказавшимся по фамилии БУРЕВОЙ. Так как в первую очередь необходимо было указанных лиц устроить на квартиру, я вызвал к себе своего заместителя Перова и начальника полиции Дубину и предложил им заняться этим вопросом. Дубина устроил у себя на квартире Буревого и Ивана, а Перов также у себя на квартире Винтонива. Насколько я помню, на следующий день по возвращении представителей ОУН из г. Мелитополя, я потребовал от них информировать меня подробно по тем вопросам, которыми я интересовался при первой

моей встречи с ними. Беседа наша и в этот раз происходила также в помещении сельуправы в моем рабочем кабинете. В процессе беседы один из представителей ОУН – Буревой Николай рассказал, что перед началом войны организация украинских националистов имела договоренность с главным командованием немецкой армии о предоставлении украинскому народу автономии и организации самостоятельного украинского государства и в этом вопросе якобы был достигнут полный контакт. Далее Буревой рассказал, что в первый день занятия Львова немецкими войсками, был объявлен украинскими националистами по радио манифест о сформировании украинского национального правительства и организации свободной украинской державы. Во главе правительства является Бандера».

(л.д. 44-46об).

Понятые: (-)
(-)

Третий момент, о чем рассказал Буревой – это то, что сотрудничество украинского правительства и немецкого командования не было продолжительным, так как через два месяца после начала войны Бандера и другие члены правительства ОУН были вызваны в Берлин и арестованы в следствие того, что они требовали от немецкого правительства полной автономии, создания своей армии, промышленности и т.д. и допуска или обоюдное обсуждение вопросов в международных вопросах. Немцы с этим требованием якобы не согласились, что послужило причиной полного разгрома украинского правительства и аресту Бандеры…

В дальнейшей беседе я спросил Буревого и других о том, какую цель имеет организация украинских националистов и цель их приезда к нам, т.е. в село Вознесенка и Мелитополь? На что Буревой ответил, что цель ОУН в данный момент – популяризация программных установок ОУН. О цели своей поездки в Мелитопольский район Буревой рассказал, что им необходимо устроиться в руководящий аппарат, занять командные должности с тем, чтобы больше иметь возможности информировать свой центр о положении на местах, проводить украинизацию населения и вовлекать новых членов в ОУН. В этой же беседе Буревой говорил о перспективах организации украинских националистов в будущем, говорил, что Германия в этой войне будет побеждена, а Советский Союз ослаблен, поэтому Украина должна сохранить свои силы. Выяснив необходимые мне, интересующие меня вопросы в беседе с участниками ОУН, и при помощи начальника полиции Дубины и своего заместителя Перова – устроили их на квартиры и обеспечил питанием за счет средств сельуправы. Таким образом, они проживали примерно недели три, ничего не делая. За этот период все они – Буревой, Винтонив и Иван неоднократно заходили ко мне по одиночке, в разное время по вопросу организации для них питания. О своей работе они мне ничего не говорили и вообще делали ли они что-либо я не знаю…

Членом организации украинских националистов я никогда не состоял, а следовательно и практически националистической деятельностью не занимался, за исключением того, что я симпатизировал созданию самостоятельного украинского государства и оказал материальную помощь представителям ОУН.

(л.д. 46об-48об).

Показания арестованного Курило-Крымчака И.П. от 14.6.1946 г.

«…в одном из посещений Винтонива я спросил его нет ли у него чего-либо нового из националистической литературы, на что Винтонив мне принес брошюру Донцова «Наши традиции». При таких же обстоятельствах мне передал несколько брошюр Буревой из которых помню «Звертання до украинского народу», «Славни побратымы» и другие, название которых не помню. … Так, в ноябре 1941 года, примерно через две недели после приезда их в Вознесенку, ко мне обратился Буревой с просьбой организовать встречу ему с людьми, интересующимся, оговариваюсь, со своими людьми, разделяющими националистические взгляды, из числа которых назвал: инспектора школ Николаенко Афанасия Кирилловича, учителя Мелитопольской железнодорожной школы ДМИТЕРКО (имя, отчество не знаю), и других, фамилии которых не помню. О,дновременно Буревой просил и меня присутствовать на этом совещании. Для меня было вполне ясно, что Буревой заводит связи и готовит лиц, могущих способствовать в националистической деятельности. На указанном совещании я присутствовал, где также были Буревой, Винтонив, указанные выше лица Николаенко, Дмитерко, учитель Вознесенской средней школы – Шевкопляс (имя, отчества не знаю), Гитуляр Вячеслав Леонтьевич, работавший в Вознесенской средней школе и еще человек шесть-семь, фамилий которых не помню. Совещание проходило в помещении школы».

(л.д. 49об-50об).

Понятые: (-)
(-)

На совещании выступали первыми Винтонив и Буревой (кто из них первым – не помню), которые говорили о необходимости захвата власти в руки украинцев, т.е. все ответственные должности в местных органах власти должны быть заняты украинцами. Выступал на этом совещании и я, где говорил об успешном продвижении немецких войск на восток и что большевикам больше назад не вернуться, а мы должны вести пропаганду среди украинского народа за «Самостоятельную Украину». В своем выступлении я возражал представителям ОУН в том, что невозможно сразу осуществить их стремление в отношении занятия командных высот украинцами. На этом совещании выступали почти все присутствовавшие.

(л.д. 50об).

Показания обвиняемого Курило-Крымчака И.П. от 27.6.1946 г.:

«… с первых дней приезда украинских националистов в с. Вознесенка, один из них – Винтонив Михаил остановился на жительство

у меня на квартире, с которым я имел частные беседы по общепрограммным вопросам ОУН. Открыто симпатизируя националистическому движению, я в ноябре 1941 года пригласил Винтонива в среднюю школу с. Вознесенка, где представил его учащимся 10-го класса, рекомендуя его как украинского националиста и просил его рассказать учащимся о борьбе украинского народа за создание «Самостийной Украины» и ее правительстве. Все выступление Винтонива я не слышал, так как скоро ушел в сельуправу, но когда возвратился домой, сын – ЮРИЙ, который в то время учился в 10-м классе рассказывал, что Винтонив в своем выступлении рассказал об истории Украины, о создании украинского правительства и происходивших событиях того времени. Наше посещение учащихся старшего класса средней школы имело своей целью – распространение националистических идей среди молодежи, которые могли бы на случай необходимости оказать какую-либо помощь или поддержку в создании самостоятельного украинского государства...»

(л.д. 58-58об).

В следственных действиях по уголовному делу по обвинению Курило-Крымчака И.П. принимали участие: начальник следотдела УНКГБ по Запорожской области капитан Точилкин, зам. начальника следотдела УМГБ по Запорожской области майор Грохов, начальник отделения следотдела УМГБ по Запорожской области ст. лейтенант Каменев, старший следователь следчасти МГБ УССР старший лейтенант Гузеев, зам. начальника Мелитопольского ГО УМГБ по Запорожской области майор Журавлев.

По приговору Военного трибунала войск МВД Киевской области от 17 декабря 1946 года Курило-Крымчак Илларион Павлович осужден к высшей мере наказания – расстрелу.

Определением Военной коллегии Верховного суда СССР от 23 января 1947 года приговор в отношении Курило-Крымчака И.П. оставлен в силе.

Архивное уголовное дело №13885 по обвинению Курило-Крымчака И.П. хранится в архиве УКГБ УССР по Запорожской области.

Протокол нами лично прочитан. Записано правильно. Замечаний и дополнений не имеем.

Понятые: (-)

(-)

Старший следователь следотделения УКГБ
по Запорожской области майор (Крамаренко)

ДАЗО. – Ф.Р. 5747. – Оп. 3. – Спр. 11006. – Арк.276-279. Оригінал. Машинопис.

№11

Зі спогадів члена похідної групи, одного з організаторів ОУН на Мелітопольщині І. Молодія про знайомство і співпрацю з І. Курилом-Кримчаком в с. Вознесенка

1997 р.

[…]

Директором школи в Кизиярі був Семикін, свідома людина. Микола гарно з ним познайомився й завдяки йому дійшов до багатьох людей у Юрівці, Кизиярі й всьому Мелітополі. Він, по суті, означав початок побудови організаційної сітки в Мелітополі й околиці. У хаті Семикіна наперед опинилася наша пропагандивна література. Він звернув нашу увагу на одяг, що вирізнявся від одягу тутешніх людей. На щастя, по вулицях ми не вештались, тож не звертали на себе уваги, а на заміну не мали грошей. Пильно вивчали наше становище. Люди поволі, дуже поволі верталися до нормального, як на німецьку окупацію, життя. Німців остерігалися, своїх поліцаїв боялися, зокрема інтелігенція тому, що в поліцію пішли переважно робітники, а робітники кривим оком дивилися на неї, уважаючи знаряддям червоної сталінської тиранії. Мої два товариші перебували переважно в Кизиярі, а я на селах. Погода трималася гарна, тож можна було досить легко змінняти напрямки виїздів. Одного дня я добрався до Вознесенки, віддаленої шість кілометрів від Мелітополя. Тут, за словами Гармаша й Семикіна, мав жити професор Іларіон Павлович Курило, усіма в околиці шанований громадянин. Зустрінутий дорогою селянин поінформував, що професор працює в сільраді. Перед будинком стояла німецька вантажівка, а біля неї крутився український поліцай зі зброєю. Я запитався в нього, чи є староста села. Є, у своєму кабінеті розмовляє з німецьким офіцером. Став я чекати. На стіні сільради побачив синьо-жовту таблицю з написом «Правління сіль управи в селі Вознесенці». Кольори таблиці незвичайно мене здивували. На краю запорозьких степів Лівобережжя я побачив кольори української держави! Я вже трохи знав історію 1917-1920 років та сили, що їх викидав південний степ. Сюди влада Центральної Ради не сягала, тут панував Махно, Денікін, більшовики. Хто може бути та людина, що в такому місці творила тими кольорами наш національний прапор, а скромним написом проголосила українську державу над Озівським морем?! Ждав я нетерпеливо, а час збавляв собі розмовою з поліцаєм, одруженим з українкою, кримчаком. Нарешті з сільради вийшли три німецькі офіцери Вермахту, сіли у свої авта й від'їхали. Поліцай попросив мене піти до будинку.

Переді мною сидів за столом десь 45-літній мужчина.

– Прошу, чим можу бути потрібний? – запросив.

– Доброго дня.

– Доброго дня. Прошу, сідайте та оповідайте, чого собі бажаєте, – спокійно продовжував голова сільуправи.

– Чи не можна було б у вас купити 300 кілограмів пшениці?

– Можна, але треба мати справку від німецької комендатури з міста. Такий наказ: без дозволу комендатури продавати харчів колгоспам не дозволяється.

– А чи без такої справки можна купити картоплі? – сказав я й подав свій «документ» старості.

Він його узяв, але зараз з усмішкою й повернув, мабуть не знаючи німецької мови.

– Чорт його побери з німецькою мовою та справками. Ми ж на Україні, тож маємо право самі договорюватися про що треба. Чи не так, мій молодий друже?

У кімнаті були тільки ми, тож я вирішив заграти у «відкриті карти».

– Пане старосто, мене послала до вас Організація Українських Націоналістів, щоб спільно з вами та іншими добрими українськими патріотами будували українську державу. – сказав я, дивлячись професорові прямо в вічі.

А він зворушився.

– Я завжди вірив, що не буду тут самотній, що колись хтось мене віднайде й разом творитимемо українську державу. – відповів, підійшов ближче й за старим нашим звичаєм – ми поцілувалися.

Ця хвилина зворушила мене до сліз. Сльози блистіли також у професорських очах. Хвилину ми мовчали. Нарешті професор сказав:

– Дозвольте мені знати, де ви тут задержалися й чи ви тут самі?

– Ми задержалися в Кизиярі, нас трьох, – почав я коротко розповідами про наші справи.

Вислухавши мене, професор Курило порадив не гаяти часу в Кизиярі й негайно переїжджати до нього, у Вознесенку. Звідси ми мали спільно штурмувати росіян у Мелітополі.

Наступного дня в гості до професора поїхали Михайло та Микола. Увечері ми ділилися враженнями. Михайло не міг вийти з дива: тут, у Мелітопольщині, знайшлася людина всіма сторонами відповідна планам організації. Професором були захоплені ми всі. Нашій праці відкривалися нові перспективи, тож чимскоріш вибиралися ми у Вознесенку.

[…]

Була десь половина листопада 1941 року. У Вознесенці прийняв нас на квартиру начальник вознесенської поліції Дубина. Це збільшувало нашу безпеку, хоч начальник у організаційні справи втягнутий не був. Харчами ми були забезпечені за посередництвом нашого добродія, професора Курила. До нього кожного дня приїздили різні люди з Мелітополя та віддалених степових районів. З ким потрібно говорити на наші теми, указував професор. Микола або Михайло розмовляли, а потім гість від'їжджав додому з нашою літературою. До кінця року наші відбитки, летючки та всяка інша література була вже чи не по всіх степових селах. Читалася від Дніпра по Бердянськ і Крим.

Наладнали ми зв'язки з учительством Вознесенки. Одні жваво стали працювати жваво з нами, а інші ждали червоних. Останні нам тоді не заважали, бо був сильніший ворог – Ґестапо. Микола, Михайло і я були одностайної думки щодо німців: вони не є нашими союзниками. Так само думав професор Курило й інші свідомі громадяни. […]

Професор Курило жив з нами, як з рідними. Радив, помагав. Часто запрошував нас до своєї хати в гості. Мешкав серед великого саду над самою Молочною. Його стара хата завалена була археологічними предметами, виглядала як музей. Була в професора жінка, син Юрій і дочка Галина. Ми про щось розмовляли, пили чай, а професор сідав за піяніно. Після праці в сіль управі він любив над ним замріятися.

[…]

Молодій І. Пискоровичі, Пискоровичі, моя любов, моє горе… // Закерзоння. Спомини вояків УПА / Підготував Б. Гук. – Варшава: Тирса, 1997. – 303 с. – Т. 3. – С. 54-58.

РЕЄСТР ПРАЦЬ І. КУРИЛА-КРИМЧАКА

№	Назва	Місце видання (зберігання)	Рік
1	Мелітопільська округа	Краєзнавство	1927 №3
2	Про краєзнавче товариство при Ново-Олександрівській школі	Освіта Мелітопільщини	1928
3	Про краєзнавчу роботу в школі	Краєзнавство	1928 №6-10
4	Краєзнавчий музей Мелітопільщини	Краєзнавство	1928 №6-10
5	Врятуймо музей лісництва	Радянський степ	1928 21 червня
6	Мелітопільська округа	Краєзнавство	1929 №5
7	Мелітопільщина	Краєзнавство	1929 №3-10
8	Кілька слів про надморські заповідники Мелітопільщини	Український мисливець та рибалка	1929 №11-12
9	Краєвий музей Мелітопільщини	Державний архів Запорізької області. – Ф. П. 241. – Оп.8. – Спр. 10	1930
10	Ще раз про потребу охорони держ-заповідника «Обіточненська коса»	Український мисливець та рибалка	1930 №4
11	Заповідники чи радгоспи	Український мисливець та рибалка	1930 №7-8
12	Зоологічні дрібниці	Український мисливець та рибалка	1930 №9-10
13	Фізико-географічний опис заповідних земель Мелітопільщини (до 1931 р.)	-	1931
14	Мелітопільщина в екскурсіях: довідник для екскурсоводів і туристів	Мелітополь: Друкарня «Промбудкомбінату»	1931
15	Про мисливське господарство Мелітопільщини	Український мисливець та рибалка	1931 №4
16	Риби р. Молочної	Український мисливець та рибалка	1931 №4
17	Охорона природи та заповідники Мелітопільщини	Український мисливець та рибалка	1932 №1-2, 5-6
18	Орнітологічні дрібниці	Український мисливець та рибалка	1932 №7-8
19	Іхтіологічні нотатки	Український мисливець та рибалка	1932 №12-13
20	Острів Бірючий	Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.372. – Оп.1. – Спр.1620	1932

21	За заборону полювати на лисицю, степового орла та степового тхора в Південному степу	Центральний державний архів вищих органів влади і управління України. – Ф.372. – Оп.1. – Спр.1620	1932
22	Духоборці на Мелітопольщині	Архів Управління СБУ в Запорізькій області. – Фонд припинених справ. – Спр. П-1834	
23	До історії громадянської війни на Мелітопольщині	Архів Управління СБУ в Запорізькій області. – Фонд припинених справ. – Спр. П-1834	
24	Неолитические находки в южном Заднепровье	Наша страна	1938 №4
25	К изменению береговой линии в Западном Приазовье	Известия Всесоюзного Географического Общества	1938 №6
26	Археологические находки в ауле Боурдак	Наша страна	1940 №4-5
27	О естественных богатствах Таврической степи	Мелитопольский край	1943 12 июня, 19 июня, 22 июня, 26 июня

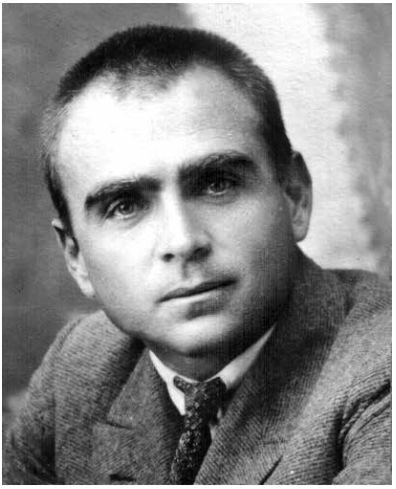

Іларіон Курило-Кримчак,
1930-ті рр.

Іларіон Курило-Кримчак,
1930-ті рр.

Марія Шкурко, майбутня дружина
Іларіона Курила-Кримчака, 1918 р.

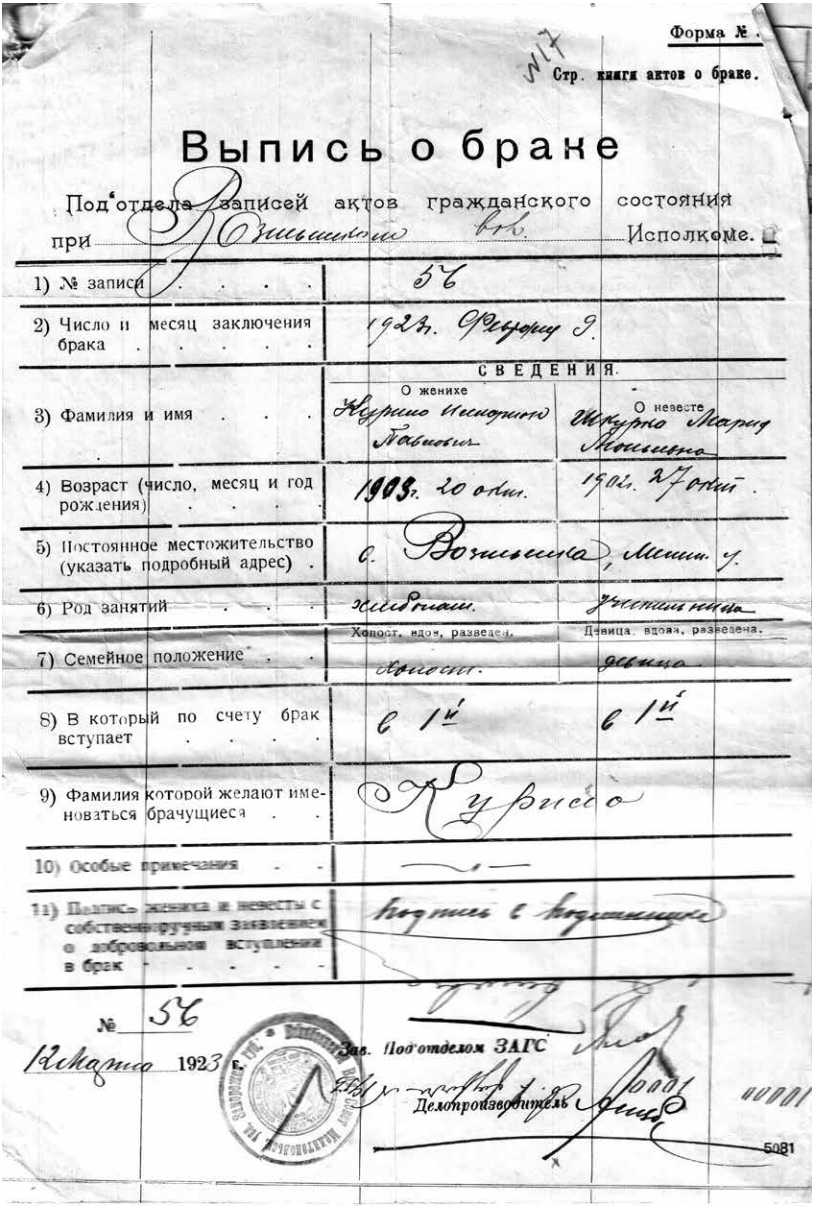

Форма №

Стр. книги актов о браке.

Выпись о браке

Под'отдела записей актов гражданского состояния при Вочинском вик. Исполкоме.

1) № записи	56	
2) Число и месяц заключения брака	1923. Февраля 9.	
	СВЕДЕНИЯ.	
	О женихе	О невесте
3) Фамилия и имя	Курило Иларион Павлович	Шкурко Мария Яковлевна
4) Возраст (число, месяц и год рождения)	1903. 20 один.	1901. 22 годи.
5) Постоянное местожительство (указать подробный адрес)	с. Вочинки, Мин. у.	
6) Род занятий	хлебопаш.	учительница
	Холост, вдов, разведен.	Девица, вдова, разведена.
7) Семейное положение	холост.	девица
8) В который по счету брак вступает	в 1-й	в 1-й
9) Фамилия которой желают именоваться брачущиеся	Курисо	
10) Особые примечания	—	
11) Подпись жениха и невесты с собственноручным заявлением о добровольном вступлении в брак	подпись с подписью	

№ 56

12 марта 1923 г.

Зав. Под'отделом ЗАГС

Делопроизводитель

5081

Свідоцтво про шлюб Іларіона Курила та Марії Шкурко, 1923 р.

Р. С. Ф. С. Р.
Н. К. В. Д.
ВОЙСКА
Всерос. Чрезвычайной Комиссии
УПРАВЛЕНИЕ
3-го района Водмилиции
Черноморско - Азовской
Области
Отдел Адм. Отр.
Июня 23 1921 г.
№ 3212
г. Севастополь

Действительно на один месяц.

Удостоверение.

Предъявитель сего тов. КУРИЛЛО Иларион действительно состоит на службе в 3-м (Севастопольском) районе Черноморско-Азовской Области Водмилиции войск В.Ч.К. в должности Агента I-го разряда Отделения Уголовного Розыска Управления Района что, а также собственноручная подпись Курилл и фотографическое изображение тов. КУРИЛЛО Иларионa надлежащими подписями и приложением печати удостоверяется.

Начальник района
Начальник Административно-Строевого Отделения
Секретарь

Посвідчення Іларіона Курила – агента карного розшуку, 1921 р.

— Народній Комісаріят Освіти —
Української Соціялістичної Республіки

Свідоцтво

Предъявник цього громадянин Курило Ларивон Павлович що народивсь 1903 року, дійсно скінчив 6 II/VIII 1931 року повний курс Запорізького Інституту Соціяльного Виховання.

Громадянин Курило кваліфікується викладачем агро-біологічних дисциплін у старшому концентрі трудової школи

Це свідоцтво видав Запорізький Інститут Соціяльного Виховання за належним підписом та печаткою.

Серпня 10 дня 1932 року № 456

ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ
ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР ІНСТИТУТУ

Свідоцтво про закінчення Іларіоном Курилом-Кримчаком Запорізького інституту соціального виховання, 1932 р.

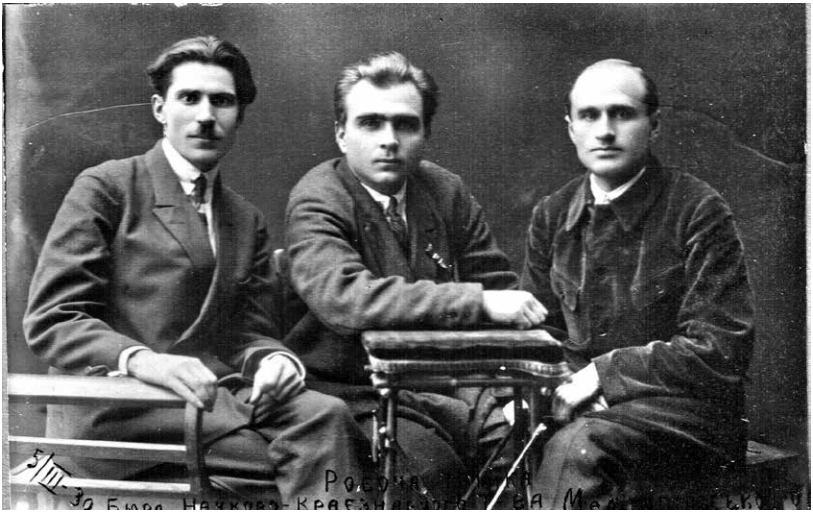

Робоча трійка Бюро Мелітопольського науково-краєзнавчого товариства, 1930 р. В центрі – Іларіон Курило-Кримчак

Іларіон Курило-Кримчак з дружиною в с. Задунаївці, 1929 р.

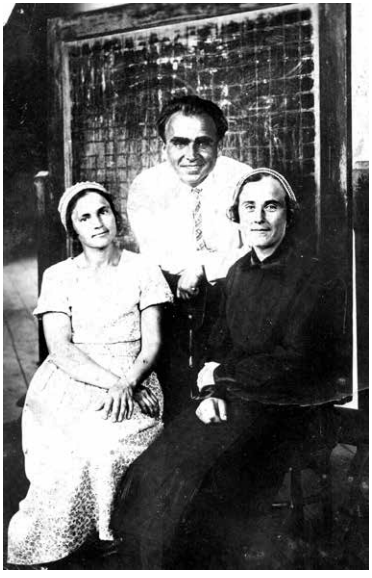

Іларіон Курило-Кримчак з дружиною (зліва) та невідомою, поч. 1940-х рр.

Юрій Курило з невідомою, поч. 1940-х рр.

Юрій Курило після заслання

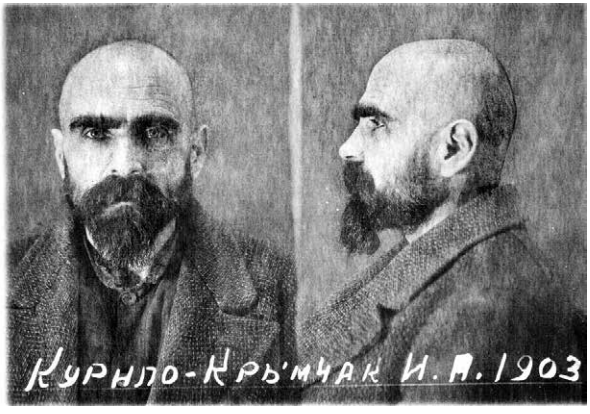

Останнє прижиттєве фото Іларіона Курила-Кримчака (з карної справи)

Михайло Вінтонів («Михась»), лідер ОУН-р на Мелітопольщині

Іван Молодій («Сошенко»), член похідної групи, один з організаторів ОУН-р на Мелітопольщині

Микола Сливка («Буревій»), член похідної групи, один з організаторів ОУН-р на Мелітопольщині

Надія Артюхова, член ОУН-р на Мелітопольщині

Сергій Гармаш, член ОУН-р в с. Семенівка на Мелітопольщині

Печатка Мелітопольської міської управи періоду нацистської окупації

Печатка Мелітопольського краєзнавчого музею періоду нацистської окупації

ПОКАЖЧИК

А

Азовське море 18
Артюхова Надія, підпільниця 27-28, 32, 36, 38-39, 41, 53
Астраханка, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 25, 69

Б

Балоба Сергій, завідуючий кооперацією 77-78, 80
Бандера Степан 34, 43, 46, 49, 68, 78, 83, 85, 89-90
Барсук, водій автобази 45-46, 54
Белаш Марія, вчителька 63
Бердянськ, м. Запорізької обл. 25, 51-52, 54, 94
Березнеговате, с. Миколаївської обл. 29
Берлін, м. в Німеччині 23, 49, 90
Борейко В., еколог 7, 12
Борецьк (?), м. в Трансільванії 29
Борисенко, слюсар автобази 45-46, 55
Буценко Микола, наглядач в'язниці 50, 55

В

Вінтонів Михайло («Михась»), провідник ОУН Мелітополя 24-27, 67-71, 73-77, 85-87, 90-92
Вознесенка, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 8-10, 16, 18-21, 23, 25-27, 29-31, 49-50, 53, 57-62, 64, 69-70, 75, 77-85, 88-95
Вознесенськ, м. Миколаївської обл. 29

Г

Гармаш Сергій, підпільник 25, 80, 83, 86-87, 93
Гейніш, гебітскомісар 20, 23
Гитуляр Вячеслав, вчитель 63-64, 91
Гітлер А., рейхсканцлер Німеччини 23, 64-65
Горбунов, майор 81, 84, 86-87
Гребенюк І., підпільник 24
«Гриша». *Див.* Крицан Богдан
Гузєєв, старший лейтенант 92

Д

Двойченко П., геолог 15
Дмитерко Микола, підпільник 54, 57-58, 64, 68-75, 79-80, 91
Дніпропетровськ, місто 14-15, 17-18, 28, 51
Дубина Віра, вчителька 63
Дубина Олександр, начальник поліції с. Вознесенка 78, 81, 89, 94

Є

Єрецький, старший лейтенант 86

Ж

Жуков Аркадій, слідчий СД 42
Журавльов, майор 92

З

Запоріжжя, місто 13, 24, 26-28, 36-40, 44, 46-47, 50, 53-56, 73-74, 76, 84, 88
Зінченко Василь, підпільник 63-64, 69-70, 78, 80, 83, 87

І

Іванівка, с. Ново-Василівського р-ну Запорізької обл. 65, 72-73
Івненко П., командир партизанського загону 27

К
Калайда П., завгосп музею 17
Кам'яна могила, пам'ятка 13, 19
Камєнєв, старший лейтенант 92
Кирилівка, с. Якимівського р-ну Запорізької обл. 12-13
Кишлянг, молодший лейтенант 84
Клименко Пантелій, керівник ОУН Бердянського р-ну 52, 54
Кондуфор Катерина, вчителька 63-64, 70, 77-78, 80-81, 83, 87
Кононенко Іван, директор горілчаного заводу 43
Костромець Іван, поет 65
Костянтинівка, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 12, 27, 47, 49-51, 53, 73, 76
Краків, м. в Польщі 30
Краєзнавство, журнал 10, 12, 96
Крамаренко, майор 88, 92
Крайній Артем, підпільник 55
Крим 9, 23, 25, 30, 94
Крицан Богдан («Борис»), член Запорізького обласного проводу 26-27, 50
Кулініч, інспектор шкіл 72
Курило Марія 10, 70, 78, 80-84, 87
Курило Юрій 10, 18, 26, 29, 84-85, 92, 95
Курило-Кримчак Іларіон 7-10, 12-31, 49-50, 52-53, 55-65, 69-71, 73-74, 77-83, 87-88, 91-96

Л
Лисавка Степан. *Див.* Мовчан Богдан
Лисков, старший лейтенант 84
Ліхінін О., командир партизанського загону 27
Ліщина Марія, вчителька 63, 80
Ліщина Ніна, підпільниця 84-85
Лопатко Юрій, вчитель 63-64, 69, 78, 80, 87
Лукашев О., командир партизанського загону 27

М
Мелітополь, м. Запорізької обл. 10, 12-13, 15, 20-26, 28, 30, 32-34, 36, 38-45, 47, 51-57, 59-61, 64-69, 71-72, 74-76, 79-81, 83, 86-90
Мелітопольська міська управа 20-22
Мелітопольське лісництво 13, 53, 76, 81
Мелітопольський краєвий (краєзнавчий) музей 10, 12, 14, 16, 20
Мелітопольщина, регіон 8-11, 13-17, 19-20, 24, 26, 67, 74-75, 77
Мєндєлєв, старший лейтенант держбезпеки 60, 65, 77
Миколаївка, с. Великолепетиського р-ну Херсонської обл. 28
Милоненко Яків, підпільник 45, 46, 54
Мирон Д. («Орлик»), провідник ОУН Центральноукраїнських земель 26
Михайловський Леонід, вчитель 57-58, 64, 67, 69, 87
Міняйло Ніна, вчителька 78
Мовчан Богдан, член Запорізького обласного проводу ОУН 27, 44, 46-47, 49-53, 55-56
Молодій Іван («Сошенко»), член похідної групи 8, 21, 24-25, 27-28, 32-41, 50-53, 55-56, 71, 85-87, 93, 95
Молочна, річка 9, 28, 95
Мордвинівка, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 19
Мороз Пилип, підпільник 27-28, 38-41, 54-55

Н
Народний комісаріат внутрішніх справ (НКВС) 16-17, 66, 76, 81
Ніколаєнко Панас, підпільник 56-58, 64-65, 67-70, 74, 77, 79, 87, 91
Новомиколаївка, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 23, 32, 51, 53
Ново-Олександрівка, с. Ново-Василівського р-ну Запорізької обл. 10, 96
Ново-Пилипівка, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 25

О
Оваустов, старший лейтенант 32, 41
Оппельн (тепер – Ополє), м. в Польщі 30
Організація українських націоналістів (ОУН) 7-8, 24-30, 32, 42-44, 46-53, 55-56, 63-65, 67-68, 71, 73-81, 83-87, 89-93

П
Пастушенко Василь («Дмитро Ясенко», «Кальба»), провідник ОУН Запорізької області 24-26, 28
Передерій Григорій, підпільник 86
Передерій Микола, підпільник 86
Перов Василь, заступник старости с. Вознесенки 77-78, 81, 89-90
Перова Віра, вчителька 78, 83
Петрашин, професор 20, 30
Позігун Іван, поет 75
Постнов, капітан держбезпеки 81, 84
Прохода Клавдія, утримувач конспіративної квартири 55-56
Пулкін, капітан держбезпеки 42, 56

Р
Розенберг А., міністр окупованих Східних областей 23
Ротанчук Іван, підпільник 37-38, 41
Рудченко Любов, вчителька 63

С
Севастополь, місто 9
Семикін Микола, підпільник 24, 56, 60, 64, 67-71, 74-75, 79-80, 83, 93
Сімферополь, місто 9, 15, 54
Скиба Марія, вчителька 60, 63-65, 78, 80, 83
Сливка Микола («Буревій»), провідник Мелітопольської округи 24-25, 27-28, 36-41, 43-45, 47-52, 54-60, 67-69, 71-77, 79-81, 85-87, 89-91
Слинько Іларіон, інспектор відділу народної освіти 71
Служба безпеки ОУН 27
Снігурівка, м. Миколаївської обл. 29
Сокол, секретар трибуналу 84
Сорочинський, старший лейтенант 84
Стуброва Тетяна, вчителька 63-64, 80-81, 84
Сукач Катерина, вчителька 63, 78
Сухіно-Фоменко Леонід. *Див.* Фоменко Леонід

Т
Таврійський степ 21, 97
Тараненко Любов, підпільниця 84-85
Твердохліб Григорій, підпільник 86, 88
Теравська Ніна, підпільниця 45-46, 54
Терпіння, с. Мелітопольського р-ну Запорізької обл. 13, 23, 80

Тимофієв В., краєзнавець 7-8
Точилкін, капітан 92

У
«Український мисливець та рибалка», журнал 96

Ф
Федисів М., ройовий похідної групи 24
Фоменко Леонід, підпільник 27-28, 37-42, 56
Фрауенфельд, генерал-комісар Криму 23
Фрідеберґ (тепер – Стшельце Краєнське), м. в Польщі 30

Х
Хабалик Володимир, підпільник 27, 36-39, 41, 43-44, 52, 54, 74, 86
Хохлов Михайло, вчитель 63, 78, 80, 87

Ч
Ченстохов, м. в Польщі 29

Ш
Шабанова Любов, вчителька 80
Шабанова Марія, вчителька 80
Шалько В. («Володимир»), член похідної групи 24
Швейдніц (тепер – Свидниця), м. в Польщі 30
Шевченко Василь, підпільник 50-53
Шевченко Любов, вчителька 80, 83
Шевченко О., підпільник 27, 47, 50, 51, 53, 73
Шестопьоров, діяч більшовицького підпілля 27
Шкурко Марія. *Див.* Курило Марія
Шликов Леонід, районний інспектор шкіл 59, 69
Шовкопляс Анна, підпільниця 55, 68-69, 71, 75-77, 91

Ю
Юрченко Михайло, вчитель 69-70, 79-80

Я
Ялта, місто 18, 30, 88

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

арк. – аркуш
ВМН (рос.) – вища форма покарання, розстріл
ВЧК (рос.) – Всеросійська надзвичайна комісія
ГО (рос.) – міський відділ
ДА СБУ, Запоріжжя – Архів Управління Служби безпеки України в Запорізькій області
ДАЗО – Державний архів Запорізької області
зв. – зворот
ЗМІ – засоби масової інформації
ИТЛ (рос.) – Виправно-трудовий табір
КГБ (рос.) – Комітет державної безпеки
КК – Кримінальний кодекс
м. – місто
МВД (рос.) – Міністерство внутрішніх справ
МГБ (рос.) – Міністерство державної безпеки
НКВС – Народний комісаріат внутрішніх справ
о. – острів
обл. – область
ОУН – Організація українських націоналістів
р. – рік
р-н – район
СВУ – Спілка визволення України
с. – село
СД – служба безпеки рейхсфюрера СС
Смерш (рос) – радянська контррозвідка («Смерть шпигунам»)
СРСР – Союз радянських соціалістичних республік
СУМ – Спілка української молоді
ТаВО (рос.) – Таврійська військова округа
УНКГБ (рос.) – Управління народного комісаріату державної безпеки
УПК (рос.) – Кримінально-процесуальний кодекс
УРСР – Українська радянська соціалістична республіка
ФПС – Фонд припинених справ

ПЕРЕЛІК ФОТОГРАФІЙ ТА ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Іларіон Курило-Кримчак, 1930-ті рр. 98
2. Іларіон Курило-Кримчак, 1930-ті рр. 98
3. Марія Шкурко, майбутня дружина Іларіона Курила-Кримчака, 1918 р. 98
4. Свідоцтво про шлюб Іларіона Курила та Марії Шкурко, 1923 р. 99
5. Посвідчення Іларіона Курила – агента карного розшуку, 1921 р. 100
6. Свідоцтво про закінчення Іларіоном Курилом-Кримчаком Запорізького інституту соціального виховання, 1932 р. 100
7. Робоча трійка Бюро Мелітопольського науково-краєзнавчого товариства, 1930 р. В центрі – Іларіон Курило-Кримчак 101
8. Іларіон Курило-Кримчак з дружиною в с. Задунаївці, 1929 р. . . 101
9. Іларіон Курило-Кримчак з дружиною (зліва) та невідомою, поч. 1940-х рр. 101
10. Юрій Курило з невідомою, поч. 1940-х рр. 102
11. Юрій Курило після заслання 102
12. Останнє прижиттєве фото Іларіона Курила-Кримчака (з карної справи) 102
13. Михайло Вінтонів («Михась»), лідер ОУН-р на Мелітопольщині 103
14. Іван Молодій («Сошенко»), член похідної групи, один з організаторів ОУН-р на Мелітопольщині 103
15. Микола Сливка («Буревій»), член похідної групи, один з організаторів ОУН-р на Мелітопольщині 103
16. Надія Артюхова, член ОУН-р на Мелітопольщині 103
17. Сергій Гармаш, член ОУН-р в с. Семенівка на Мелітопольщині 104
18. Печатка Мелітопольської міської управи періоду нацистської окупації. 104
19. Печатка Мелітопольського краєзнавчого музею періоду нацистської окупації. 104

ЗМІСТ

Вступ 7
Родина та юнацькі роки 8
Діяльність на ниві освіти та краєзнавства. 10
Перший арешт 16
На чолі окупованого міста 19
Діяльність у підпіллі ОУН 24
Між жорнами нацистського та радянського тоталітаризмів 28
Епілог 31
Документи: 32
1. Уривок з протоколу допиту члена ОУН с. Новомиколаївка Мелітопольського району Н. Артюхової з інформацією про діяльність підпілля, 22 грудня 1943 р. 32
2. Уривок з протоколу допиту керівника Мелітопольського окружного проводу ОУН Л. Сухіно-Фоменка з інформацією про діяльність підпілля під час німецької окупації, 22 грудня 1943 р. . . . 42
3. Протокол допиту члена підпілля ОУН м. Мелітополь М. Семикіна про педагогічні наради, організовані оунівцями, зокрема І. Курилом-Кримчаком, 4 січня 1944 р. 56
4. Уривок з протоколу допиту вчительки М. Скиби з інформацією про організаційну діяльність І. Курила-Кримчака, 31 січня 1944 р. 60
5. Протокол допиту члена ОУН м. Мелітополь А. Ніколаєнка з інформацією про діяльність та учасників місцевого націоналістичного підпілля, 15 лютого 1944 р. 65
6. Протокол допиту члена ОУН К. Кондуфор про діяльність підпілля з реорганізації освітнього процесу, 3 жовтня 1944 р. . . . 77
7. Протокол допиту вчительки Т. Стуброві про діяльність ОУН в с. Вознесенка Мелітопольського району у перші місяці окупації, 14 жовтня 1944 р. 81
8. Виписка з протоколу судового засідання у справі члена Юнацтва ОУН Мелітопольщини Ю. Курила з інформацією про створення молодіжних ланок підпілля, 16 квітня 1945 р. 84
9. Довідка слідчого Особливого відділу КДБ по Таврійському військовому округу майора Горбунова про діяльність ОУН на Мелітопольщині під час німецької окупації, 19 червня 1954 р. . . 86
10. Протокол огляду архівної кримінальної справи з обвинувачення І. Курила-Кримчака, 30 липня 1982 р. 88
11. Зі спогадів члена похідної групи, одного з організаторів ОУН на Мелітопольщині І. Молодія про знайомство і співпрацю з І. Курилом-Кримчаком в с. Вознесенка, 1997 р. 93
Реєстр праць І. Курила-Кримчака 96
Фотоілюстрації 98
Покажчик 105
Список скорочень та абревіатур 109
Перелік фотографій та ілюстрацій 110

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ

Літопис УПА – це серійне книжкове видання. Його завдання – опублікувати, з дотриманням джерельної точности, документи й матеріяли до історії УПА, а також стимулювати й видавати праці про діяльність УПА та історію України того періоду взагалі. Кожний том або група томів Літопису присвячені окремим темам і мають назву. Частина томів охоплює історію УПА за певний період на більших територіях, як, наприклад, на Волині, в Галичині, на українських землях під Польщею тощо. Кожна з цих територій може мати два – три, а то й більше томів. Додаткова серія книжок буде присвячена загальним темам, або збірникам спогадів, праць, або може бути книжкою одного автора на якусь тему. Збірники появляються не періодично, а в залежності від підготовки й опрацювання наступного тому. Нумерація книжок Літопису може йти інакше, ніж за оголошеним територіяльним планом чи хронологією подій. Документи передруковуються з дотриманням джерельної точности, зі збереженням загальної форми ориґіналу. Конечні виправлення чи відтворення пошкоджених місць відзначаються квадратними дужками або – де потрібно – пояснені в примітках. Так само відзначаються додані редакцією слова, пояснення чи заголовки в тексті. Інші підпільні матеріяли – мемуари, меморандуми, публіцистика тощо – передруковуються без пропусків, проте мовні й правописні виправлення детально не відзначуються, хіба в особливих випадках. Як правило, передруки беруться з ориґіналів, але при відсутності ориґіналу до уваги береться найвірогідніша копія чи передрук. В усіх випадках точно подається джерело, а у випадку передрукованих архівних матеріалів – теж місце збереження даного матеріялу. Кожний том має довідник осіб та місцевостей і словник неясних слів, скорочень та маловживаних чи незрозумілих слів.

LITOPYS UPA –CHRONICLE OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY

Litopys UPA is a series of books, produced with the aim of publishing source documents and materials relating to the history of the UPA, as well as stimulating and publishing works about the activities of the UPA and, in a more general way, the history of Ukraine of that period. Each volume or group of volumes of Litopys UPA is devoted to a specific theme and has a separate title. Some of the volumes deal with the history of the UPA in a given period of time or in a given region – for example, in Volyn', in Halychyna, in the regions of Ukraine held by Poland and so on. Two, three, or even more volumes may be devoted to general themes, to collections of memories, or to single books by individual authors dealing with particular questions. The appearance of Litopys UPA is not periodic, and depends on the pace at which successive volumes are compiled and prepared for print. The volumes may appear in an order other that indicated above, based on a territorial and chronological principle. In reprinting documents, we adhere strictly to their sources and preserve the general form, language and orthography of the originals. Places in the text where corrections have had to be made, or where the original documents have been damaged or had to be reconstituted, are designated with square brackets, or, if necessary, provided with explanatory footnotes. Words, explanations, or titles inside the texts that have been added by the editors are indicated in a similar manner. Other underground materials – memories, memoranda, works of publicists and the like – are also reprinted without ornmissions, but only in exceptional cases are linguistic and orthographic corrections indicated. Reprints are based on original texts. In cases where the original text is not available, the reprint is based on the most reliable copy of reprint. The sources of all materials used are clearly indicated and in the case of reprinted archival material, their present locations are also given. Each volume is provided with an index of names of persons and places and a glossary listing names that may not be clear, abbreviations and rarely used or incomprehensible words.

ЛІТОПИС УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ
Серійне книжкове видання документів, матеріялів і наукових праць до історії Української Повстанської Армії

Досі появилися такі томи Літопису УПА основної серії:

Том 1. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 1: Початки УПА; документи і матеріяли. Містить політичні й організаційні документи та матеріяли до історії УПА на Волині та Поліссі. Третє, виправлене вид., 1989 р., 256 с.

Том 2. Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга 2. Містить підпільні документи і матеріяли про бойові дії УПА на Волині й Поліссі. Друге, виправлене видання, 1985 р., 256 с.

Том 3–4. Чорний Ліс: видання команди Станиславівського тактичного відтинка УПА, 1947–1950 роки. Книга 1 і 2. Містять меморіяли, біографічні нариси й документи про дії відділів УПА Станиславівського ТВ УПА, оповідання, новели й вірші.

Том 3. Книга 1: 1947–1948. Друге, виправлене видання, 1987 р., 272 с.

Том 4. Книга 2: 1948–1950 (продовження). Друге, виправлене видання, 1989 р., 288 с.

Том 5. Волинь і Полісся: німецька окупація; книга 3: спомини учасників. Містить спогади, рецензії та підпільні матеріяли про дії УПА, повідомлення про договір про ненапад між ГК УПА й угорською армією. 1983 р., 312 с.

Том 6. УПА в світлі німецьких документів, 1942–1945; книга 1: 1942 – липень 1944. Містить аналізи, меморандуми, повідомлення, звіти, а також переклади українських документів для центральних політичних, військових і поліційних установ. 1983 р., 256 с.

Том 7. УПА в світлі німецьких документів; 1942–1945; книга 2: серпень 1944–1945. 1983 р., 272 с.

Том 8. Українська Головна Визвольна Рада; документи, офіційні публікації, матеріяли; книга 1: 1944–1945. Містить основні документи Першого Великого Збору УГВР, передрук органу Президії УГВР *Вісник* (ч. 4 (7), серпень 1945), статті та матеріяли з 1944–45 рр., які стосуються цілости визвольного руху. 1980 р., 320 с.

Том 9. Українська Головна Визвольна Рада; книга 2: 1946–1948. Містить видання УГВР *Самостійність* і *Бюро інформацій УГВР* та інші матеріяли. 1982 р., 520 с.

Том 10. Українська Головна Визвольна Рада; книга 3: 1949–1952. Містить документи, офіційні повідомлення, публікації й матеріяли УГВР в Україні, між ними *Бюро інформацій УГВР,* вип. 4, 6 і 9. 1984 р., 424 с.

Том 11. Тернопільщина: список впавших героїв української революції в боротьбі з московсько-більшовицьким окупантом за час від 13 березня 1944 до 31 грудня 1948 року. Підпільне видання

містить біографії 725 осіб, які загинули на території Тернопільської округи та подає нові дані про смерть 100 невідомих повстанців. 1985 р., 248 с.

Том 12. Третя подільська воєнна округа УПА ("Лисоня"). Містить видані командою ВО описи боїв відділів від 11.1943 до 08.1945 р., збірник підпільних пісень *"Повстанський стяг"* виданий з нагоди п'ятиріччя УПА в 1947 р. 1989 р., 352 с.

Том 13. Перемищина – Перемиський курінь; книга 1: Денник відділу "Бурлаки" (В. Щигельського). Містить денник цього відділу ("Ударники"-4, 94а) від 10.1946 р. До 24.10.1947 р., ведений бунчужним "Буркуном", з епілогом Б. Гука ("Скали"), списки вояків, господарські документи. 1986 р., 370 с.

Том 14. Перемищина – Перемиський курінь; книга 2: Денники й документи. Містить денники сотенного "Крилача" (Я. Коцьолка) з 1944 і 1947 років, які продовжив сот. "Бурлака" (В. Щигельський), денник сотні "Крилача" (ведений бунчужним "Орестом") і документи обох сотень. 1987 р., 262 с.

Том 15. Костянтин Гіммельрайх: Спогади командира відділу особливого призначення "УПА-Схід". Автор- киянин – оповідає про свої переживання від 1941 р. до рейду на Захід в 1945 р. (мобілізація до ЧА, німецький полон, окупований Київ, участь у підпіллі ОУНм, старшинська школа, мандри по Поділлі й к-р вд. особливого призначення УПА-Схід). 1987 р., 266 с.

Том 16. Підпільні журнали закерзонської України, 1945–1947. Містить передруки підпільних журналів: *"Тижневі вісті"*, *"Лісовик"*, *"Інформативні вісті", "Інформатор"* і *"Перемога"*. Всі числа журналів супроводяться англомовним резюме. Має статтю про історію підпільної видавничої діяльності на Закерзонні. 1987 р., 608 с.

Том 17. Англомовні видання українського підпілля, 1946–1947. Містить передруки підпільних видань: "Нові Лідіце", "Виселення єпископа Коциловського", "Вибори в СРСР", "Нова голодова катастрофа в Україні", "Фашистське страшило", "До братніх чеського і словацького народів". 1988 р., 192 с.

Том 18. Карпатська група УПА "Говерля"; книга 1: Документи, звіти та офіційні публікації. Містить передрук підпільного видання командування групи ***Шлях перемоги,*** звіти команд ТВ УПА й звіти к-рів відділів та підвідділів 24 ТВ УПА "Маківка". 1990 р., 328 с.

Том 19. Карпатська група УПА "Говерля"; книга 2: Спомини, статті та видання історично-мемуарного характеру. Охоплює нариси і спомини друковані у підпіллі та написані старшинами і вояками УПА після переходу на еміґрацію. 1992 р., 357 с.

Том 20. Покажчик до "Літопису УПА"; книга 1: 1–19 томи. Містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, алфавітні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про перших 19 томів "Літопису УПА". 1994 р., 528 с.

Том 21. УПА в світлі німецьких документів, 1941–1943; Книга 3: червень 1941 – травень 1943. Містить звіти, меморандуми, а

також переклади українських документів для центральних політичних і поліційних установ. 1991 р., 271 с.

Том 22. УПА в світлі польських документів; книга 1: Військовий Суд Оперативної Групи "Вісла". Містить вироки, звіти та кореспонденцію Військового суду Оперативної групи "Вісла" за період 06–09.1947 р. 1992 р., 627 с.

Том 23. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Поміщено спомини санітарів, медиків, лікарів й інших працівників санітарної служби й підпільні документи й біографії працівників УЧХ. 1992 р., 480 с.

Том 24. Ідея і Чин: орган Проводу ОУН, 1942–1946. Політично-інформативний журнал Проводу ОУН містить інформації про боротьбу УПА, німецьку та російську окупаційну політику, розвиток політичної думки. 1995 р., 592 с.

Том 25. Пісні УПА. Збірка пісень, тематично пов'язаних з боротьбою УПА. Містить тексти пісень, їх мелодію і варіанти (понад 600), а також дані про саму пісню, її авторів й оспівуваних у піснях героїв чи події. Охоплює не тільки властиві пісні вояків УПА, але й укладені пізніше в тюрмах і концтаборах чи уложені народом. 1997 р., 556 с.

Том 26. Українська Головна Визвольна Рада. Документи, офіційні публікації, матеріяли. Книга 4: Документи і спогади. Містить протокол ВЗ УГВР, доповідь на цьому зборі, листування президента УГВР К. Осьмака, переговори з польським підпіллям, Угорщиною й Румунією, слідчу справу М. і П. Дужих, спогади членів УГВР й інших осіб про утворення та діяльність УГВР. 2001 р., 658 с.

Том 27. Роман Петренко. За Україну, за її волю; спогади. Автор-волиняк – оповідає про свою діяльність від часу війни у 1939 р. до відходу на захід у 1945 р. Спочатку був членом ОУН Сарненської округи (від січня 1942 р. у підпіллі), згодом – шефом господарського відділу ШВО УПА "Заграва", від літа 1943 р. – ГВШ (потім КВШ УПА-Північ) і від літа 1944 р. – старшиною для особливих доручень при ГСЗС УГВР під керівництвом М. Лебедя. 1997 р., 279 с.

Том 28. Марія Савчин. Тисяча доріг; спомини. Авторка розповідає про свої юначі роки до приходу на еміграцію у 1954 р. З 1945 р. була дружиною В. Галаси (заст. пров. ОУН Закерзонського краю і від 1948 р. – пров. ОУН ПЗУЗ) та перебувала разом з ним на Закерзонні, в Карпатах, на Волині, а також – в тюрмі КҐБ у Києві. 1995 р., 600 с.

Том 29. Іван Гарасимів ("Палій"). З юнацьких мрій – у ряди УПА. Спогади дають картину зі щоденного життя повстанців та їхніх к-рів та про становище населення на цих теренах. Автор розповідає свій бойовий шлях в УПА від осені 1943 до осені 1947 р. в Карпатах (підстаршинську школу) та на Лемківщині (ройовий в сотні У-І (94). 1999 р., 336 с.

Том 30. Степан Хрін (Степан Стебельський). Крізь сміх заліза; спогади. Книга містить спогади С. Стебельського – "Хріна" та О. Конопадського – "Островерха" – "Спомини чотового УПА Островерха"

про їх діяльність в УПА від 1944–1949 рр. на Лемківщині та Дрогобиччині. 2000 р., 552 с.

Том 31. УПА на Львівщині і Ярославщині. Спогади і документи вояків УПА ТВ "Розточчя", 1943–1947. Містить спогади "Сої", "Спартака", "Зенона Семеніва" та інших членів відділу УПА к-ра "Бриля", оперативні звіти к-ра "Бриля" та "Гамалії" ("Переяслави I" та "Переяслави II"). 2000 р., 324 с.

Том 32. Медична опіка в УПА: документи, матеріяли і спогади. Книга 2. Частина книги – це спомини санітарів, медсестер, медиків, лікарів та інших працівників санітарної служби й УЧХ. 2001 р., 581 с.

Том 33. Тактичний Відтинок УПА 26-ий "Лемко": Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріяли). Містить дані, що стосуються історії відділів в 1944–1947 рр., оперативні звіти, накази інструкції та вказівки, рейди УПА, та документи підстаршинської школи ім. полк. "Коника". 2001 р., 900 с.

Том 34. Лемківщина і Перемищина – "Холодний Яр", "Бескид", "Верховина": Політичні звіти. Містить організаційний розподіл підпільної мережі Лемківщини і Перемищини, кадрову обсаду підпільної сітки та політичні й інформативні звіти з терену за роки 1944–1947 рр. 2001 р., 974 с.

Том 35. Покажчик до "Літопису УПА"; книга 2: томи 21–34, томи та 1–3 Нової Серії та томи 1–3 серії "Бібліотека". Містить покажчики псевдонімів, прізвищ, географічних назв, інституцій, поазбучні списки авторів та надрукованих матеріялів й інші дані про томи "Літопису УПА", книги "Повстанські могили". 2002 р., 870 с.

Том 36. "Книга полеглих членів ОУН і вояків УПА Львівщини". Містить отримані з радянських архівів короткі біографії членів ОУН і УПА, які загинули на Львівщині. 2002 р., 1058 с.

Том 37. Іван Лико. На грані мрії і дійсності: спогади підпільника. 1945–1955. Спогади І. Лика ("Скали", "Богдана") – "На грані мрії і дійсності" та М. Терефенка ("Медведя") – "На грані двох світів" розповідають про пережите ними в підпіллі на Лемківщині та у польських тюрмах. 2002 р., 644 с.

Том 38. Петро Й. Потічний. Архітектура резистансу: криївки і бункри УПА в світлі радянських документів. Містить схеми та описи різних криївок УПА й запілля та перелік з'єднань ЧА та ВВ НКВД, які були залучені до боротьби проти підпілля, зібраних в Архіві ВВ Українського Округу за 1944–1954 рр. 2002 р., 430 с.

Том 39. Тактичний відтинок УПА 28-й "Данилів": Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріяли. Містить звіти Холмського ТВ, хроніки сотень, звіти зі зустрічей з представниками польського ВіН, звіт із зустрічі з англійським кореспондентом у 1945–1948 рр. 2003 р., 1058 с.

Том 40. Тактичний Відтинок УПА 27-й "Бастіон": Любачівщина, Ярославщина, Томашівщина. Документи і матеріяли. Містить звіти команди ТВ, хроніки відділів куреня "Месники", звіти й огляди ке-

рівництва II Округи ОУН "Батурин", господарські звіти у 1945–1948 рр. 2004 р., 600 с.

Том 41. Президент УГВР Кирило Осьмак. Містить документи та матеріяли про К. Осьмака, його життя, наукову діяльність і смерть. 2004 р., 880 с.

Том 42. Петро Й. Потічний. Літопис УПА – Історія: Документи і матеріали. Містить дані про діяльності видавництва "Літопис УПА" за 30-й період, біографії членів видавничого комітету й адміністрації, редакторів, авторів, упорядників і фундаторів томів. 2005 р., 658 с.

Томи 43–44. Боротьба з аґентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. Містять протоколи переслухань працівниками СБ ОУН Тернопільської обл. осіб, підозрілих у співпраці з органами державної безпеки СРСР.

Том 43. Книга 1: поміщено 85 протоколів допитів, що охоплюють 13 р-нів Тернопільщини, зокрема: Бережанський, Білобожницький, Борщівський, Бучацький, Великобірківський, Великоглибочоцький, Великодедеркальський, Вишнівецький, Заліщицький, Залозецький, Збаразький і Зборівський р-ни. 2006 р., 1332 с.

Том 44. Книга 2: міститить 108 протоколів переслухань СБ ОУН з районів: Золотопотіцький, Золотниківський, Козівський, Козлівський, Коропецький, Кременецький, Ланівецький, Микулинецький, Новосільський, Підволочиський, Підгаєцький, Почаївський, Пробіжнянський, Скала-Подільський, Скалатський, Теребовлянський, Товстецький, Чортківський, Шумський та з Рогатинського р-ну Станіславської області. Поміщено Протоколи ТОС-у, Протоколи смерті, список функціонерів МВС і МДБ та список слідчих СБ. 2006 р., 1288 с.

Том 45. Генерал Роман Шухевич – "Тарас Чупринка" Головний Командир УПА. Містить спогади про ген. Р. Шухевича, його життя, підпільну діяльність і смерть. 2006 р., 572 с.

Томи 46. Боротьба з аґентурою: Протоколи допитів Служби Безпеки ОУН в Тернопільщині. 1946–1948. Книга 3. Продовження тт. 43–44 та містить протоколи переслухань СБ ОУН з 5 р-нів Тернопільської обл.: Великодедеркальського, Вишнівецького, Збаразького, Золотниківського та Кременецького. 2007 р., 896 с.

Том 47. Підпільна Пошта України. Містить ілюстрації ППУ з філателістичної збірки с. п. Степана Ґоляша з коротким описом рисунків марок і блоків, а також вступні статті, що привідкривають історію її діяльності. 2009 р., 336 с.

Том 48. УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948); книга 1: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946). Містить дані про пропагандивні рейди УПА Північно-Східною Словаччиною та заходи чехословацької армії і органів безпеки, чехословацько-радянську-польську співпрацю проти УПА, становище українського населення на Закерзонні та документи про реакцію чехословацького суспільства щодо УПА. 2010 р., 864 с.

Том 49. Тернопільщина: "Вісті з Терену" та "Вістки з Тернопільщини". 1943–1950; книга 1 (1943–1947). Подано підпільні інформації про діяльність ОУН і УПА та суспільно-політичну ситуацію в Тернопільській обл. і суміжних районах. 2010 р., 832 с.

Том 50. Тернопільщина: "Вістки з Терену" та "Вістки з Тернопільщини". 1943–1950; книга 2 (1948–1950). Містить подальші документи підпілля ОУН за 1948–1950 рр. щодо суспільно-політичної та економічної ситуації в Тернопільщині. 2010 р., 1240 с.

Том 51. Товариство Колишніх Вояків Української Повстанської Армії в Канаді. Історія в "Обіжниках" (1952–1993). У книзі на основі інформаційних листів, т. зв. "Обіжників", які виходили протягом 1952-1993 рр., висвітлено історію однієї з українських комбатанських організацій на еміґрації – Товариства Колишніх Вояків УПА в Канаді. Торонто – Львів, 2015 р., 536 с.

Готуються до друку:

- **УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948): книга 2 (1947–1948);**
- **Книга за історію Об'єднання Колишніх Вояків Української Повстанської Армії США і Канади.**

У новій серії, т. зв. Київській, у співпраці з Інститутом української археографії та джерелознавства Національної Академії Наук України Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об'єднань (ЦДАГО) України появилися такі томи "Літопису УПА":

1. Видання Головного Командування УПА. Містить такі видання: *"До зброї",* № 16, 1943, *"Повстанець",* № 1–6, 1944–1945, *"Український перець",* № 1–3, 1943–1945 та *"Бойовий правильник піхоти".* Київ-Торонто, 1995 р., 482 с.

2. Волинь і Полісся: УПА та запілля 1943–1944. Документи і матеріали. Містить документи Головної Команди УПА-Північ та документи ВО "Заграва", "Богун", "Турів" та "Тютюнник". Київ-Торонто. 1999, 724 с.

3. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943–1959. Містить документи ЦК КП(б)У – постанови з'їздів, пленумів політбюро, оргбюро, секретаріяту, які супроводжуються інформативними записками, довідками, стенограми засідань та виступів членів ЦК КП(б)У. Київ-Торонто. 2001, 652 с.

4. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ (1943–1959). Книга 1: (1943–1945). Містить радянські документи за 1943–1945 рр. Київ-Торонто. 2002, 597 с.

5. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга 2: 1946–1947. Містить радянські документи за 1946–1947 рр. Київ – Торонто. 2002, 574 с.

6. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга 3: 1948. Містить радянські документи за 1948 р. Київ-Торонто, 2003, 523 с.

7. Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС–МВС, МДБ–КДБ. (1943–1959). Книга четверта: 1949–1959. Містить радянські документи за 1949–1959 рр. Київ-Торонто, 2003, 716 с.

8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944–1946. Документи і матеріяли. Містить документи керівництва УПА-Північ і УПА-Південь, КП ОУН ПЗУЗ і НВРО та груп "Заграва", "Богун", "Тютюнник" і з'єднань груп "33" (ПЗК "Москва"), "44" (ПСК "Одеса"). Київ-Торонто. 2006, 1448 с.

9. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1944–1945. Містить протоколи допитів радянськими спецслужбами: М. Степаняка, Є. Басюка, М. Гайдука, Я. Білинського, А. Галицької, О. Луцького, Ю. Стельмащука, П. і М. Дужих, В. Павлика, О. Польового, Ф. Воробця, Д. Вітовського, В. Левковича. Київ-Торонто, 2007, 912 с.

10. Життя і боротьба генерала "Тараса Чупринки" (1907–1950). Документи і матеріали. Зібрані джерела, які характеризують основні віхи життя і діяльності ген. Романа Шухевича. Київ-Торонто, 2007, 832 с.

11. Мережа ОУН(б) і запілля УПА на території ВО "Заграва", "Турів", "Богун" (серпень 1942 – грудень 1943 рр.). Містить 353 документи ОУН(б) і запілля УПА на Волині й Південному Поліссі, які відображають діловодство КП, округ, районів ОУН(б) (08.1942–09.1943), а також округ, надрайонів, районів, кущів, підрайонів і станиць запілля УПА (09–12.1943). Київ-Торонто, 2007, 848 с.

12. Воєнна Округа УПА "Буг" 1943–1952. Документи і матеріали. Книга 1. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ-Торонто, 2008 р., 800 с.

13. Воєнна Округа УПА "Буг" 1943–1952. Документи і матеріяли. Книга 2. Містить дані командування ВО і окремих підрозділів, пресові видання, звітно-інформативні документи керівництва ОУН на Львівщині. Київ–Торонто, 2009 р., 1232 с.

14. УПА і запілля на ПЗУЗ. 1943–1945. Невідомі документи. Увійшли джерела УПА-Північ (266 документів) в яких висвітлюється історія керівництва, військових підрозділів, запілля за 1943–1945 рр. Київ – Торонто, 2010 р., 640 с.

15. Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 2. Містить документи з переслухань радянськими органами: М. Павловича, І. Павловича-Бабинця, П. Лиховського, В. Харківа, Г. Ґоляша, Ю. Матвіїва, С. Коваля. Київ-Торонто, 2011, 840 с.

16. Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА. 1944 – 1954 рр. Містить 281 діловий лист керівників УПА та збройного підпілля ОУН (Роман Шухевич, Василь Кук, Микола Козак, Василь Галаса та ін.), які висвітлюють маловідомі, переважно трагічні події національно-визвольної боротьби на Волині та Поліссі у 1944–1954 рр. Київ–Торонто, 2011, 1024 стор.

17. Осип Дяків-"Горновий". Документи і матеріали. Містить 119 документів (творча спадщина, листування, документи про освіту і навчання, арешт та ув'язнення радянською владою, обставини загибелі; зізнання і спогади осіб, які з ним тісно співпрацювали), присвячених життю та діяльності одного з провідних публіцистів воюючої України, члена Проводу ОУН, заступника Голови ГС УГВР, підполковника-політвиховника УПА Осипа Дяківа-"Горнового". Київ–Торонто, 2011, 1016 стор.

18. Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України. Містить підпільні документи і матеріали щодо діяльність ОУН і УПА на території центральних, східних і південних областей України у 1942–1952 рр. Київ-Торонто, 2011, 1160 стор..

19. Підпілля ОУН на Буковині: 1943–1951. Документи і матеріали. Містить звітно-інформаційні документи структур ОУН Буковини, інструкції, пресові видання, деякі матеріали УПА та СБ, а також документи радянських органів держбезпеки. Київ-Торонто, 2012, 784 стор.

20. Воєнна округа УПА "Лисоня". Документи і матеріали. 1943–1952. Містить документи і матеріали військового штабу та окремих підрозділів ВО УПА "Лисоня", а також звітно-інформаційні документи підпілля ОУН на Тернопільщини. Київ-Торонто, 2012, 848 стор.

21. Ярослав Старух. Документи та матеріали. Містить творчу спадщину, найважливіші документи, спогади та біографічний нарис, які стосуються життя та діяльності Я. Старуха. Київ-Торонто, 2012, 1008 стор.

22. Станиславівська округа ОУН: документи та матеріали 1945-1951. Збірник включає звітно-інформаційні документи окружного, надрайонних та районних проводів структури ОУН Станиславівщини. Київ-Торонто, 2013, 1380 стор.

23. Золочівська округа ОУН: Документи і матеріали референтури СБ 1944-1951. Книга 1. Збірник містить оригінальні документи референтури СБ Золочівського окружного та підлеглих йому проводів ОУН, які відображають процес роботи цієї структури підпілля в боротьбі з агентурою радянської влади та її каральних органів у регіоні. Київ – Торонто, 2013, 1320 стор.

24. Золочівська округа ОУН: Організаційні документи. 1941-1952. Книга 2. До збірника увійшли оригінальні документи Золочівського окружного та підлеглих йому проводів ОУН, які відтворюють суспільно-політичне та військове становище даного терену у 1941-1952 роках. Висвітлено протистояння структур визвольного руху сталінському тоталітарному режиму. Київ – Торонто, 2014, 1400 стор.

25. Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952. Збірник включає звітно-інформаційні документи окружного, надрайонних та районних проводів структури ОУН Коломийщини. Київ – Торонто, 2015, 1104 стор.

Готуються до друку:

– **Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА. 1946–1952. Книга 3.**

Серія "Літопис УПА" – Бібліотека

1. Юрій Ступницький. Спогади про пережите. Автор-волиняк – оповідає про свою родину та переживання від юнацьких років (кін. 1930-х до сер. 1950-х рр.). Автор є сином начальника штабу УПА полк. Леоніда Ступницького, разом з яким у 1943 р. пішов в УПА, навчався у старшинській школі "Дружинники". Після арешту в 1944 р. поневірявся по тюрмах і таборах Радянського Союзу. Київ, 2000, 128 с.

2. Володимир В'ятрович. Рейди УПА теренами Чехословаччини. Монографію присвячено маловідомому аспекту історії укр. визвольного руху 1940–1950 рр. Львів, 2001, 208 с.

3. Ярослав Грицай – "Чорнота", Параскевія Грицай. А рани не гоїлися: Спомини "Чорноти". Спогади чотового УПА про події, які відбувалися у 1943–1945 рр. на Закерзонні, та його поневіряння по більшовицьких тюрмах і концтаборах Сибіру. Мемуари підготовлені до друку дружиною Параскою Грицай (з дому Ротко). Львів, 2001, 332 с.

4. Спогади вояків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. Містить спогади В. Левковича ("Вороного"), його дружини Ярослави, сот. М. Тарабана ("Тучі"), вояків УПА І. Філя ("Шеремети"), І. Василевського-Путко ("Вуса"), оргмоба К. Міхалика ("Думи) та зв'язкової К. Когут-Лялюк ("Грізної"), згадку про к-ра Перемиської 6 ВО УПА Я. Чорнія ("Кулю), авторства Ф. Лопадчака. Львів, 2003, 448 с.

5. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Львівщини (без Дрогобиччини). 1944–1947 (за архівними документами). Подано ідентифікаційні дані про осіб, які були пов'язані з вивольним рухом та джерела цих даних з ДАЛО за 1944–1947 рр. (плани заходів, стенограми нарад, протоколи засідань та допитів, прокурорські аналізи, аґентурні справи). Львів, 2003, 416 с.

6. Мирослав Горбаль. Довідник-пошуківець. Реєстр осіб, пов'язаних з визвольною боротьбою на теренах Дрогобиччини. 1939–1950 (за архівними документами). Зібрано інформацію про осіб та події, пов'язані з визвольною боротьбою на території Дрогобицької обл. у 1939–50-х рр. на основі документів ДАЛО та інших архівів, а також тематичних видань, публікацій і машинописів. Львів, 2005, 1312 с.

7. Володимир Ковальчук. Діяльність ОУН(б) та запілля УПА на Волині та південному Поліссі (1941–1944 рр.). Досліджено інформативний потенціал джерел з історії діяльності підпілля, формування первісної джерельної бази, особливості фондоутворення, діловодство, класифікацію джерел та особливості діяльності референтур ОУН(б) і запілля УПА. Львів, 2006, 512 с.

8. Онишко Леся. "Нам сонце всміхалось крізь ржавії ґрати". Катерина Зарицька в українському національно-визвольному русі. На основі документів, спогадів учасників подій досліджено етапи становлення світогляду К. Зарицької, її участь в формуванні УЧХ; діяльність в референтурі пропаґанди ОУН та налагодження зв'язків ГК УПА Р. Шухевича; показано її життєвий шлях в тюрмах і таборах СССР, а потім на волі. Львів, 2007, 928 с.

9. Коханська Галина. З Україною у серці. Спомини. Авторка детально розповідає про тогочасну дійсність, яку їй довелося пережити, про свій вступ в ряди ОУН, проходження вишколів, діяльність в Колківській республіці УПА у відділі розвідки, ув'язнення в комуністичних таборах. Львів, 2008, 400 с.

10. Олександр Іщук, Ігор Марчук, проф. Дарія Даревич "Життя і творчість Ніла Хасевича". Книга розкриває життєвий та творчий шлях видатного художника-графіка, члена УГВР з 1949 р., ілюстратора багатьох видань ОУН і УПА – Ніла Хасевича ("Бей", "Зот", "Рибак") та доповнена повноколірним каталогом праць мистця. Львів, 2011, 432 стор.

11. Олександр Іщук. "Молодіжні організації ОУН (1939–1955 рр.)". В монографії на основі комплексного аналізу наукової літератури, опублікованих історичних джерел та архівних матеріалів досліджено участь української молоді у боротьбі за державну незалежність у 1939–1955 рр. Торонто – Львів, 2011, 896 стор.

12. Олександр Пагіря. "Між війною та миром: Відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)". Книга розповідає про військово-політичні відносини між українським підпіллям та УПА й угорською армією у роки Другої світової війни. Торонто – Львів, 2014, 584 стор.

13. Ярослав Антонюк. Український визвольний рух у постатях керівників. Волинська та Брестська області (1930–1955). У книзі зібрано 3141 біографічних довідок про керівників українського визвольного руху Волинської та Брестської областей. Хронологічно вони охоплюють 1930–1955 рр., тобто період збройної боротьби ОУН на цих теренах. Торонто – Львів, 2014, 1072 стор.

1. Посівнич Микола. Нескорений командир. У книзі описано життєвий шлях ГК УПА Р. Шухевича. Торонто-Львів, Вид. 2-е, доп. 2008, 80 с.

2. Осьмак Наталка. Кирило Осьмак – нескорений Президент УГВР. Дослідження розкриває невідомі сторінки життя і діяльності Президента УГВР К. Осьмака. – Торонто-Львів, 2008, 128 с.

3. Посівнич Микола. Степан Бандера – життя присвячене свободі. У книзі описано життєвий шлях Провідника ОУН та ЗЧ ОУН С. Бандери в 1920–1959 рр. Торонто-Львів, 2008, 112 с.

4/I. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Біографічні спомини англійською мовою охоплюють період від народження до часу, коли автор, як юнак-вояк УПА, прибув зі своїм відділом до Західної Німеччини наприкінці 1947 р. Торонто – Львів, 2008, 124 с.

4/II. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 2. Спомини описують життя автора в США (1950–1964), службу в американській морській піхоті під час Корейської війни, здобуття університетської освіти у Філадельфії і Нью-Йорку та завершуються переїздом до Канади. Торонто-Львів, 2010, 112 с.

4/III. Петро Й. Потічний. Моя дорога. Частина 3. Спомини описують життя автора в Канаді (1964–2012), його працю в МакМастерському університеті, різні академічні заходи і подорожі та його родину. Торонто –Львів, 2012, 160 стор.

5. "Грім" – полковник УПА Микола Твердохліб. Спогади і матеріали / Упорядник Р. Грицьків. Крізь призму спогадів учасників подій та інших матеріалів зображено життя і діяльність видатного повстанського командира, а також висвітлено визвольну боротьбу 1930-х – 1950-х років у Карпатах. Торонто – Львів, 2008, 128 с.

6. Михайло Романюк. Петро Федун – "Полтава" – провідний ідеолог ОУН та УПА. Висвітлено життя та діяльність одного з керівників визвольного руху, процес формування світоглядних позицій, патріотичних переконань та його творчої спадщини. Торонто-Львів, 2009, 128 с.

7. Українська Головна Визвольна Рада / Упорядники П. Й. Потічний, М. Посівнич. Поміщено статті Р. Шухевича, М. Дужого і А. Камінського, спогади Л. Шанковського, Д. Ребет у яких висвітлено боротьбу і роль УГВР в тогочасних суспільно-політичних процесах. Торонто-Львів, 2009, 136 с.

8. Володимир Іванченко. Квітка у червоному пеклі: життєвий шлях Людмили Фої. Книга присвячена життю Л. Фої – "М. Перелесник" (1923–1950), організатора підпілля ОУН у м. Києві під час Другої світової війни та авторки літературних творів. Будучи ключовою фігурою у протистоянні НКВС з СБ ОУН, зірвала операцію зі знищення керівників визвольного руху. Торонто – Львів, 2009, 128 с.

9. Олександр Іщук. Життя та доля Михайла Дяченка – "Марка Боєслава". Книга присвячена життю та долі – письменника, підпіль-

ника й одного з керівників Карпатського КП ОУН, автора поетичних творів та оповідань. Торонто – Львів, 2010, 140 с.

10. Олександр Іщук, Володимир Іванченко. Життєвий шлях Галини Голояд – "Марти Гай". Висвітлено життя та долю однієї з діячок визвольного руху Г. Голояд, подано твори письменниці. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

11. Володимир Мороз. Портрет Осипа Дяківа-"Горнового". Книга присвячена життю та діяльності відомого публіциста, члена Проводу ОУН та заступника Голови ГС УГВР, підполк.-пвх. УПА. Торонто – Львів, 2010, 128 с.

12. Володимир Мороз. Зиновій Тершаковець-"Федір". Крайовий провідник ОУН Львівщини З. Тершаковець увійшов в історію визвольного руху як засновник та редактор підпільного видання "Літопис УПА". Торонто – Львів, 2011, 128 с.

13. Микола Андрощук-"Вороний". Записки повстанця / Ред. І. Марчук. Книга спогадів (весна 1943 – весна 1944 р.) подає картину дій повстанців на південній Волині (бої з німецькими підрозділами, військами НКВС, зокрема, на Гурбах, Північний рейд). Торонто – Львів, 2011, 128 с.

14. Олександр Іщук, Наталія Ніколаєва. Ярослав Богдан-"Всеволод Рамзенко". Подано життєвий шлях та творчу діяльність письменника-підпільника і чільного діяча ОУН Я. Богдана (1915–1953), проаналізовано тематику основних його праць. Торонто-Львів, 2011, 128 с.

15. Дмитро Проданик. Шлях боротьби Василя Сенчака-"Ворона". Висвітлено життєвий та бойовий шлях В. Сенчака-"Ворона" на посадах районного референта СБ Солотвинщини та надрайонного референта СБ Станиславівщини, а також досліджено "чорну" зраду на Станиславівщині 1951 р. Торонто – Львів, 2011, 128 с.

16. Олександр Іщук, Ігор Марчук. Брати Бусли. Життя за Україну. Книга про відомих діячів ОУН на Волині Олександра та Якова (референт пропаганди Проводу ОУН) Буслів подає інформацію про їхній нелегкий життєвий шлях. Торонто-Львів, 2011, 128 с.

17. Світло душі родини Левицьких / Упорядник Марія Прокопець. У книзі розповідається про долю родини о. Юрія Левицького та Анастасії з Зубрицьких, з 8-ми дітей якої п'ятеро загинуло у боротьбі за волю України. Торонто-Львів, 2011, 128 стор.

18. Ігор Марчук. Ростислав Волошин. У книзі розповідається про життєвий шлях Р. Волошина, одного з перших організаторів ОУН на Волині, згодом керівника Рівненської ОЕ ОУН, члена БП ОУН та головуючого на III НВЗ ОУН і І УЗ УГВР. Торонто-Львів, 2012, 128 стор.

19. Дмитро Проданик. Микола Кричун "Черемшина". У книзі на основі архівних документів подано життєвий та бойовий шлях Миколи Кричуна-"Черемшини", "Олексія" на посадах повітового та надрайонного провідника ОУН Вижниччини. Торонто-Львів, 2012, 128 стор.

20. Наталія Ніколаєва. Підпільні друкарні ОУН та їх ліквідація каральними органами СРСР в 1944–1954 рр. В книзі на основі таєм-

них документів ЦК КП(б)У, радянських каральних органів, матеріалів підпілля ОУН та сучасних наукових праць досліджується діяльність підпільних друкарень ОУН в 1944–1954 рр. та процес їх ліквідації органами НКВС-НКДБ-МДБ-МВС-КДБ СРСР. Торонто – Львів. 2012, 132 стор.

21. Василь Ільницький. Провід ОУН Карпатського Краю. Книга присвячена структурі та кадрам Карпатського краю ОУН. На основі різних архівних документів і матеріалів розкриваються структурні трансформації та питання кількісного заповнення керівних органів краю. Торонто-Львів, 2012, 128 стор.

22. Богдан Зек. Олег Штуль у боротьбі за Україну. Представлена книга розповідає про політика, журналіста, громадського діяча Олега Штуля. Торонто-Львів, 2013, 112 стор.

23. Наталія Ніколаєва. Уляна Крюченко – "Оксана". Книга описує життя та долю Уляни Никифорівни Крюченко (1920–1972), підпільниці ОУН, дружини керівника Проводу ОУН та Головного командира УПА в 1950–1954 рр. Василя Степановича Кука (1913–2007). Торонто-Львів, 2013, 128 стор.

24. Сергій Волянюк. Омелян Польовий – "Остап". Дана розвідка присвячена життю та діяльності поручника УПА Омеляна Польового, який увійшов в історію українського національно-визвольного руху як однин з визначних командирів повстанської армії на Тернопільщині. Торонто-Львів, 2013, 128 стор.

25. Василь Мустеца. Василь Кантемір-"Остап". У книзі на основі архівних документів подано життєвий та бойовий шлях Василя Кантеміра-"Остапа", "Деркача", "Дениса" – від рядового повстанця до провідника Кіцманського районного проводу ОУН. Торонто-Львів, 2013, 128 стор.

26. Микола Посівнич, Василь Брелюс. Нарис життя Дарії Ребет – "Орлян". Дослідження присвячене життю та діяльності чільної діячки ОУН Дарії Цісик-Ребет (1913–1992). У книзі автори висвітлили її життєвий шлях, дослідили діяльність в ОУН, розкрили її бачення проблем Організації та з'ясувати внесок, який вона зробила у розвиток націоналістичного руху, а водночас з тим висвітлили маловідомі факти в історії визвольного руху. Торонто-Львів, 2013, 112 стор.

27. Ярослав Коретчук, Петро Ганцюк. Командири відділів ТВ 22 УПА "Чорний Ліс". Книга присячена командному складу Тактичного Відтинка 22 "Чорний Ліс" Воєнної Округи IV "Говерля". На основі різних архівних документів і матеріалів подано біографії командирів сотень і куренів ТВ 22, організаційні і структурні схеми, карти та ілюстративний матеріал. Торонто-Львів, 2013, 112 стор.

28. Петро Й. Потічний. Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу. Публікація присвячена пропагандивному рейдові УПА у Західну Європу в 1947–1948 рр. яка розкриває досі невідому інформацію про вояків УПА та членів підпілля що брали участь в цьому поході. В книзі подана ідентифікація повстанців, їх місце походження, суспільний стан, освіта загальна та військова, функції в підпіллі, терен дії,

відділ, військовий ступень, чисельність загиблих і полонених в Чехословаччині та інтерновані в американській окупаційній зоні Німеччини. Торонто-Львів, 2013, 160 стор.

29. Українські повстанці в документах радянських молдавських партизанських з'єднань / Упорядник Володимир Ковальчук. У книзі вміщено 76 документів двох молдавських радянських партизанських з'єднань – Першого та Другого – про бої, сутички та контакти з українськими повстанцями на порубіжжі Рівненщини/Тернопільщини/Хмельниччини наприкінці 1943 – на початку 1944 років. Торонто–Львів, 2014, 136 с.

30. Петро Кекіш. Спогади радиста УПА / Упорядник Сергій Волянюк. У даній книжці пропонуються спогади учасника збройної боротьби українського підпілля – радиста Петра Кекіша, які охоплюють один із найактивніших періодів з історії повстанської армії (1944–1945 рр.). У них висвітлюється період перебування автора на радіокурсах, діяльність у складі куреня, а згодом у загоні УПА "Остапа" та групі радіозв'язку "Миколи". Торонто–Львів, 2015, 128 с.

31. Ігор Марчук. Ярослав Переходько. Курінний УПА Степан Трофимчук-"Недоля". Книга містить біографічний нарис уродженця містечка Тучин Рівненської області Степана Трофимчука. Під псевдом "Недоля" він був активним учасником українського національно-визвольного руху 30–40 рр. XX століття, пройшов ґрунтовний військовий вишкіл у леґіоні "Роланд", створював повстанські відділи на Волині та Поліссі. За активну участь у розбудові Української Повстанської Армії С. Трофимчук-"Недоля" був привселюдно страчений НКВС у Рівному на початку 1945 року. Торонто–Львів, 2015, 120 с.

32. Юрій Щур. Життя і боротьба Іларіона Курила-Кримчака. Дослідження присвячене життю та діяльності Іларіона Курила-Кримчака – краєзнавця, публіциста, підпільника й одного з керівників Мелітопольського окружного проводу ОУН. На основі невідомих раніше документів висвітлено його внесок у визвольну боротьбу на території Запорізької області. Торонто–Львів, 2016, 128 с.

Готуються до друку:

- **Книга про життя і діяльність генерала-політвиховника УПА, члена Бюро Проводу ОУН, відповідального редактора часопису "Ідея і чин" Дмитра Маївського-"Косара";**
- **Книга присвячена поручнику УПА, сотенному вд. У-2 Перемиського куреня 26 ТВ "Лемко" УПА-Захід Михайлові Дуді-"Громенкові".**

“ЛІТОПИС УПА” В МЕРЕЖІ INTERNET

Заходами Адміністрації видавництва “Літопис УПА” детальну інформацію українською та англійською мовами про видання та споріднені матеріали можна знайти в мережі Internet за адресою:

http://www.litopysupa.com

Ця інформація складається з чотирьох груп.

1. Вступ до серій (*Introduction to the Series*), який дає загальні інформації про “Літопис УПА” та цілі видавництва.

2. Інформації про замовлення (*Ordering information*), які дають короткі інформації про кожний том серій та як їх замовляти.

3. Книги “Літопис УПА” (*Litopys UPA volumes*), де про кожний том подано не тільки повну бібліографічну інформацію (титульна сторінка, дата і місце публікації, число ISBN, ціна та редактор книги), але також повний текст вступної статті та резюме матеріалів тому. Текст ілюстрований знимками, які знаходяться в книзі.

4. Споріднені матеріяли (*Related Materials*). У цій групі подані публікації інших видавництв, що відносяться до теми УПА та Збройного підпілля в Україні.

Аналогічну інформацію англійською мовою
можна знайти також на web сторінці за адресою:

http://www.infoukes.com/commercial/litopysupa/index.html

Про подальші інформації можна звертатися на адресу

Адміністрації:
— Роман Кулик — **toronto@litopysupa.com**

або Редакції:
— Петро Й. Потічний — **peter.potichnyj@litopysupa.com**

Адміністрація в Україні — **lviv@litopysupa.com**

Будемо вдячні за відгуки читачів на наше видання.

Пишіть на подані адреси або також на
www.litopysupa.com

ОБ'ЄДНАННЯ КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА В США Й КАНАДІ
та
ТОВАРИСТВА КОЛИШНІХ ВОЯКІВ УПА
ім. ГЕН. ХОР. ТАРАСА ЧУПРИНКИ В США Й КАНАДІ

ВИДАВНИЧИЙ КОМІТЕТ "ЛІТОПИСУ УПА"

М. Бохно, І. Василевський-Путко, І. Гомзяк, Параска Грицай,
О. Дольницький, О. Жигар, Б. Ковалик, Христина Котляр,
М. Кошик, Р. Кулик, Катерина Лялюк, М. Лущак, П. Мицак,
Емілія Нагірна-Зінько, А. Потічний, П. Потічний,
М. Рошецький, Н. Солтис, О. Цилюпа,
С. Шпак, Є. Штендера

Адміністрація:
Р. Кулик, Емілія Нагірна-Зінько, Наталя Солтис

Адреса:
LITOPYS U.P.A.
P.O. Box 97, Station "C"
Toronto, Ontario, M6J 3M7, Canada
toronto@litopysupa.com

Адміністрація в Україні:
Ігор Гомзяк, Богдан Столяр

Благодійний Громадський Фонд "Літопис УПА"
ім. Володимира Макара
Микола Посівнич

Адреса: "Літопис УПА"
вул. В. Винниченка, 2/1, Львів 79008 Україна
тел.(38-032) 275-6879; e-mail: lviv@litopysupa.com
Для кореспонденції:
"Літопис УПА" а/с 5637, Львів 79067 Україна